

Закариёи
Розӣ

**МУНТАХАБИ
ОСОР**

Душанбе «Адиб»
1989

ББК 87.717 3 20

Мухаррири масъул *Муҳаммад Осимӣ*
Мухаррири нашриёт *Мирзо Шукур*
Тарчума ва таҳияи
А. Девонақулов, М. Бақоева, С. Раҳимзода

Нашриёти «Адиб» 1989

*Ба хотираи омӯзгори зақӣ
Ҳасан-Ал-Наққош бахшида мешавад.*

МУҲАММАД ЗАКАРИЁИ РОЗӢ

Абӯбаكري Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розӣ дар шаҳри Рай соли 251 ҳ. (865 м.) дар оилаи касибе таваллуд ёфтааст. Солҳои тифлию айёми ҷавонии ӯ дар зодгоҳаш мегузарад. Аз қайди дар «Китоб-ул-мансурӣ» мавҷуда бармеояд, ки донишманд дар аввалҳои умр бо касби заргариву саррофӣ шуғл варзида, дар як давраи муайян бо ҳаваси кимиёгарӣ дар паи омӯхтани илми кимиё меафтад. Абӯрайҳони Берунӣ (973—1048) дар «Феҳрасти мусаннифоти Розӣ» ном асараш оиди шуғли илми кимиё будани Закариёи Розӣ ба тарзи зерин муҳокима рондааст:

«Ӯ нахуст ба кимиё иштиғол варзид ва чашми худро дар маърази авориз ва офот ниҳод. Наздикӣ ба оташ ва бӯйҳои тунд чашми ӯро маъюб сохт ва ӯро ба сӯи муолиҷа ва мудово ва сипас ба илми пизишкӣ кашонид». Муаллифи мазкур дар сафҳаи дигари ҳамин асар равшану возеҳ сабабу иллати аз илми кимиё ба илми тиб гузаштан ва дар ин соҳа ба яке аз рукну сутуни бузурге, ки мӯнбаъд хазинаи донишандӯзии инсон бар сари он қарор ёфтааст, табдил ёфтани осори тиббии Закариёи Розиро ба зайл менигорад: «Иштиғоли Розӣ ба илми тиб пас аз даврони ҷавонӣ буд ва дар натиҷаи рамаде буд, ки дар чашмони ӯ падидор омад. Ва гӯянд, пеши куҳоле (ҷодугаре) рафт. Қуҳол гуфт: «Муолиҷати ту мавқуф аст бар понсад динор, ки бояд бидиҳӣ». Ӯ он маблағро ба куҳол доду гуфт: «Қимиё— илми тиб аст, на он ки ту бад-он машғулӣ!» Бад-он сабаб аз кимиё аъроз намуд ва дар таҳсили илми тиб ба ғояте расид, ки тасонифи ӯ дар он илм носихи таълифи мутақаддимон гашт». Розӣ аз овони ҷавонӣ ба омӯхтани илму адаб ба василаи китобу навиштаҷот, маҳфилҳо ва баҳсу мунозирот дилбастагии махсусе доштааст. Ҳисси кунҷковию кӯшиши донишандӯзӣ ӯро дақиқае тарк нанамудааст. Мо дар рисолаи «Сирати фалсафӣ»-и худи муаллиф бо ингуна сатрҳо бармехӯрем:

«Алоқаи ман ба дониш ва ҳиреу иҷтиҳодеро, ки дар андӯхтани он доштаам, онон, ки муошири ман будаанд, медонанд ва дидаанд, ки чигуна аз айёми ҷавонӣ то кунун умри худро вақфи он кардаам, то он ҷо, ки агар чунин иттифоқ меафтод, ки китоберо нахонда ва ё донишмандеро мулоқот накарда будам, то аз ин кор фароғат

намеёфтам, ба амри дигар намепардохтам. Ва агар ҳам дар ин марҳала зарари азим дар пеш буд, то он китобро намехондам ва аз он донишманд истифода намекардам, аз пой намеништам». Чунин рози донишманд, ки он натанҳо ҳамчун ҷабҳаи маълумоти тарҷумаиҳолӣ зарур аст, балки ҳамчун ҳуҷҷати бурҳонӣ бар равшан намудани хислати донишпизиҷӣ мутафаккир ба воситаи заҳмати дидадарону миёншикан хидмат намуда ва гузашта аз ин барои насли минбаъда, ҳамчун вазъу насихати шахси бузург бар тарбияи ҳисси донишандӯзиву заҳматкашӣ муфид мебошад. Бемуболиға будани чунин изҳор ва ҳақиқати софу пок будани ин ғаразро донишмандони бузурги ҷаҳонӣ, аз ҷумла, Абӯрайҳони Берунӣ дар як ҷо, аз забони касе: «Муҳаммад ибни Ҳасан-ур-разоқ аз қавли яке аз розиён нақл мекунад, ки ӯ ҳеҷ гоҳ аз қоғазу қалам ҷудо намешуд ва ҳар вақт бари ӯ ворид шудам, ӯ ба навиштан иштиғол дошт», гуфта симои шахсе, ки маънии ҳаёташро дар офариниши ғизои рӯҳии инсоният дидааст, бо ҳарорати хоссе сатргир карда бошад, дар ҷои дигар, гуфтореро чунин ёдовар мешавад:

«Ӯ пайваста ба дарсу баҳс машғул буд ва аз фарти дӯстӣ ба илм чароғи худро дар чароғдоне бар рӯи деворе мениҳод ва китобашро бар девор така медод ва ба хондан мепардохт, то агар хуб ӯро даррабояд, китоб аз дасташ бияфтад, ӯ бедор шавад ва мутолиаи худро идома диҳад».

Аз ишораи Салоҳиддини Суғдӣ ном шахс маълум мегардад, ки Закариёи Розӣ дар ҷавонӣ уднавозӣ ҳам мекардааст, вале баъдтар аз ин касб сарфи назар намудааст: «Дар кӯдакӣ уд менавохта ва вақте ба риш омада, гуфта: «Оҳанге, ки аз миёни ришу сиблат барояд, тараб наҷфзояд».

Закариёи Розӣ дар овони ҷавонӣ агар аз паи орзуи ёфтани унсуре, ки ба воситаи он ҳар як Маъданро бар тилло баргардондан шуда бошад, валекин баъдтар ҷилави истеъдоду донишро бар сӯи майдони илми тиб, ҳикмат, риёзиёт, нучум ва адабиёт мегардонад. Баъзе муҳаққиқон ақида доранд, ки Розӣ баъд аз чилсолагӣ дар ҳаёташ ба гардиши бузурге ноил гардида, дар соҳаи илми тиб ба дараҷаву мақоми бузургони олам мерасад ва тибқи ифодаи Алиасғари Ҳалабӣ ба чунин мартаба соҳиб мешавад: «Пизишкӣ набуд, Буқрот онро ба вучуд овард, мурда бӯд — Ҷолинус онро зинда кард, пароканда буд — Розӣ онро фароҳам овард, ноқис буд — Ибни Сино онро комил кард».

Баробари ин дар илми ҳикмат ҳамчун симое зухур мекунад, ки таълими фалсафӣ ва ахлоқии ӯ дар олами илмҳои фалсафа, ахлоқ, ҷамъиятшиносӣ ғулғулае меандозад ва аксарияти донишмандони даври мутафаккир ва минбаъда ба вартаи баҳсу мунозира иқдом мегузоранд.

Закариёи Розӣ аввало ба хидмати ҳокими Рай— Мансур ибни Исҳоқ ибни Аҳмад ибни Асад, ки солҳои 290 Ҳ.—296 Ҳ. (902—908) ҳукуматдорӣ кардааст, ба вазифаи сарвари бемористон дохил мегардад. Баъд аз чанд соли хидмат мутафаккири барҷаставу табиби ҳозикро ҳокими Бағдод даъват менамояд. Дар сарчашмаҳо оиди сарвари бемористони Бағдод таъин шудани Закариёи Розӣ ривоятхое; оварда шудаанд, ки дар яке аз он суҳан дар бораи закиву донишманди бемисл будани ӯ меравад. Алиасфари Ҳалабӣ меоварад:

«Гуфтаанд, ки замоне, ки Азадуддавла «бемористони азадӣ»-ро бисохт, қасд кард, ки ҷамеъи аз утбои фозилу сиршинос дар он ҷо бошанд. Ва барой ин кор дастур дод, сурати утбой Бағдод ва музофоту ҳаволии онро ба вай оваранд, ки ҳудуди сад нафар буданд. Ва ӯ аз он миён наздик ба панҷоҳ нафарро, ки устодию маҳорати онҳо дар саноати пизишкӣ медонист, баргузид, ки Розӣ низ ҷузви онҳо буд; Ва сипас аз миёни онҳо ба даҳ нафар иқтисор варзид, ки боз Розӣ дар миёни онҳо буд.

Ва аз он даҳ нафар ба се нафар кифоят кард, ки боз Розӣ дар миёни онҳо буд. Ва сипас бар ӯ маълум шуд, ки Розӣ афзали онҳост, лиҳазо ӯро раис ва сарпарастии «бемористони азадӣ» қарор дод. Дар ривояти дигар хусусияти хосси Закариёи Розӣ дар андӯхтани дониш ба василаи таҷриба ва маҳз бо гаштаву баргашта санҷидани лаҳзаҳои илмӣ дар амал ва шахсан таҷрибагузаронӣ намудани ӯ далолат мекунад:

«Гуфтаанд, ки Азадуддавлаи Дайламӣ бо Розӣ машварат кард, ки бемористонро дар ҷӣ ноҳияе бино кунанд. Ва Розӣ ба яке аз ходимони хеш дастур дод, ки дар ду ҷониби Бағдод пораи гӯште биёвезад. Сипас диққат кард, ки дар кадом як аз он ду сӯ гӯшт ба зудӣ тағир намеёбад ва бадбӯ намешавад. Пас, ишорат кард, ки бемористонро дар он ноҳия бино кунанд». Гарчанде ин ривоятҳо аз ҷиҳати санаҳои таърихӣ давраи Закариёи Розӣ ва ҳокими номбурдашуда Азадуддавлаи Дайламӣ (.338—372) Ҳ. мувофиқат

намекунад, вале онҳо ҳамчун дарбаргирифтаи ҳақиқати ҳаёти илмии донишманд муфиданд.

Закариёи Розӣ баъд аз солҳои зиёд дар бемористони Бағдод хидмат намудан ва соҳиби тахаллуси «табиби мористонӣ» шудан ба зодгоҳаш бармегардад.

Ҳамин гуна файласуфи шӯрангезу табиби мушкилкушо дар байни солҳои 311—320 ҳ. (925—935 м.) аз олам чашм мепӯшад.

Олиме аз ин олам рахт мебандад, ки мувофиқи изҳори хӯдашон чунин будаанд:

«Ҳавсалаву ҷаҳди ман дар талаби дониш то он ҳад буд, ки дар як фан бахусус ба хати таъвиз (хати рез) беш аз бист ҳазор варақа чиз навишта ва понздаҳ соли умри худро шабу рӯз дар таълифи «Ҷомеи Кабир» («Ҳовӣ») сарф кардам. Ва бар асари ҳамин кор қувваи биноиямро заъф даст дода ва азалаи дастам гирифтори сустӣ шуда ва аз хондану навиштан маҳрумам сохтааст. Бо ин ҳол ҳам аз талаб боз намондам ва пайваста ба ёри ину он мехонам ва бар дасти эшон менависам».

Дар бораи ғайр аз зодгоҳу Бағдод ба шаҳрҳои дигар будани Розӣ маълумоти сарчашмаҳо, нуқтаи назари муҳаққиқон ба тарзи пурихтилоф баён ёфтаанд. Пеш аз ҳама маълумоти ривоятии Низомии Арӯзии Самарқанди (асри XII), ки дар «Чаҳор мақола» оварда шудааст, гувоҳӣ медиҳад, ки Закариёи Розӣ дар шаҳрҳои Марвӯ Бухоро ташриф овардааст. Аммо ин маълумотро муҳаққиқон нодуруст қаламдод кардаанд. Далелашон ин аст, ки аз ҷиҳати санаи таърихӣ давраи қайди ҳаёти мутафаккир ва ҳукуматдории Мансур ибни Нӯҳ ибни Наср, ки шашумин подшоҳи Сомониён будааст, мувофиқат надорад. Дарвоқеъ, ингуна саҳве дар ривояти Низомии Арӯзии Самарқандӣ ҷо дорад, зеро ки риштаи ҳаёти Закариёи Розӣ солҳои 311—320 ҳ. қанда мешавад, аммо давраи салтанати Мансур ибни Нӯҳ ибни Наср солҳои 350—365 ҳ. (961—976)-ро дарбар гирифтааст. Бояд эътироф намуд, ки баробари вучуд доштани чунин саҳв маълумоти муаллифи «Чаҳор мақола» аз ҷанҷ лиҳоз ҷолиби диққат мебошад: Пеш аз ҳама давраи ҳаёти Закариёи Розӣ ба давраи шукуфонии Сулолаи Сомониён (279 ҳ.—389 ҳ.) (892—999) рост меояд. Он нӯҳ тан амироне, ки аввалашон Исмоил Ибни Аҳмади маъруф ба «амири одил» буда, охиринаш Абдумалик ибни Нӯҳ мебошад. Таърих гувост, ки дар ин давр Бухоро ҳамчун маркази сиёсат, илму маданият давраи эҳёи худро аз

сар мегузаронид. Ғайр аз ин ҳокими Рай — Мансур ибни Исҳоқ ибни Аҳмад ибни Асад, худ гумошта ва хешованди Аҳмад ибни Исмоил ибни Аҳмад ибни Асад мебошад, ки он дуввумин шоҳи сулолаи Сомониён ба шумор меравад.

Маълум мешавад, ки Рай ва ҳокими он пурра тобеи сулолае будааст, ки маркази он Бухоро буд. Ба чунин хулосаи мантиқӣ омадан мумкин аст, ки ин гуна шахси бузург ва донишманди беҳамто диққати шоҳони Сомониёнро ба худ ҷалб накарда намест.

Аз тарафи дигар ҳуди олим ҳам аз ҳавзаи илму маърифати Бухоро баҳраманд шуданро орзу накарда наметавонист. Махсусан, он хислати кунҷковонаи Розӣ, ки зикраш дар боло гузашт.

Илова бар ин Абӯрайҳони Берунӣ дар «Алфехраст» ба илми кимиё шуғл варзидани мутафаккиро қайд намуда, чунин ифодаеро меоварад:

«Муолиҷаи чашм ӯро ба сӯи илми пизишкӣ кашонид, то ҷое, ки шоҳони бузург ба ӯ ниёзманд гаштанд». Шояд ҳақиқати таърихӣ ва гуфтори ин бузургвор сабаб шуда бошад, ки Алиасғари Ҳалабӣ менависад:

«Умарои сомонӣ ба ҳунарпарвари ва ҷамъ кардани шуарои бузург ва нависандагону олимони ва ҳақимони олимқдор ба дарбори худ ҳимат карданд. Ва шуарои бузург аз қабили Рӯдакӣ ва Шаҳиди Балхӣ ва донишмандоне ҳамчун Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ ва Абӯрайҳони Берунӣ ва Абӯалӣ ибни Синоро ба дарбори худ хонданд ва онҳоро гиромӣ доштанд».

Мо ҳоло барои он ки ҳуди хонандагон низ дар ии бобат мулоҳизае дошта бошанд, ривояти Низомии Арӯзии Самарқандиро пурра манзурашон мегардонем:

Ҳикоят

Ҳам аз мудуки оли сомон амир Мансур ибни Нӯҳ ибни Насрро Оризае афтод, ки музмин гашт ва бар ҷой бимонд ва утаббо дар он муолиҷат очиз монданд. Амир Мансур кас фиристод ва Муҳаммад ибни Закариёи Розиро бихонд бад-ин муолиҷат. Ӯ биёмад то ба Омӯй ва чун ба канори Ҷайхун расид ва Ҷайхун бидид, гуфт: «Ман дар кишти нанишинам. Худойтаоло мегӯяд, ки хештанро ба дасти хештан дар таҳлука маяндозед». Ва низ ҳамоно, ки аз ҳикмат набошад, ба ихтиёр дар чунин мӯҳлика ништастан». Ва

то каси амир ба Бухоро рафт ва боз омад, ӯ китоби «Мансурӣ» тасниф кард ва ба дасти он кас бифиристонд ва гуфт: «Мана ин китобам ва аз ин китоб мақсуди ту ба ҳосил аст, ба ман ҳоҷате нест».

Чун китоб ба амир расид, ранҷур шуд. Пас, ҳазор динор бифиристонд ва асби Ҳосса сохт ва гуфт: «Ҳама рифкӣ (меҳрубонӣ) бикунед, агар суд надорад, дасту пой ӯ бубандед ва дар киштӣ нишонеду бигузаронед». Чунон карданд ва хоҳиш ба ӯ дар нагирифт. Дасту пой ӯ бубастанд ва дар киштӣ нишонданд ва бигузарониданд. Ва он гаҳ дасту пой ӯ боз карданд ва ҷанибати босохт дар пеш кашиданд. Ва ӯ хуштабъ пой дар асб гардонид ва рӯй ба Бухоро ниҳод. Суол карданд, ки «мо тарсидем, ки чун аз об бигузарем ва туро бикӯшоем, бо мо хусумат кунӣ, накардӣ ва туро заҷру дилтанг надидем».

— Гуфт: «Ман донам, ки дар сол бист ҳазор кас аз Ҷайхун бигузаранд ва ғарқ нашаванд ва ман ҳам нашавам, валекин мумкин аст, ки шавам. Ва чун ғарқ шавам, то домани қиёмат гӯянд»: «Аблаҳ марде буд Муҳаммад Закариё; ки ба ихтиёр дар киштӣ нишаст, то ғарқ шуд». Ва аз ҷумлаи малумон (маломатшуда) бошам, на аз ҷумлаи маъзурон».

Чун ба Бухоро расид, амир дар-омаду якдигарро бидиданд ва муолиҷат оғоз кард ва маҷҳуд (ҷаҳд) базл кард, ҳеч роҳате падид наёмад. Рӯзе пеши амир -даромад ва гуфт: «Фардо муолиҷати дигар хоҳам кардан; аммо дар ин муолиҷат фалон асбу фалон астар харҷ мешавад». Ва ин ду маркаб маъруф буданд дар давандагӣ, чунон ки шабе чиҳил фарсанг бирафтандӣ. Пас, дигар рӯз амирро ба гармобаи ҷӯи Мулиён бурд берун аз сарой ва он асбу астарро сохта ва танг кашида бар дари гармоба бидоштанд. Ва рикобдоре ғуломи хешро бифармуд ва аз хадаму ҳашам ҳеч касро ба гармоба фуру нагузошт. Пас, маликро дар гармобаи миёнагин биншонид ва оби фотир (ширгарм) бар ӯ ҳамерехт ва шарбате, ки карда буд, чошнӣ кард ва бад-ӯ дод, то бихӯрад. Ва чандоне бидошт, ки ахлотро дар мафош сил нузҷе падид омад. Пас, бирафту чома дарпӯшид ва биёмад дар баробари амир биистод ва сақате (бадгӯй) чанд бигуфт, ки «эй казову казо, ту бифармудӣ, то маро бибастанду дар киштӣ афқанданд ва дар хуни ман шуданд! Агар ба мукофоти он ҷонат набарам, на писари Закариёам!».

Амир бағоят дар хашм шуд ва аз ҷои хеш дар-омад, то ба сари зону. Муҳаммади Закариё корде баркашид ва ташдиди зиёдат кард.

Амир яке аз хашму яке аз бим тамом бархост ва Муҳаммади Закариё чун амиро бар пой дид, баргашт ва аз гармоба берун омад. У ва ғулом, ҳарду, пой ба асбу астар гардониданд ва рӯй ба Омӯй ниҳоданд. Намози дигар аз об бигузашт ва то Марв ҳеч чой наистод. Чун ба Марв фуруд омад, номае навишт ба хидмати амир, ки «зиндагонии подшоҳ дароз бод дар сиҳхати бадану нифози амир Ходим илоҷ оғоз кард ва ончи мумкин буд, ба чой овард, ҳарорати ғаризӣ бо самғе тамом буд ва ба илоҷи табиӣ дароз кашидӣ, даст аз он бидоштам ва ба илоҷи нафсонӣ омадам ва ба гармоба бурдам ва шарбате бидодам ва раҳо кардам, то ахлот нузҷи тамом ёфт, пас подшоҳро ба хашм овардам, то ҳарорати ғаризиро мадад ҳодис шуд ва қувват гирифт. Ва он ахлоти нузҷпазируфтгаро таҳлил кард. Ва баъд аз ин савоб нест, ки миёни ману подшоҳ ҷамъиятӣ бошад». Аммо чун амир бар пой хост ва Муҳаммади Закариё берун шуд ва барнишаст, ҳоло ўро ғашӣ (беҳушӣ) овард. Чун ба ҳуш бозомад, берун омад ва хидматгорино овоз доду гуфт: «Табиб кучо шуд?!» — Гуфтанд: «Аз гармоба берун омад ва пой дар асб гардонид ва ғуломаш пой дар астар ва бирафт». Амир донист, ки мақсуд чӣ будааст? Пас, ба пой хеш аз гармоба берун омад. Хабар дар, шаҳр афтод ва амир бар дод ва хадаму ҳашам ва раият ҷумла шодиҳо карданд ва садақаҳо доданд ва қурбонҳо карданд ва чашнҳо пайвастанд. Ва табибро ҳарчанд бичустанд, наёфтанд. Ҳафтум рӯз ғуломи Муҳаммади Закариё даррасид, бар он астар нишаста ва асбро ҷанибат карда ва нома арз кард. Амир нома бархонд ва аҷаб дошт ва ўро маъзур хонд ва ташриф фармуд. Аз асбу сохт ва ҷуббат (сарутан) ва дастор ва салоҳ ва ғулому канизак ва бифармуд, то ба Рай аз амлоки Маъмун ҳар сол ду ҳазор динор зар ва дувист харвор ғалла ба, номи вай биронанд. Ва ин ташрифидрори нома ба дасти маъруфе ба Марв фиристод. Ва амир сиҳати куллӣ ёфт ва Муҳаммади Закариё бо мақсуд ба хона расид. Баҳси муҳаққиқон дар бобати асари «Китоб-ул-тиббмансурӣ» мебошад. Зеро ки санаи таърихи ҳукуматдории Мансур ибни Нӯҳ (350—365 х.) (961—976) мебошад. Бинобар ин асаре, ки дар ҳикоя номбар шуда, ба кӣ бахшида шудани он сабт шудааст, аз ҷиҳати таърихи зисти мутафаккир бо таърихи ҳукуматдорӣ шоҳи сомонӣ мувофиқат намекунад. Пас, ба хулосае омадаанд, ки Муҳаммад Розӣ дар дарбори Сомониён қадам ранча накарда ва Бухоро ро надидааст. Бояд, хотиррасон намуд, ки Муҳаммад ибни Исҳоқ ан-надим дар

китоби «Алфехрист» ва Қифтӣ дар «Таърих-ул-ҳукамо» ва Ибни Усбия дар Уюн-ул-анбоъ фи табақот-ул-утаббо» қайд кардаанд, ки «Қитоби мансурӣ»-и Розӣ бахшида ба Мансур ибни Исмоил навишта шудааст. Гарчанде Муҳаммади Мӯин изҳор мекунад, ки чунин шоҳ ё худ р шахси машҳуре дар он давр вучуд надорад, аммо дар ин бобат тадқиқро давом додан аз аҳамият хориҷ нест.

Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ олими сермаҳсул будааст. Гарчанде ӯ дар калонсолӣ бештар ба таълифоти осори фалсафию тиббӣ шурӯъ намуда бошад ҳам, валекин миқдори асарҳои ӯ дар ҳудуди 238 ё худ мувофиқи нишондоди Муҳаммади Начмободӣ 270 номгӯй мебошад. Дар ин бобат ҳуди муаллиф дар «Сирати фалсафӣ» ном рисолааш чунин қайд мекунад: «Иҷмолан то ин таърих, ки китоби мазкур навишта мешавад, қариб ба дувист китобу мақолаю рисола дар фунуни мухталифаи фалсафа ва улуми илоҳӣ ва ҳикматӣ аз зери дасти ман берун омадааст».

Чунон ки мебинем, Закариёи Розӣ дар бобати осори фалсафӣ ва қисматҳои он улуми илоҳӣ ва ҳикматӣ арз менамояд, ҳол он ки қисмати зиёди эҷодиёти муаллифро осори тиббӣ ташкил додаанд. Агар Закариёи Розӣ лми тиббро ба ҷабҳаи илми фалсафа дохил накарда бошад, он гоҳ миқдори асарҳои олим ба 385 адад мерасад. Зеро ки муҳаққиқ Муҳаммади Начмободӣ дар соҳаи тиб 114 номгӯй асари муаллифро қайд кардааст. Маҳз дар рисолаи фалсафӣ оиди миқдори асарҳои фалсафӣ маълумот додани Розӣ касро ба шубҳае меоварад, ки гӯё муаллиф осори тиббиашро дар назар надорад. Гарчанде дертар Ибни Сино дар рисолаи «Ақсоми улуми ақлия» илми тибро ба гурӯҳи ҳикмати фаръӣ дохил менамояд. Муаллифони сарчашмаҳо аз қабили Абӯрайҳони Берунӣ 184 номгӯй; Ибни Надим 160 номгӯй; Ибни Усбия 238 номгӯй ва Ибни Қифтӣ 130 номгӯй асар доштани Закариёи Розиро нишон додаанд.

Бояд хотирнишон намуд, ки оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Закариёи Розӣ баъд аз «Алфехраст»-и Ибни Надим асари Абурайҳони Берунӣ ҳуҷҷати бузурге ба ҳисоб меравад. Шояд, ки дар он давр Абӯрайҳони Берунӣ аввалии олиме бошад, ки бахшида ба ҳаёт, эҷодиёт ва ғояҳои фалсафию иҷтимоии Закариёи Розӣ асаре бо унвони «Фехрасти мусаннифоти Розӣ» таълиф намудааст. Гарчанде таваҷҷӯҳи хосси Абӯрайҳони Берунӣ нисбат ба шахсият ва таълимоти Розӣ вучуд дошт, валекин олим дар аввали рисола оид ба ҳоли худ ва пурсандае, ки аз ӯ илтимоси чунин таълифотро

кардааст, меоварад: «Китобҳоеро, ки аз Розӣ дида ва ё ба номи онҳо ба раҳнамоии худи Розӣ бархӯрда, дар ин рисола сабт кардаам. Агар туро (пурсандаро) мӯхтарам намедоштам, чунин коре намекардам, зеро ёдоварии зикри Розӣ ва ном бурдани осори ӯ ин таваҳхумро эҷод мекунад, ки ман аз пайравони ӯ ҳастам». Албатта, донишманди бузург барои наҷот додани ҳаёти худ аз дасти иртиҷоиёни сулолаи Ғазнавиён чунин каломро дар ҳаққи шахсе, ки варо «нодону ҷоҳил», «мулҳиду ғофил» ва гуфтори ӯро «хурофоти бедалел» ба қалам додаанд, навишта, банди гиребони худро аз дасти котилон раҳо намудааст. Ваагарна дар ҳамин рисола Абӯрайҳони Берунӣ менависад: «Ман китоби «Илми илоҳӣ»-и Розиро мутолиа кардам, ки бар кутуби Монӣ, хосса «Сифр-ул-асрор»-и ӯро менамуд ва ман чунон фирефтаи ин китоб шудам, чунон ки чиҳил сол дар иштиёқи он месӯхтаам». Ғайр аз ин дар саволу ҷавобе, ки байни Абӯрайҳони Берунӣ ва Ибни Сино ба вуқӯъ пайваस्ताаст, мутафаккир ёдовар мешавад, ки Ибни Сино дар радди афкори мутакаллимон, ки «Ҷисм аз аъзои лоятаҷаззо мураккаб аст», мегӯянд, аз қавли Розӣ истифода бурда, собит менамояд, ки «Аҷсом илоғайруннихоя қобили инқисом аст».

Абӯрайҳони Берунӣ натавонанд фехрасти осори бузургворро тартиб медиҳад, балки доираи мавзӯи эҷодиёти ӯро муайян карда, онро табақабандӣ менамояд: Оиди мавзӯҳои тиб, табиӣёт, мантиқ, риёзиёт, тафсир, улуми, фалсафӣ, мофавқуттабиа, илоҳиёт, кимийё, куфрийёт ва фунуни мухталифи дигар таълифот доштани донишмандро муайян кардааст.

Маҳз аз «Фехраст»-и Берунӣ маълум мегардад, ки Закариёи Розӣ дар айёми зиндагиаш бо селоби ақидаҳои ихтилоф гирифта гардида, вале аз ҷавоби мукамал додану оташи баҳсро шӯълавар намудан дақиқае худдорӣ накардааст.

Баҳси олим бо Абулқосими Балхӣ оиди замон ва «Қитоби илоҳӣ»; бо Шаҳиди Балхӣ дар бораи лаззату алам; бо Сарахсӣ дар бобати таъм; бо Аҳмад ибни Қиёл оиди имомат; бо шахси номаълуме дар бобати қадим будани модда ва ғайра, ки ба тафсил Абӯрайҳони Берунӣ дар асари зикршуда меоварад, ҷолиби диққат аст. Гузашта аз ин Абӯрайҳонн Берунӣ дар «Осорулбоқия» ном асараш дар фасли «Баёни моҳҳои румӣ» чунин менависад: «Байни Абӯбакри Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ ва Абӯбакр Ҳусайни Тамор суолҳо ва ҷавобҳо. ва матолиботу мундқизате рух Додааст, ки

чӯяндаро ба ҳақ роҳбарӣ мекунад». Ин далел бори дигар нишон медиҳад, ки Абӯрайҳони Берунӣ ба афкор ва заҳмати Закариёи Розӣ самимияти махсусе дошта, бузургии ин марди наҷибро эътироф кардааст.

Закариёи Розӣ дар илми тиб аз ҳамсафони натавҷо Буқроту Ҷолинус, балки бо бузургони тибби машриқзамин—Алӣ ибни Табарӣ (ваф. 240 ҳ.) Аҳвози, Ибни Сино (980—1036), Ҷурҷонӣ (ваф. 531. ҳ.) ҳамкитф буда, дар тақомулоти илми қадими тиб ҳисса гузоштааст.

Таърихи атиқай илми тиб нишон медиҳад, ки доир ба пайдоишӣ он фикру андешаҳои мухталиф вучуд дорад. Ҳар як гурӯҳ вобаста ба ақидаи фалсафашон нисбат ба пайдоиши олам дар бобати мабдаи илми тиб муҳокима рондаанд.

Онҳое, ки оламро қадим мешуморанд, илми тибро низ қадим медонанд ва онҳое, ки оламро мӯҳдас мепиндоранд, илми тибро низ мӯҳдас ҳисоб мекунанд. Онҳое, ки қадимии илми тибро қоиланд, дар навбати худ, ба ду қисм тақсим мешаванд. Қисми аввал аз қабилӣ Буқроту (Гиппократ) Ҷолинус (Гален) тибро илҳомӣ худовандӣ меҳисобанд ва қисми сонӣ, ки илми тибро натиҷаи мушоҳида ва таҷрибаи ҳаётии инсон мешуморанд ва онҳо дар таърихи илми тиб ҳамчун «асҳоби таҷарруба» машхуранд. Донишмандони «асҳоби таҷарруба», ки Закариёи Розӣ мансуб ба онҳо мебошад, натавҷо илми тибро аз таҷрибаи донишандӯзии одаӣ, балки натиҷаи то андозае мушоҳидакорӣ ва тақлидии инсон, ки дар натиҷаи он ба донише соҳиб мегарданд, низ медонанд. Махсусан, Закариёи Розӣ дар осори тиббиаш талқин мекунад, ки инсон дар аввал табобатро аз ҳайвон омӯхтааст. Донишманд барои тасдиқи афкораш ба тариқи намуна мисолҳое аз ҳаёти олами паррандагон ва хазандагон меоварад. Масалан, парасту барои табобати чӯчаҳояш аз касалии ярақон санги бурқонро пайдо карда ба лонааш мегузорад. Илова бар ин парасту чӯчаҳояшро бо заъфарон ранг мекунад, то ки мардум онро касалии ярақондор ҳисобида, ба лонаи ӯ даст нақобанду он сангро нарабоянд. Аммо шахсони Касалии зардча ё зардадор он санги тобону барқдори лонаи парастуро гирифта, ба гардан меовезанд, то ки сихҳат шаванд. Дигар, уқоб барои сихҳату солим баровардани чӯчаҳояш донаи гиёҳӣ қилқил, ки он сиёҳӣ нурдору хушбӯӣ аст, истифода мебарад. Инсон низ он донаро аз лонаи уқоб пайдо намуда, ба

гардани зани ҳомиладор меовезад, то ки давраи ҳомиладории он зан дуруст ва беҳавфу хатар анҷом пазирад. Аҷибтараши ин аст, ки мор дар зимистон ба зери хок фурӯ меравад ва ҳангоми баҳор аз ҷои хоб берун меояд, ки, чашмонашро тирагӣ гирифта, биноияш қаноатбахш нест. Дар ин дам вай гиёҳи навдамидаи розиёнаро пайдо карда, чашмонашро мемолад. Дар натиҷа тирагии чашм барҳам хӯрда, биноияш барқарор мегардад. Инсон ҳам оби ҳамин гиёҳро ба чашми тирашудааш чаконда, биноияшро бармегардонад.

Аз чунин баёноти олим бармеояд,, ки илми тиб ба давраҳои аввали пайдоиши инсон, ки ӯ ҳоло ба инсонии меҳнатию нотиқӣ табдил наёфта буд, тааллуқ дошта, минбаъд бо тақомулоти афкори инсоният ин илм ҳам такмил ёфтааст.

Хотирнишон намудан ҷоиз аст, ки Закариёи Розӣ дар фасли ҳафтдаҳуми «Тибби рӯҳонӣ» таъкид мекунад, ки инсон бисёр хулқу атвор ва амалу кирдорро аз ҳайвони ғайринотиқа омӯхтааст: «Дар ҳақиқат он таҳаввуле, ки мо онро махсуси худ намудем ва он ба чизи дигар тобеъ набуда, фазли он ба ҳайвони ғайринотиқа тааллуқ дорад».

Закариёи Розӣ яке аз он сарварони илми тибби асримиёнагист, ки бо саъю кӯшиши он тибби парокандаву мушавваши юнонӣ ба як тартиби муайяне дохил карда мешавад. Ғайр аз ин ҳиссаи Закариёи дар бобати илми тибро аз соф назария берун оварда, илми тибби амалиро дар ҳаёт бунёд намудан; сохтани доруҳо мувофиқи табиати узвҳои инсон ва ниҳоят илми тибро ба илми мададгору малҳами дарду чароҳати халқ табдил додан бузург мебошад.

Ҳақ ба ҷониби Муҳаммади Наҷмободӣ аст, ки мавқеи олимро дар илми тиб равшан намуда менависад: «Розӣ, тақрибан, аввалин табибест, ки худро аз қайди бисёре аз ақоиди ду устод — Буқроту Қолинус раҳо намуда ва аз муаллимани худ ҷудо шудааст бад-ин маънӣ, он чи ки дар озмоиш саҳеҳ ба назар мерасида интиҳоб ва он чи ки дар амал носавоб буда, рад намудааст».

Закариёи Розӣ дар илми тиб мавқеи ягонагии ақидаи ҳамкасбонро тарафдорӣ намуда, аммо ба ҳар ҳол ба талаботи қонуни мантиқ ҷавоб дода тавонистани он фикр, санҷидани он қавл дар таҷрибаро талқин намуда навишта буд: «Он чиро, ки пизишкон бар он муттафиқу қавл бошанд ва бо қиёс низ татбиқ кунад ва таҷриба онро таъкид намояд, бояд пайваста мадди назар дошт».

Ғайр аз ин муаллиф таъкид мекунад, ки табиб аз кашфиёти илми тиб дар гузашта ва муосир боҳабар бошад ва ҳамеша аз паи такмили касб шавад: «Барои табиб лозим аст илова бар таҷоруб ва дониستاني қавоиди қуллия ва қиёс аз қироати кутуби қудамо низ даст барнадорад. Дар ғайри ин сурат табиб ҳозиқ нахоҳад буд».

Бузургтарин осори тиббии олим «Алҷомеъ-ул-ҳозир ли синоат-ат-тиб» мебошад, ки бо унвони «Ҳовӣ» ё худ «Ҷомеи кабир» дар таърихи илм машҳур гардидааст. Оиди дар ҳаҷми сӣ чилд тартиб ёфтани «Ҳовӣ» дар таърихи илм чандин фикру мулоҳиза вучуд доранд. Гурӯҳе эътиқод доранд, ки баъд аз ғавти олим бо супориши вазири донишманд, Абулфазл, шогирдонаш асарро ҷамъ оварда ба шақли китоб даровардаанд. Гурӯҳи дигар меоваранд, ки баъд аз ҷашм пӯшидани Закариёи Розӣ хоҳараш бо ҳамроҳии шогирдонаш варақҳои «Ҳовӣ»-ро гирд оварда, ба шақли китоб мураттаб сохтаанд. Аммо вучуд доштани як ишора дар «Сирати фалсафӣ» моро ба изҳори фикри сеюм меоварад. Дар ин асар худи муаллиф чунин нигоштааст: «Ва ҳавсалаву ҷаҳди ман дар талаби дониш то он ҳад буд, ки дар як фан, баҳусус ба хати таъвиз беш аз бист ҳазор варақа чиз навишта ва понздаҳ сол аз умри худро шабуруз дар таълифи «Ҷомеи кабир» («Ҳовӣ») сарф кардам». Вақте ки муаллиф доир ба ҳаҷми асар, номи асар маълумот дода, оиди у понздаҳ соли умри худро сарф намудан изҳори ақида мекунад, пас, дар бораи минбаъд, яъне пас аз ғавти олим аз ҷониби дигарон мураттаб ёфтани асар суҳан гуфтан, ба фикри мо, на онқадар ҷоиз аст. Илова бар ин аз ин нигоштаи донишманд бармеояд, ки асари «Ҳовӣ» то дами навишта шудани рисолаи «Сирати фалсафӣ» навишта шуда, ҳуқуқи дар қайди ҳаёт буданро соҳиб гардида будааст.

Қитоби «Ҳовӣ»-ро доиратулмаорӣфи тиб мешуморанд. Масалан, мустаҷриқи англис Эдуард Броун, дар асараш «Тибби араб» ба истеъдоду заковати тиббии Розӣ баҳои арзандае дода, оид ба «Ҳовӣ»-и ӯ чунин менависад:

«Ин китоб бар соир кутуби тиббии исломӣ музайяту бартарӣ дорад, ба далели он ки Розӣ иттифоқот ва мушоҳидоте, ки ба раъюлайн дида, дар он нигоштааст» Натанҳо мутахассисони муосир, балки намояндагони маъруфи гузаштагонанон оиди ин асар фикрҳои ҷолиби диққатеро баён кардаанд. Чунончи, Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар «Чаҳор мақола» чунин менависад: «Пас аз

«Қутуби басоит» яке ба даст орад, чун «Ситтаашара»-и Ҷолинус ё «Ҳовӣ»-и Муҳаммади Закариё; ё «Комил-ус-синоат»-и Бусаҳли Масеҳӣ, «Қонун»-и Бӯалӣ Сино, ё «Захираи хоразмшоҳӣ» ва ба вақти фароғат мутолиат ҳамекунад».

«Ҳовӣ» дар шақли ҳозирааш, дар асоси чопи Ҳайдаробод аз дувоздаҳ фасл иборат аст, вале муаллифони сарчашмаҳо ба тариқи ихтилоф фикр баён кардаанд. Агар Ибни Надим асарро дорои дувоздаҳ боб нишон диҳад, пас, Абӯрайҳони Берунӣ онро сенздаҳ фасл мешуморад ва Ҷамолиддини Қифтӣ бошад, варо аз ҳафтод мақола медонад. Тадқиқотчӣ, Муҳаммади Начмободӣ доир ба руҳия ва тарзи навишта шудани «Ҳовӣ» ва мавзӯҳои асосии дарбаркардаи он таваққуф намуда менависад: «Розӣ дар ин китоб ҷамеи ақоиди утаббои Юнону араб ва Руми то замони худро бо аъмолу назароти хеш, ки рӯи мариз дидааст, ҷамъоварӣ намуда ва ҷашмаву манбаи бисёр олий барои пай бурдан ба мақоми вай мебошад. Ва ба ин далел дар таърихи тиб рӯтбаи арҷмаидиро доро аст». Инак, танҳо аз номбар кардани унвони фаслҳои «Ҳовӣ» ҳувайдо мегардад, ки он тамоми ҷабҳаҳои гуногуни илми тиб, яъне аз пай бурдани амроз то сохтани доруву даво ва таърихи ин илмро дарбар кардааст. Чунинанд унвони фаслҳои «Ҳовӣ»: «Дар беҳдошт ва дармони бемориҳо ёа шикастагию заеъот аз ҷастухез ва шикастабандӣ ва дармони онҳо; Дар нерӯи ғизоҳою доруҳо ва тадобири мутаҳаддат дар тиб барои онҳо; Дар доруҳои мураккаб дар тиб Дар амалиёти марбут ба доруҳо; Дар дорусозӣ ва хаввоси доруҳо; Дар ҷонишини доруҳо бо якдигар; Дар баёни номҳо ва вазну кабли (қайду¹ банд) гиёҳҳои тиббӣ ва тасмияи аъзо ва бемориҳои юнонӣ, суриёнӣ, форсӣ, ҳиндӣ ва арабӣ; Дар ташреҳу вазоифи аъзо; Дар иллалӣ тибий дар санъати тиб; Дар мадхали синоати" тиб, ки ду гуфтор аст, нахуст — ашъи табиӣ; дуввум авоили тиб; Маҷмӯаи дармонҳо ва сифати онҳо; Дар он чи ки Розӣ аз қутуби тиббии Ҷолинуси ҳаким дарёфтааст ва онҳоро Ҳанин ибни Исҳоқ зикр нанамуда; ва дар феҳрасти Ҷолинус нест».

Пас аз шиносӣ бо мундариҷаи асар кас ба чунин баҳое, ки Ибни Усбия ба асари мазкури Закариёи Розӣ додааст, ҳамрафӣ мегардад: «Китоби «Ҳовӣ» аз бузургтарин ва муҳимтарин қутуби тиббӣ аст, ба ҷиҳати он ки дар он ҷомеи амрозу дармони бемориҳо чи аз мутақаддимин ва чи аз мутааххирин то замони Розиро шомил аст».

Закариёи Розӣ маҳз сабаб ва тарзи табобати касалии обила ва сурхакро кашф намудааст. Ғайр аз ин мутафаккир чавҳари гӯгирд ва маводди алқоҳолро (спирт) ихтиро намудааст.

Закариёи Розӣ аз он симоҳои барҷастаест, ки чи дар илми тиб ва чи дар илмҳои фалсафа, ҳикмат, кимия ва ғайра шоҳроҳи махсуси худро дорад. Вай агар ба василаи яксаду чаҳордаҳ асари тиббӣ аҳли ҷамоатро ҷисман табобат намуда, ҳарчи одамро аз озори тибӣ начот дода бошад, пас ин мутафаккири беҳамто бо зиёда аз дусад асари дар соҳаи илмҳои фалсафия ҳикматӣ, ахлоқию одобӣ ва дигар ҷабҳаҳои зиндагӣ иншо намудааш бо ҷиддияти том баҳри табобат кардани рӯҳи ҳар як фарди ҷамъиятӣ иқдом гузоштааст. Вай ҷароҳати рӯҳие, ки бинои мӯҳташами рӯҳи инсониро костааст, табобат карданист. Вай дар ҷамъияте зиндагӣ карда буд, ки чаҳолат, зулму ситам, тааддиву таҳқир дастболо буда, ахлоқи разила бар ахлоқи ҳамида ғолиб омада буд. Маҳз барои ҳамин буд, ки Ибни Ҷалҷал мегӯяд: ба ӯ пешниҳод шуд, ки чашми худро муолиҷа кунад. Ва ӯ напазируфт гуфт: «Он қадар ба дунё нигаристам, ки хаста шудам».

Закариёи Розӣ инсондӯстиро, фуқаропарвариро барои худ касб намуда буд, ва инчунин оғӯши меҳрубонии ӯ чунон васеъ бӯд, ки тамоми оламиён, нигоҳ накарда ба мазҳабу оин, халқияташон барои худ манзили иқомат, манзили роҳат, манзили навозиш пайдо карда метавонистанд. Дарачаи баланди одамӣ доштани Закариёи Розӣ аз муколамаи байнӣ ӯву Абӯҳотами Розӣ ба тариқи зер равшан мегардад: «Ҷ (Закариёи Розӣ) гуфт: «Аз кучо шӯмо вочиб донистед, ки худо қавмеро ба нубувват ихтисос диҳад ва қавми дигарро аз ин фазилат маҳрум созад? Ва касонеро, ки ихтисос ба нубувват дод, бар мардум бартарӣ ниҳад ва роҳнамои халқ кунад ва мардумро ба онон ниёзманд созад?!». Посух додам (Абӯҳотами Розӣ): «Ба назари ту худованд ба ҳикмати болиғаи хеш чӣ бояд бикунад!».

Гуфт (Закариёи Розӣ): «Беҳтар ин аст, ки худованди ҳақиму раҳим ба болиғаи хеш шинохтани музору манофеи имрӯзу фардору ба ҳамаи бандагонаш илҳом фармояд. Ва бархе мардумро бар бархе фазилат наниҳад. Ин ба эҳтиёту ҳифзи Масолёҳи мардум наздиктар аз он аст, ки баъзеро пешвои баъзеи дигар кунад. Ва дар натиҷа ҳар фиркае пешвои худро тасдиқ ва пешвои дигаронро тақзиб кунад. Ва ба дунболи он мардум бар рӯи якдигар шамшер

кашанд ва баловӯ меҳнат ҳамаро фаро гирад. Ва саранҷом ба душманӣ бо якдигар ва ҷангҳое, ки ногузир миёнашон рӯй медиҳад, нобуд гарданд, чунон ки бисёре аз мардум дар ин роҳ ба ҳалок расиданд». Чунон ки мебинем, мутафаккир ҳамон худовандро эътироф дорад, ки агар ӯ дар дил шафқати инсониро парварад ва тамоми амалиёти ӯ бар манофеи мардум бошад. Дар рисолаи «Аломати иқбол ва давлат» олим абнои ҷинсаҷро ба тариқи зерин дӯст медорад: «Ва аломати дигари иқболу давлат вобаста ба он аст, ки агар калби шахс аз бадбинӣ, бадандешӣ ва кинаварзӣ пок буда, вай нисбат ба рафиқонаш ҳурмату эҳтиром дошта, онҳоро беҳтарин атои табиат шуморад. Он шахс дигаронро дӯст дорад ва ҳаргиз чунин набошад, ки аз паи фасоди онон гардад». Гузашта аз ин тарғиб менамояд, ки инсон фарди ҷамъиятӣ буда, яке ба дигаре вобастаи ҳам моддиву ҳам рӯҳӣ дорад. Вай ҳамчун файласуфу ҳаким вазифаи муқаддаси худ мешуморад, ки инсонро ба рӯҳияи ҷамъиятӣ, иттифокмандӣ тарбия намояд. Дар ин бобат вазифаи анҷомдодаи аҳли файласуфони гузаштаре хотирнишон намуда, дар фасли нуздаҳуми «Тибби рӯҳонӣ» вазоифи файласуфу ҳакимони муосир ва минбаъдаро ошкор месозад:

«Он рафтор ва сирате, ки аҳли фалосифа ва ҳукамо бар он будаанд, ба таври мӯъҷаз ва дар доираи адолат бо мардум муомила мекарданд. Онҳо аз мардум фазилатро талаб мекарданд ва мардумро худ роҳнамоӣ менамуданд. Мардумро ёд меоданд, ки лутфу марҳамат бо якдигарашон дошта бошанд. Онҳо ба ҳамаи мардум насиҳат мекарданд, ки барои нафъи умум кӯшиш намояд. Аммо он касоне, ки ҷабру зулм ва сиёсати фосидро пешаи худ менамуданд, ба ҳарачу марач ва сиёсати абаскорӣ роҳ меоданд, аз гунаи одамон намеҳисобиданд». Маҳаки рафтори инсонро олим дар чунин амали ӯ мебинад: «Инсон агар сират дуруст кунад ва рафтораҷро нек созад, аз зарари мардум наҷот меёбад ва соҳиби ҳурмат мегардад. Инсон ба шарофати покӣ аз шарру ногуворӣ эмин мемонад».

Закариёи Розӣ дар таърихи илми ҳикмату адаб ва таълиму тарбия ҳамчун назариётчи бемисл вонамуд гардида, асосҳои моддиву маънавии тарбияро муайян намуда, равишҳои такомули ахлоқи ҳамидаро нишон додааст.

Тамоми унсурҳои муҳити инсон, феълу хӯй, хулқу атвор, таъсири ҷамъиятии онҳо, василаҳои рӯҳии онон — чунинанд мавзӯи

бахси ду асари мутафаккир. Яке аз он «Сирати фалсафӣ» мебошад, ки бештар ақидаҳои фалсафӣ, тарҷумаиҳолӣ дошта, баъзан дар ҳолати баёни ҳаёту эътиқоди ҳақиқии Сукрот фикрҳои оламшиносии муаллифро дарбар кардааст ва дигар асари муҳиме, ки дар ҳар даври замон баҳри беҳбудии зиндагии ҳар як шахс ҳамчун дастуруламал хидмат намуда, доиратулмаорифи ахлоқи башарӣ ба шумор меравад, «Тибби рӯҳонӣ» мебошад. Муаллиф вазифаи ниҳоятдараҷа муҳими ҷамъиятиро ба зимаи ин асар мегузорад. Таҳлили пурраи маънавиёти шахсӣ ва ҷамъиятии умумиинсонии қадимро то ба давраи ҳаёташ додааст, ки дар натиҷа «Тибби рӯҳонӣ» ба қатори шоҳасарҳои илмии ҷаҳон дохил гардидааст.

Закариёи Розӣ мақсади асарро ба тариқи зерин муайян мекунад: «Мо гуфтани ҳастем, ки мақсади асосии «Тибби рӯҳонӣ» иборат аз ислоҳ кардани ахлоқи нафс аст. Мо ин мавзӯро ба таври мӯъҷаз баён мекунем». Муаллиф масъулиятнокии худро дар ошкор сохтани хислатҳои пурихтилофи нафси инсонӣ ва тасвири мавқеи баланди руҳия дар ҳаёти инсонӣ ҳис намуда, аз забони Афлотуни ҳаким меоварад: «Афлотун изҳор мекунад, ки инсон бояд дар тибби ҷисмонӣ, ки он тибби машҳур аст, низ кӯшиш бикунад, аммо тибби рӯҳонӣ бояд бо далелу бурҳонҳо нафсро барои мӯътадил намудани афъоли нафсҳо қонеъ ва инчунин тарбия кунад». Закариёи Розӣ дар ҷон равшантар оиди мавзӯи асар таваққуф намуда: «Беҳтарин ва мӯътабартарин усули ҳалли мақсад, ки мавзӯи китоби моро ташкил додааст, иборат аст аз шикаст додани ҳавою ҳавас ва муҳолифат нишон додан ба чизе, ки майли табиатро дар аксар ҳолатҳо ба худ ҷалб менамояд» гӯяд, дар ҷои дигар, ӯ боварии том дорад, ки ин таълифот то андозае сабабгори пешгирии ахлоқи разила ва сириштани ахлоқи нек шуда метавонад: «Агар касе аз ин китоб ба баландтарин мартабаи ахлоқи нек ноил нагардад ҳам, ақаллан андак чизи баҳраманд шуданро пайдо хоҳад намуд».

«Тибби рӯҳонӣ» аз бист фасл иборат аст. Ҳар як фасли он ба як рукни асосӣ ва машҳури хулқу рафтори зиндагӣ бахшида шудааст.

Як хусусияти хосси «Тибби рӯҳонӣ» дар он аст, ки муаллиф бештар ба ошкор сохтану мазаммат намудани рукнҳои ахлоқи разила аҳамият додааст. Шояд ин услуби олим аз ҷунин минои фикр ғизогир шуда бошад, ки наҳ задани ахлоқи бад баробар аст ба

мадҳ намудани ахлоқи нек, зеро ки агар ҳар як фард ин ё он равиши бадкирдори тарк бикунанд аз он дури бичӯяд, онгоҳ хоҳ-нохоҳ ӯ ба гирдоби ахлоқи нек меафтад. Агар кас бошуурона зарари ахлоқи разиларо дарк бикунанд нисбат ба он нафратангез шавад, онгоҳ мақсади китоби Закариёи Розӣ ҳосил мегардад.

«Тибби рӯхонӣ» натанҳо асари фалсафӣ, тарбиявiahлоқӣ, балки яке аз осори муҳимми таълиму тарбия буда, дар таърихи илми педагогии халқамон мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ҳангоме, ки мавзӯи асар барои тарбияи инсон муайян карда шудааст, пас, масъалаи ошкор намудани муносибатҳои носеҳу пандгир, омӯзгору донишҷӯӣ ва мураббияю атфол дар маркази диққати Закариёи Розӣ меистад. Муаллиф олами инсониро ба ду гурӯҳи бузург — яке гурӯҳи носеҳону омӯзгорон, ки аз ҷиҳати донишу хирад пешдастӣ доранд ва дигар гурӯҳи шогирдону донишҷӯён ва аҳли насихатҷӯён, ки аз ҷиҳати донишу хирад ва таҷоруби зиндагӣ пояи онҳоро надоранд, тақсим менамояд. Дар натиҷа ҷамъи инсон натанҳо аз ҷиҳати моддӣ, иҷтимоӣ мутеи ҳамдигаранд, балки аз ҷиҳати маънавиёт низ ба якдигар эҳтиёҷманданд. Донишманд тарзу роҳҳои ба камолоти фазилат расидани шахсро нишон дода, пеш) аз ҳама қайд мекунад, ки таълиму тарбияи насл вазифаи аввалини одамизод мебошад.. Чунин дастурамали мутафаккир барои мураббияю омӯзгорон ҳоло ҳам муфид аст: «Мураббиро лозим аст, ки ба камбудӣҳо ва ҳар айбе, ки он шахс дорад, нишон диҳад ва ҳаргиз аз тарбиягир малол нашавад ва ба вай бо назари истехзо нигоҳ накарда, безору дилгирии худро нишон надиҳад. Балки баръакс, дар ҳузури он шахс худро хурсанд нишон диҳад ва ҳарфҳое, ки аз ӯ мешунавад, бо тамкину ҷиддият бишунавад. Он суханон чи хеле, ки набошанд, шунавида, худро масрур зоҳир Намояд. Аммо агар ӯро дар ҳолате дид, ки чизеро аз рӯи хичолат аз мураббӣ пинҳон мекунад ва ё дар баёни чизе ё шарҳ додани қабохати он чиз азоб мекашаду онро комилан зоҳир карда наметавонад, онгоҳ оқил худро нигарону ғамгин нишон диҳад. Инчунин ӯро воқиф намояд, ки ин чизро аз ӯ интизор набудааст, балки мураббӣ аз ӯ чизеро мехоҳад, ки ба рӯи ӯ намудор аст ва онро ба таври сарех бигӯяд ва вайро аз он чиз огоҳ созад».

Омӯзгор ҳолатҳои рӯҳии донишҷӯиро ба ҳисоб гирад ва дар олами илми таълиму тарбия ҳамчун санъатвари моҳир рафтор бикунад:

«Аммо агар ўро (донишҷӯиро) дар ҳолати дигаре бинад, ки дар баёни чизе хеле муболиға ва тактеъву паст мекунад, дар ҳоле, ки ҳақиқати он ба ин андоза нест, дар чунин маврид ҳам, оқил набояд ғазабнок гардад. Ўро таъриф кунад, гарчанде вай муболиға карда бошад ҳам, масаррат ва чеҳраи кушод зоҳир намояд. Дар ин ҳолатҳо марди оқил, яъне мураббӣ саволҳои нав ба нав гузошта, масъаларо тавзеҳ кунад. Зеро ки табиату ахлоқи носозгор, мумкин аст, пайдо шуда бошад».

Баробари ин мутафаккир таъкид мекунад, ки мураббӣю омӯзгор аз тамоми ҷабҳаҳои зиндагии толибилмони худ боҳабар бошад. Ингуна ҳолат имконият фароҳам меоварад, ки шогирд пурра ба ихтиёри устод гузашта, ўро ҳамчун шахси роздону қарини худ шуморад:

«Инчунин оқил бояд аз тарбиягири худ боҳабар бошад ва бидонад, ки ҳамсоҳро бародарон ва касоне, ки бо ў муомила доранд, дар бораи вай чӣ мегӯянд ва дар чӣ умуре ўро таърифу дар чӣ умуре ўро наҳ мезананд».

Соҳибэҳтирому баландқадр будани омӯзгоронро яке аз омилҳои асосии таълиму тарбия меҳисобад:

«Инчунин мураббӣ ба вай (шогирд) таълим диҳад, ки он гуфтаҳои вай барои ў беҳтарини чизҳо ва собиттарини насиҳатҳост, ки ў медонад. Чунин тавачҷӯҳи оқил бар вай эҳтирому шукри зиёд аст, ки ингуна шахси оқил ўро дарси зиндагӣ меомӯзад». Закариёи Розӣ дар кори таълиму тарбия саҳлангории чи омӯзгору чи толибилро наҳ зада менависад: «Оқил бо ў сарсариву рӯякӣ сӯҳбат накунад. Оқил он шахсро огоҳонад, ки агар ба таълимоти вай саҳлангорӣ намуда, ба чизи баде гирифташавад, онгоҳ бидонад, ки вайро хашмгин карда, ўро фиреб додааст. Дар натиҷа ба маломати оқил гирифташавад гардидаш вочиб аст».

Мутафаккир хусусияти анъанавӣ доштани таълиму тарбияро хотиррасон намуда, ишора мекунад, ки ҳар як қавм, халқ унсурҳои таълими бо мурури замон ҳосилшударо дорост, ки омӯзгор дар вақти омӯзонидан ингуна ҳолатҳоро сарфи назар накунад: «Равшан аст, ки дар ин хусус дар байни миллатҳо фарқи тафовутҳои зиёд ҷо дошта, яке ба дигаре монандӣ надоштанишон имконпазир аст».

Муаллиф фаслҳои асарро бо унвонҳои зерин иншо кардааст: Фазилати ақл ва ситоиши он; Фишор овардан ба ҳавову ҳавас ва шикаст додани он, ҷумлаи касоне, ки Афлотуни ҳакимро дидааст; Маҷмӯи чизҳое, ки қабл аз зикри оризаҳои бади нафс ба таври алоҳида оварда шудаанд; Шиносонидани ашхос бо айбҳо; Ишқу улфат ва ҷумлаи сухан оиди лаззат; Ҳолати такаббур ва худписандӣ; Ҳасадбарӣ; Худдорӣ аз ғазаб; Худдорӣ аз дурӯғ; Мумсикӣ; Ғам ва одатҳои зарарнокро барҳам задан; Наҷотёбӣ аз ғам; Пурхӯрӣ; Майпарастӣ; Ҷимоъ; Ҳавасмандии бозӣ ва тариқат; Иктисобу дарёфт ва масраф кардан; Талаби мартабат ва ҷоҳу манзалати дунёӣ; Рафтори бофазилат; Бими марг.

Закариёи Розӣ дар навиштани ин асар муваффақиятҳои илмии то замонашро ба инобат гирифтааст. Вай аз пешрафтҳои илмии юнониён ба ваҷд меояд, худро дар тиб пайрави Букроту Ҷолинус дониста, дар фалсафа Афлотуну Арасту ва Суқротро ба некӣ ёдовар мешавад. Вай дар фасли панҷум бо лутфу меҳрубонӣ оиди мардуми Юнон менависад: «Мо ба таври умумӣ изҳор мекунем, ки ҳеч халқе аз халқҳо ба мисли юнониҳо бозаковату аҳли ҳикмат нест». Вай ба мерос қадррас аст, ҳар як офаридаи неки ақли инсониро эҳтиром дорад. Масалан, дар фасли ҳаждаҳум ҷунин менигорад: «Мебинем, ки гӯё онҳо умурҳое будаанду гузаштаанд. Пас, чизи хуби онҳоро кор мефармоем ва зарарнокашонро тарк мекунем. Дар ин сурат зиндагии мо хуб мегардад ва саломатии мо беҳтар мешавад, чунки бо ин амали худ аз чизҳои бад ва ҳалокатовар дур мешавем. Пас, ба мо Лозим меояд, ки ба ингуна фазилат таъзим намоем ва онро мавриди истеъмол қарор дода, умури худро бад-ин минвол иҷро созем, чунки дар он роҳи наҷот, саломатӣ ва афзалияти мо бар ҳайвон ҷо дорад». Дар ҷои дигари ҳамин асар моро ба эҳтироми дасткиштҳои инсоният даъват намуда менависад: «Мо дар зиндагӣ набояд ба хатоҳо ва иштибоҳоти аз ҷониби бузургон сар зада, ки оқибат ҳуди онҳо аз он ношоистагиҳо пушаймон шудаанд, пайравӣ кунем, балки худро водор созем, ки ба афъолу аъмоли неке, ки онҳо худ писандидаанд ва майл кардаанд ва мехостанд, ки дигарон дар ингуна афъол ба онҳо пайравӣ кунанд, бояд тақлид кунем». Муаллиф барои мутаассир шудани хонанда ҳикматҳои халқӣ, саргузаштҳои бузургону худро ба тарзе истифода мебарад, ки кас асири афкори мучассамаҳои бузурги ақлу хирад ва илму адаб шуда, тавлиди олимро ҳамчун ҷавҳари ҳақиқат

мепарастад. Чунончи дар чое саргузашти Афлотуну шогирдашро ба тариқи зерин нақл кунад: «Шогирд баҳоначӯй карда, ошиқи хидматгори худ шуданашро изҳор намекунад. Бо ҳамин сабаб ба дарсҳои Афлотун иштирок намекунад. Пас, Афлотун фармон медиҳад, ки ӯро биёваранд. Вақте ки вай ҳозир шуд, Афлотун гуфт: «Эй фалон! Ба ман гӯй, оё шубҳа надорӣ, ки аз ин маҳбубаи худ рӯзе чудо шавӣ?» Гуфт: «Ман дар ин бора шакку шубҳае надорам, зеро ки ягон рӯзе мерасад, ки мо аз ҳамдигар чудо мешавем». Пас, Афлотун ба вай гуфт: «Пас, бигузор он чуръаи талхе, ки он рӯзи финоқ бояд бинӯшӣ, ҳамонро имрӯз бинӯш. Ва ин суръате, ки дар оянда байни имрӯзу он рӯз вучуд дорад, бояд, бирасад. Пас, сахтиву муолиҷаи онро баъд аз мустаҳкам шудани ишқ бояд тааммул кунӣ онро имрӯз пеш аз улфативу иттисол ба яқдигар ва қавӣ шудани он муносибат тааммул кунӣ, беҳтар аст». Пас, шогирд ба Афлотун гуфт: «Эй ҷаноби ҳаким, ҳар чӣ гуфтӣ, ҳақ аст. Валекин дар интизории он рӯз бо мурури айём ман тасаллияти худро дар он интизорӣ мебинам». Пас Афлотун гуфт: «Чигуна дар он интизорӣ тасаллияти худро бо мурури айём мебинӣ? Магар аз канда шудани улфат наметарсӣ! Бигӯ, чӣ тавр бовар мекунӣ, ки он ҳолати ҷудокунанда пеш аз тасаллият ва баъд аз мустаҳкам шудани ишқ меояд? Дар он ҳолат шояд, ки шиддати ғаму ғусса бо чуръаи талхе илова гардад?

Сипас он шогирд ҳамон соат ба Афлотун сачда мекунаду... ба дарсҳои Афлотун ҳозир мешавад; дар фасли мумсикӣ бошад яке аз мусоҳибаҳои худро бо мумсике меоварад, ки он хеле ибратбахш аст: «Ман боре аз мумсике пурсидам, ки «сабаби мумсикии ту дар чист?» Вай ба ман, чунон ки -гуфтам, бо сафсатаю ҳазён, бо гапҳои ноҷуру таҳқиромез ҷавоб дод. Пас, ман саъй намудам, ки фосидӣ ва айбҳои зиёди ин хислати ношоистро барои вай тавзеҳ диҳам. Гуфтам: «Ҳеч иллоте ё худ сабабе нест, ки туро ба мумсикӣ водор кунад». Илова бар ин таъкид намудам, ки «аз моли худ ба дараҷае саховатманд машав, ки аз он саховатмандӣ ба нуқсон гирифта шавӣ!».

Гуфтам: «Гарчанде мумсикӣ туро сарватманд мекунад, валекин оқибат ин одати нописанд эътибори ту ва сарвататро паст мекунад». Вай чунин ҷавоб дод, ки «ман дар худ ин одатро тағирпазир намебинам, зеро ки дамбадам маро чамъ намудани мол ҳавасманд

мекунад». Пас, ба вай туфтам, ки «ту аз ҳукми ақл баромадӣ ва дучори ҳавою ҳавас гардидай».

Муаллиф ҳар як фасро ба тариқи алоҳида вазифагузорӣ менамояд, пас таърифи рукнҳои мавриди тасвир қарордодаашро пурра меоварад. Баъд аз ин нишон додани омилҳои асосии моддӣ ва маънавӣ, фардӣ ва ҷамъиятии онро кашф менамояд. Пас аз ин дар бораи манфиат ва зарари он таваққуф намуда, хонандаро водор мекунад, ки худ мулоҳиза намояд. Дар охири фасл хулосаи афкори муаллифро дучор меомам, ки он ҳамчун садои қалби ҳақими бузург гӯшраси мо мегардад. Инак, фасли ҳафтдаҳумро, ки муаллиф «Иқтисобу дарёфт ва масраф кардан» номидааст, то андозае пурра дар мадди назар мегузорем. Қисмати аввали фасл аз ҷиҳати илмӣ тавзеҳ додани масъалаи касб намудану дарёфт кардан оварда мешавад. Хотиррасон карда мешавад, ки инсон дар давраи аввали пайдоиши худ ҳам, ба ҳамкорӣ рафоқату ягонагӣ эҳтиёҷ дошта, бо мадади ҳамдигар неъматҳои моддӣ ва дигар василаҳои зиндагиро ба даст меовардаанд. Розӣ ин нишонаҳои давраи аввали зиндагии инсонро ҳоло ҳам дар олами ҳайвонот мушоҳида намуда ба хулосае меояд, ки масъалаи иқтисоб намудану дарёфт кардан аз давраи ҳайвонӣ ба мо мерос мондааст, вале минбаъд одамизод ба василаи ақл онро такмил додааст: «Мо мебинем, хеле кам ҳайвоне вучуд доранд, ки дар байни онҳо улфату рафоқатӣ набошад. Бинобар ин аксаран ҳусни зиндагии мо аз рӯи қоидаи баъзан муованат, баъзан рафоқату ҳамкорӣ қарор ёфтааст. Агар ин тавр муованату ҳамкорӣ дар байни одамон бо ҳукми ақл намебуд, фарқ миёни инсону ҳайвон вучуд дошта наметавонист». Пас аз ин муқолима муаллиф асоси фалсафии ҳаёти инссиро, ки дар пайраҳаи ягонагӣ, иттифоқ қарор ёфтааст, шарҳ медиҳад. Вай бо услуби саҳли мумтанеъ ба тариқи ҷамъият ҷамъ омадани инсонро чунин баён мекунад: «Кӯшиши бисёри одамон барои таъмини зиндагии як нафар ва баръакс кӯшиши як нафар барои зиндагии одамон зарурият пайдо мекунад. Албатта як одам аз кучо худро ҳам мехӯронад, ҳам мепӯшнонад ва ҳам ҷою макон фароҳам мекунад? Лекин ҳуди он як нафар ҳатман мутахассиси як ҳунар шуда метавонад. Агар он як нафар деҳқон шавад, пас бинокор шуда наметавонад, агар бинокор бошад, бофанда шуда наметавонад ва агар бофанда бошад, ҷанговар нест ва ҳоказо. Хулоса, ҳар яке дар ҳаёт ба як фанне ё ҳунаре махсус мебошад... Равшан аст, ки маҳз ба тавассути ҳамбастагӣ шудан

хушиву роҳати зиндагӣ ҳам гум намегардад. Барои ин ки чамъомади одамони зиёде, ки ба якдигар ёрӣ мердсонанд ва бо ҳам дар муованат муттаҳиданд, онҳо корхое, ки ба нафъашон мебошанд, дар байни худ тақсим кардаанд». Ин навъи тақсими меҳнат дар асоси талаботи зиндагӣ ба вучуд омада, минбаъд барои такмил ёфтани василаҳои ҳаётӣ, аз як тараф, шароити мусоид фароҳам омада бошад. аз тарафи дигар, барои тақсим шудани мардум аз ҷиҳати касбу кор, хунар, вазъ ба вуқӯъ мепайвандад.

«Ҳар яке аз онҳо дар яке аз ихтисос кӯшиш мекунад, ки дараҷаи онро ба камол расонад. Инчунин ҳолатҳо, албатта, аз он одами танҳодаст мафқуд мебошад. Пас, одамон дар ҳамин ҳолати иҷтимоӣ ба ходиму маҳдум, хидматкунанда ва хидматшаванда, баҳравар ва баҳраманд тақсим шуданд». Дар натиҷа натавонҳо гурӯҳҳои чамъиятӣ ба маънии синфҳо пайдо шуданд, балки оҳиста-оҳиста ба нобаробар тақсим шудани неъматҳои моддӣ рафта расидани инсоният таъкид меёбад: «Бад-ин ҷиҳат ҳамаи онҳо дар ҳолати хушӣ ва гуворо зиндагӣ ба сар мебаранд, гарчанде ки дар неъмату фаровонӣ фарқи кулӣ ва ҷузъӣ, ломухол, мавҷуд мебошад». Баъди равшан кардани қисмати назариявии мавзӯи фасл мутафаккир ба тасвири вазифаи бемайлоии ҳар як фарди чамъиятӣ гузашта, моҳият ва зарари амали онҳоро хотирнишон мекунад. Масалан, бо касби худ чунин муносибат намудани ҳар як шахсро раво мешуморад: «Пас, бар ҳар яке аз онон лозим мегардад, ки онҳо ба як бобе аз бобҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба ҳамдигар вобастагӣ пайдо кунанд ва дар чизе, ки бар он қудрат дорад, то ҳаддалимкон ҷидду ҷаҳд намояд ва аз тариқи ифрот, дар амали худ, ҳазар намояд ва ба нуқсон роҳ надиҳад». Фикрашро давом дода, аз як тараф, зарари беҳавсалагӣ, танбалӣ, бевичдонона ба касб муносибат намуданро нишон дода нависад: «Агар дар яке аз онҳо нуқсон зуллати корӣ ва пастӣ ба вӯҷуд ояд, пас; он ҳолат касро водор месозад, ки бори вазнин бар гардани дигарон гардад». Аз тарафи дигар, сабаби сарватманд шудани яке ва ғулом гардидани дигареро ба тариқи зайл маънидод мекунад: «Кӯшиши фавқулоддаи тоқатнопазирро аз дигарон талаб кардани ин ё онкас оқибат ба нороҳатӣ ва ғуломии беохирӣ он коргар бурда мерасонад. Чунки мард ҳаргоҳ агар аз рафиқаш чизе, ки ӯ дар даст дорад, бидуни иваз бигирад, онгоҳ гиранда худро баландтар аз вай дида, ӯро ба бечорагӣ дучор намуда, аз иқтисоби маҳсулаш бозмедорад. Он касе, ки гирифтано

бениҳоят шумурда, аз он кирдор бас намекунад, он кас афзалият бар касоне дорад, ки ба вай хизмат мекунанд».

Пас аз муайян намудани тарзи нобаробар тақсим шудани маҳсули меҳнат ва дар натиҷа пайдо шудани сарватманду камбағал, истисмори кас аз ҷониби каси дигар муаллиф барои пешгирӣ намудани ҳирси молҷамъкунӣ, ки дар давраи ҳаёти ӯ ба дараҷаи баланди худ рафта расида буд, таваққуф менамояд. Вай нишон медиҳад, ки сарват натанҳо дигаронро ба ҳоли ғуломӣ меандозад, балки он ба такмил ёфтани ҳирси молҷамъкунӣ ҳарҷониба мадад расонда, соҳиби худро низ ба вазъияти ғуломӣ нигоҳ медорад:

«Касоне, ки иқтисобро маҳдуд наменамоянд, то ки моле барои худ ҷамъ оранд, ки бештар аз масраф бошад ва аз он моли иловагӣ ганҷинае созанд. Чунин кас барои мол дар кайди ғуломӣ монда, охируламп зарар мебинад». Муаллиф пайдоиши истисморро дар истифода бурдани натиҷаи заҳмати дигарон аз ҷониби дигарон медонад: «Оқибат он молро барои худ ҷамъ намуда, онро барои беҳбудии зиндагии худ сарф намекунад. Дар ин масъала вай аз заҳмати дигарон истифода мебарад, ки аз ин амалаш зарар мебинад, зеро ки вай дар ин кораш самараи меҳнати худро бо самараи меҳнати дигарон иваз накарда, балки истисмор намудааст». Мутафаккир натанҳо ба муқобили зиёд ҷамъ намудани мол мебарояд, балки меросу меросхӯрро низ мазаммат намуда, нишон медиҳад, ки мерос баъзан қобилияти истехсолии меросхӯрро мерабояд ва дар натиҷа меросхӯр ба як шахси зараровари ҷамъиятӣ, яъне истеъмолкунандаву истехсолнакунанда табдил меёбад. Аз чунин ранг гирифтани қору бори ҷамъиятӣ ин ё он ҷамъият зарар мебинад.

«Пас, онҳое, ки аз моли вай истифода мебаранд, бо моли вай роҳат мекунанд, оқибат чунин шахс аз моли худ, ки мебоист ҳосил кунад, маҳрум мемонад». Зақариёи Розӣ барои истехсолии мол ва инчунин бештар истехсол кардани он зид нест. Вай тарафдори чунин равияи молҷамъкунӣ аст, ки он дар натиҷаи истисмор қарор нагирифта, дар асоси меҳнати пок асос ёбад ва самараи меҳнати покро кас ба дигарон дода, аз онон чизҳои зарурии зиндагиро ба даст оварад: «Пас, мақсади солеҳ аз иқтисоб он аст, ки миқдори дахл бо миқдори харҷ баробар бошад. Агар қисми зиёдии мол бимонад, албатта, он барои рӯзи ногувор мавриди истифода қарор гирад. Дар ҳар сурат одами косиб самараи меҳнати худро бо самараи меҳнати

дигарон иваз карда ва барои дигарон хидмат намудан зарурияти зиндагист.».

Закариёи Розӣ ҳамчун олими инсонпарвар ҳамеша ғамхори халқ мемонад, хурдтарин имконияти мавҷударо истифода бурда, диққати мутолиакунандагони худро барои ба манфиати умум хидмат кардан ҷалб менамояд ва ташвиқу тарғиб мекунад, ки:

«Беҳтарин чизҳое, ки бояд оянда захира шаванд ва бардавом бошанду оқибати хуб дошта бошанд, чизҳои сунъию табииеанд, ки доимо мавриди истеъмолу ниёзмандии мардум бошанд. Дар тамоми шаҳрҳо аз паи ҳалли душвориҳои ҳамаи халқ будан, амали хубанд». Чунин талқини афкор Ибни Надимро водор намудааст, ки бигӯяд: «Розӣ марди кариму бузургвор буд ва бо беморону фуқаро ба меҳрубонӣ ва рифъат рафтор менамуд».

Фасро бо овардани ҳикояи оиди захира намудани мол ва оқибати он ва баъзе фикрҳои дастурамалии худ ҷамъбаст менамояд.

Закариёи Розӣ дар илми фалсафаи асримиёнагӣ мавқеи хосеро дорад. Шеваю ақидаи фалсафии ӯ бештар дар асарҳои «Сирати фалсафӣ», «Тибби рӯҳонӣ», «Исбот-ул-маод», «Илм-у-илоҳӣ», «Синоати ҳикмат», «Нақз ул-адён», «Китоб-ул-лаззат» ва ғайра, ки шумораи умумии онро ҳуди муаллиф беш аз дусад нишон додааст, инъикос ёфтааст. Муаллифони баъзе сарчашмаҳо, аз ҷумла Масъудӣ агар қайд кунад, ки: «Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ охирин касест, ки мазоҳиби фисоғӯрисиёро шарҳ дода ва ҳаводорӣ намуда ва китобе дар се мақола дар ин бора дар соли 310 ҳ. навиштааст», пас Қозӣ Саиди Андалусӣ менависад: «Ҷамоате аз мутаохирон китобҳое мутобиқи мазҳаби Фисоғӯрис (Пифагор) ва пайравонаш тасниф карданд ва дар он фалсафаи табиии қадимро таъйид карданд ва аз ҷумлаи инон Абӯбакри Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ аст». Аммо дар «Сирати фалсафӣ» мутафаккир бо забони ҳол чунин мегӯяд: «Муҳолифин натавонанд сирати моро хилофи ин медонанд, балки дар тарзи зиндагонии пешвои мо, Суқрот низ забон ба таън кушуда».

Минбаъд баҳри ҳимояи иН мутафаккир суҳанронӣ намуда, ҳаёт ва эҷодиёти Суқротро ба ду давра» ба ду қисм ҷудо карда, дар аввалӣ ҳаёт ба яъсу ноумедӣ ва дурӣ чустан аз одамизод афтодани файласуфро дуруст шумурда, вале қисмати дуҷуми ҳаёт ва ақидаҳои ӯро, ки муқобилони ӯ дидану шунудан намехостанд, ошкор сохта, чунин навишта буд:

«Онҷӣ дар бобати сирати Суқрот ривоят кардаанд, дуруст аст ва равиши ӯ дар зиндагонӣ ҳамчунон будааст, ки эшон гӯянд. Лекин аз ин ҳақим сияре дигар манқул аст, ки душманон ба амд аз зикри онҳо худдорӣ намудаанд, то маҷоли таън дар ӯ ва дар мо бар эшон васеъ шавад».

Сабаби дар давраи аввал ба вартаи гӯшанишинӣ афтодани Суқротро донишманд дар муҳити ҷамъиятии давр ҷустуҷӯ менамояд, валекин таҳаввуле, ки дар ҳаёт ва афкори ин ҳақими юнонӣ ба вуқӯъ пайваستاаст, онро Закариёи Розӣ бо ҳисси қаноатмандӣ қайд мекунад: «Сияре, ки аз Суқрот манқул уфтод, равишест, ки он ҳақим аз ибтидои амр то муддати тавил аз умри худ бар он мерафта, лекин баъдҳо аз ғолиби онҳо удул карда. Чунон ки дар мавқеи марг чанд тан духтар дошта ва дар ин қисмат аз зиндагонӣ ба ҷанги душман рафта ва дар маҷолиси айшу нӯш хузур ёфта ва аз хӯрдани лазиз атъима ба ғайр аз гӯшт баҳра бардошта ва ҳатто каме шароб низ нӯшидааст». Ин ишораҳо гувоҳанд, ки Закариёи Розӣ дар фалсафа шеваи Суқротро ҷонибдорӣ кардааст. Шояд, ки яке аз сабабҳои дар осори фалсафӣ бештар баён намудани рукнҳои асосии ахлоқ, таълиму тарбия, панду насиҳат барои тарбияи афроди башар ва ба воя расонидани инсонии комили муфиди ҷамъиятӣ дар таъсири ҳикмату андарзҳои Суқрот ба вуҷуд омада бошад.

Шарқшинос Маҳдӣ дар мақолаи «Рисолаи Абурайҳон дар фехрасти китобҳои Розӣ» қайд мекунад, ки Абӯрайҳони Берунӣ ба мазҳаби Монӣ тамоил доштани Закариёи Розиро сабт намудааст. Аммо аз ишораҳои дар рисолаи «Сирати фалсафӣ» мавҷуда маълум мешавад, ки мутафаккир ба ин мазҳаб тавачҷӯх нашошта, балки онро то андозае сарзаниш менамояд. Закариёи Розӣ оиди масъалаи табиати инсон аз рӯи ақлу адолат озорро ба ғайру ба худ раво намедорад, муҳокимаронӣ карда, дар ҷое ҷунин нависад: «Ин ҳукм ҳам шомили ҷузъиёти касир аст, ки ақл онҳоро натавонанд пазируфт, мисли амали мардуми ҳинд дар сӯхтани аҷсодиҳуд ва афқандани хеш бар оташи сӯзон ба қасди тақарруб ба худо ва равиши монавия дар буридани нафси худ ҳар гоҳ ки хотир ба ҷимоъ майл кунад ва одат додани хеш ба гурӯҳнагию ташнагӣ ва иҷтиноб аз истеъмоли об ва ба кор бурдани бавл ба ҷои он» дар ҷои дигар, доир ба чигунагии рафтори файласуф дар ҳаёт таваққуф намуда менависад: «Поинтар аз ҳадди асфал аз ҳикмат хориҷ аст, масалан,

сирати мардуми ҳинд ва монавия ва руҳбонону носикин чун аз равиши одилона мунҳариф ва бар асари таҳмили ранҷ бар нуфуси муҳаррик ғазаби илоҳист, наметавон, ба ҳақ номи фалсафа бар он ниҳод».

Алиасғари Ҳалабӣ оид ба қудамои панҷгона суҳан ронда, таъкид мекунад, ки Закариёи Розӣ ин таълимотро аз ҳаррониён иктибос накарда, балки аз Зардушт гирифтааст:

«Розӣ ин ақидаро аз Зардушт, ки фалсафаи он бо унвони «**фалсафаи мачус**» машҳур аст, гирифтааст. Берунӣ аз Юнони қадим ғизои рӯҳӣ гирифтани Розиро қайд мекунад. Дурусташ фикри Ибни Ҳазам аст, ки ӯ мегӯяд: «Мачусро эътиқод бар ин аст, ки холиқи олам, яъне Урмузд ва Иблис, яъне Аҳриман ва гоҳ, яъне замон ва ҷой, яъне макон ва хало, яъне ҷавҳар ё ҳаюло, ё сиришт, ё хамира — панҷи қадиманд». Дарвоқеъ, таълимоти «қудамои панҷгона» дар маркази таълимоти фалсафии Закариёи Розӣ меистад. Моҳияти таълимоти «панҷгона»ро файласуф дар ошкор намудани қадим будани офаридгор, нафси кулӣ, ҳаюлои нахустин, макони мутлақ ва даҳр ё замони мутлақ мебинад. Мутафаккир доир ба муносибати рӯҳу ҷон бо ҷисму ҷасад муҳокима ронда, ақидаи Афлотунро тарафдорӣ намуда, назарияи тарки рӯҳ аз ҷасадро тарғиб менамояд. Вай ба масъалаи пайдоиши оламу одам ақидаи «маволиди сегона», яъне маъданиёт, табиӣёт ва ҳайвонотро ҷонибдорӣ намуда, инсонро натиҷаи ташаккули давраи ҳайвонот ҳисобида, «ҳайвони нотиқа» менамояд.

Мутафаккир дар «Тибби рӯҳонӣ» мавқеи ақдро дар ҳаёти инсон ниҳоят баланд мебардорад. Донишманд эътиқод дорад, ки дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёт одам танҳо бо имдоди ақл муваффақият ба даст меоварад. Гарчанде сабабҳои иҷтимоӣ ва маънавии беҳбудии ҳаётро равшантар зоҳир намекунад, вале чунин таъкиди ӯ аз ҳақиқат ҳолӣ нест:

«Мо ба тавассути ақл аз ҳайвони ғайринотиқ афзалиятнокӣ пайдо намуда онҳоро молик шудем. Мо ҳайвонотро мутеи ҳукми худ сохтем ва мувофиқи манфиатҳои худ ба ҳар вачҳе онҳоро тобеъ намудем, то ки мутобиқи судмандиашон кор фармоем». Розӣ моро водор мекунад, ки ингуна аторо ҳифз намоему қадррасӣ бикунем: «Бар мо воҷиб аст, ки онро аз мартабаи олияш фуруд наоварда ва дараҷаи виқори онро кам накунем ва онро чун ҳоким маҳкум насозем. Мо онро лаҷом назанем, то ки ӯ бар ҳолати лаҷомзада

нагардад, зеро ки **ақл** роҳбар аст, на мутеъ. Мо бояд дар умуру амалиёти худ ба он муроҷиат намоем ва ҷамъи корҳоямонро ба он вобаста кунем. Зарур аст, ки дар иҷрои корҳо ба **ақл** такя намоем ва мувофиқи раводиди амри он ба итмом расонем».

Закариёи Розӣ диירו аз фалсафа ҷудо мекунад. Дар ин бобат асари «Аннубувват», ки бо номи «Нақз-ул-адён» машҳур гаштааст ва асари дигаре дар натиҷаи баҳс бо Абӯҳотами Розӣ (ваф. 332) ҳ. нигошта шуда, бо унвони «Ҳиял-ул-мутанаббӣин» маъмул мебошад, навиштааст. Алиасғари Ҳалабӣ оиди ин ду асари Закариёи Розӣ менависад: «Хулосаи ин ду китоби Розӣ—худованд ҳамаи бандагони хешро баробар офарида ва ҳеч касро бар дигарӣ бартарӣ наодоаст». Ғайр аз ин маҳз ҳамин асарҳо ҳақиқати муносибати мутафаккиро бо дин далолат менамоянд: «Муъҷизоти мутанаббӣён,— менависад Розӣ —низ чизе ҷуз худъа (макр) ва найрангу фиреб нест ва ғолиби онҳо аз мақулаи афсонаҳои динӣ аст, ки баъд аз онон падида омадааст. Мабонӣ ва усули адён бо ҳақоик мухолифату муғоират дорад ва ба ҳамин сабаб ҳам миёни онҳо ихтилоф дида мешавад. Ва иллати эътимоду эътиқоди мардум ба адён итоат аз пеШвоёни мазҳабӣ танҳо одат аст.

Адёну мазоҳиб иллати асосии ҷангҳо ва мухолифат бо андешаҳои фалсафӣ ва пажухишҳои илмӣ ҳастанд. Китобҳои муқаддаси осмони маъруфанд, кутубе ҳолӣ аз арзишу эътиборанд. Ва осори касоне аз қудамо, монанди Афлотуну Арасту ва Уқлидусу Букрот хидмати муҳимтар ва муфидтаре ба башар кардааст». Дарвоқеъ, дар он қисматҳои осори мутафаккир, ки назаргири мо шуданд, аз сура ва ё оёти «Қуръон» тамоман истифода набурдааст. Шояд ин ҳолат низ ба тарзи муносибати Закариёи Розӣ нисбат ба асарҳои динӣ далолат кунад. Ғайр аз ин бояд изҳор кард, ки мутафаккир нуфузи адёнро ба одат вобаста менамояд, гарчанде олим иллатҳои иҷтимоию сиёсии пайдоиши динро дарк карда наметавонад, вале чунин изҳорот дар ҳаққи паёмбарону набиён дар он давра ҷуръати зиёдеро дархост менамуд.

Закариёи Розӣ нисбат ба изҳор кардани мавқеи одат дар ҳаёт ба ҳақиқати зиндагӣ такя менамояд. Мутафаккир дар рисолаи «Сирати фалсафӣ» менависад: «Одат ба гуфтаи қудамо, табиати сонавӣ аст ва лаёқати онро дорад, ки бо тамрин-ҳар мушкилоро осону ҳар амри ғариберо ошно созад. Ва ин ҳол чӣ дар боби умури нафсонӣ ва чӣ дар мавриди умури ҷисмонӣ, ҳарду муяссар аст».

Дар асарҳои тадқиқотӣ сабт шудаанд, ки ақидаҳои фалсафии Закариёи Розӣ олами афкори фалсафиро ба ҷунбучӯш оварда, қариб дувоздаҳ нафар файласуфони машҳуру намоён дар масоили гуногун бо ӯ баҳсу мунозира намуда, эътироз карданду радномаҳо навиштаанд. Аз ҷумлаи инҳо Абӯнасири Форобӣ (ваф. 339 ҳ.), ки бар нақзи Закариёи Розӣ асаре ба ном «Китоб фи-рради Алиаррозӣ фи илм-ул-илаҳӣ» навиштааст. Дигар Абӯалӣ Муҳаммад ибни Ҳасан-ул-Ҳайсам-ул-Басрӣ асаре бо унвони «Нақзи Алиабибакр-ур-Розӣ ал-мутатаббиб роия фи ал-илоҳиёт ва-л-нубувват»; Абӯмуҳаммад Алӣ ибни Аҳмад ибни Саид ибни Зоҳирии Андалусӣ (ваф. 456 ҳ.) асари «Ал-фасл фи-ал-миллал»-ро навиштаанд. Абӯлҳасан инчунин Алӣ ибни Ризвон-ут-таббиб ал-Мисрӣ (ваф. 460 ҳ.); Носир Хусрави Қубодиёнӣ, Шаҳиди Балхӣ, Фаҳриддини Розӣ ва ғайра дар майдони баҳси фалсафӣ дохил шуда, дар масъалаҳои пайдоиши олам, макон, замон, ҳаракат, лаззату алам ва сифатҳои паёмбариву расули ихтилофи нуқтаи назар доштанишонро изҳор кардаанд.

Закарнеи Розӣ ҳамчун табиби ҳозик, мутафаккири озодфикр ва олими табиатшинос дар байни халқҳои олам машҳур аст. Осори илмию фалсафии донишманд аз асрҳои XV инҷониб диққати аҳли тамаддунро ба худ ҷалб намудааст. Аз ин ҷост, ки соли 1486 асари «Алҷомеъ-ул-ҳозир-ассиноат-ат-тиб» («Ҳовӣ») дар Италия ба забони лотинӣ гардонда шуда, ба таъб расондаанд. Дертар дар солҳои 1509, 1543 аз нав ҳамон тарҷумаро ҷоп кардаанд ва дар соли 1955 дар Ҳайдаробод дар ҳаҷми бист ҷилд матни аслии «Ҳовӣ» нашр ёфтааст. Асари дигари тиббии муаллиф «Тибб мансурӣ» низ аз ҷониби Герард Де-Гримоне тарҷума шудааст. Баъдтар рисолаи «Обила ва сурҳак» тарҷума мешавад. Умуман, дар омӯхтан, тарғиб намудан ва ба забонҳои лотиниву аврупоӣ гардондани осори тиббию фалсафии Закариёи Розӣ хидмати Юлиус Руска ва Паул Краус ниҳоятдараҷа бузург аст. Маҳз аз ҷониби Паул Краус соли 1936 «Феҳристи мусаннифоти Розӣ»-и Абӯрайҳони Берунӣ ба таъб расонда шуда, олами илмро бо ин асари муҳим нисбат ба Закариёи Розӣ мешиносонад. Соли 1939 ёздаҳ рисолаи фалсафии мутафаккирро гирд оварда, бо унвони «Расоили фалсафия» дар Қоҳира ба ҷоп расонд. Дар соли 1964 Муҳаммади Начмободӣ рисолаи «Қисас ва ҳикоёт ул-марзо»-ро бо сарсухани мукамал ба таъб расондааст. Махсусан, олимони — Саид Муҳаммади Таботабой,

Аббос Иқбол, Муҳаммади Мӯин, Алиасғари Ҳикмат, Алиасғари Ҳалабӣ ва Маҳдии Муҳаққиқ оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Закариёи Розӣ дар муносибатҳои мусоид фикру ақидашонро изҳор кардаанд.

Махсусан, хизмати Маҳдии Муҳаққиқ дар тарҷума ва нашр намудани рисолаи «Сирати фалсафӣ» (1343 ҳ.) бо сарсухани чолиби диққат калон аст. Хонандагони тоҷикро бо мақоми дар илмҳои тиббу фалсафа доштаи Закариёи Розӣ донишмандон — Б. Ғафуров, Ғ. Ашӯров, М. Диноршоев дар мавридҳои мувофиқ шиносо кардаанд.

Мунтахаби осоре, ки ҳоло хонандагони гиромӣ дар даст доранд, бо саъю кӯшиши ходимони илмии Шӯъбаи Фалсафаи АФ РСС Тоҷикистон анҷом пазируфтааст. Дар тарҷума ва таҳияи «Мунтахаби осор» ходимони илмии зерин иштирок карданд. Рисолаи «Сирати фалсафӣ», «Қисаҳо ва ҳикоеҳои беморон» аз ҷониби А. Девонақулов ба забони тоҷикӣ гардонда шудааст. Асари «Тибби рӯхонӣ» аз ҷониби Ҳ. И. Наққош ба забони тоҷикӣ гардонда шудааст. Мақолаи «Аломоти иқболу давлат»-ро Ш. Муллоабдолов ба тоҷикӣ тарҷума кардааст. Асарҳои тарҷумашуда, яъне «Тиббӣ рӯхонӣ», «Аломоти иқбол ва давлат» бо қалами А. Девонақулов таҳрир ёфтаанд. Дар кори таҳияи матнҳо аз «Зодулмусофирии; Носири Хусрав М. Бақоева ва С. Раҳимзода ишти ... намудаанд. Мутарҷимону бачоптайёркунандагон, ба устои донишманд .Муҳаммади Осимӣ, ки борҳо «Мунтахаби осор»-ро (мадди назар гузошта, бо маслиҳатҳои муфид баҳри беҳбудӣ мададгори намуданд, миннатдорӣ изҳор менамоянд.

Нашри «Мунтахаби осор»-и Закариёи Розӣ ба забони тоҷикӣ қадами аввалин буда, ҳукми санҷиширо дорад. Бинобар ин фикру мулоҳизаҳои хонандагон барои беҳтар ба роҳ мондани наشري осори Абӯбакри Муҳаммад ибни Закариёи Розӣ кӯмак хоҳанд расонд.

А. Девонақулов

СИРАТИ ФАЛСАФИ

Абӯбакр Муҳаммад Закариёи Розӣ, ки эзид равонашро. ба ороишу осоиш қарин дорад, чунин гуфтааст: Чанд нафаре аз аҳли назар ва тамизу таҳсил чун моро бо омма дар омезишу ягонагӣ ва инчунин дар корҳои зиндагӣ машғул дидаанд, ба айбҷӯиву шикастани қадри мо бархостаанд. Онҳо чунин пиндоштаанд, ки гӯё мо аз тариқати ҳукамо саркашӣ намудаем. Махсусан, аз роҳу расме, ки пешвои мо, Суқрот, доштааст, сарфи назар карда бошем. Зеро ки оиди ин файласуф гуфторҳое вучуд доранд, ки он шахс ҳеҷ гоҳ гирди даргоҳи шоҳон намегашт ва онҳо агарчанде ба дарбор наздик шуданашро талаб ҳам менамуданд, валекин вай даъваташонро бо як беъътиноие рад мекард. Суқрот гӯё таоми лазиз намехӯрд ва чомаи фохир намепӯшид, аз паи сохи хона ва гирд кардани тӯша набуд. Вай то ҳатто офаридани наслро надошт. Вай гӯё аз хӯрдани гӯшту нӯшидани шароб ва ҳолатҳои шодиву масрурӣ дурӣ ҷуста, бо хӯрдани гиёҳу пӯшидани чомаи жанда қаноат менамуд. Гузашта аз инӯ даруни хуме истиқомат мекард. Ғайр аз ин бо мардуму шаҳон ҳеҷ гоҳ равиши созишро ба кор намебаст, балки ончиро барҳақ медонист, дар лафзе равшану баёне сареҳ пеши ҳама бар забон меовард.

Муҳолифони мо натавонанд сирату рафторамонро хилофи сирату рафтори Суқрот медонанд, балки ба тарзи зиндагонии пешвои мо, яъне Суқрот, низ забони таъназанӣ кушуда меғӯянд: «Сирату рафтори Суқрот бар хилофи талаботи табиат ва бақои насл аст. Натиҷаи чунин амал ба ҷуз харобии оламу фаноии мардум нахоҳад буд».

Мо ҳоло ба ривояти онҳо ҷавоб меғӯем:

Онҳӣ дар бобати сирати Суқрот ривоят кардаанд, дуруст аст, зеро ки равиши ӯ дар зиндагонӣ ҳамчунон будааст, ки онҳо изҳор кардаанд. Лекин равишу рафтори дигари ин ҳаким низ маъмул аст, қи душманон қасдан аз зикри онҳо худдорӣ намудаанд, то ки барояшон имконияту маҷоли таъназани Суқроту моён ба тариқи кофӣ ҷо дошта бошад.

Ингуна равишу рафтори Суқрот равишест, ки он ҳаким аз ибтидои зиндагӣ то муддати бардавоми умри худ бар он амал карда, валекин баъдҳо аз бисёри онҳо даст кашидааст. Масалан, Суқрот дар мавқеи марг чанд тан духтар доштааст. Ғайр аз ин борҳо ба ҷанги душман рафта ва дар маҳфилҳои айшу нӯш ҳузур дошта,

аз хӯрдани таомҳои лазиз, ба ғайр аз гӯшт, баҳра бардошта ва ҳатто каме шароб низ менӯшидааст. Он касоне, ки аз ҳақиқати ҳоли ҳаким бохабаранду ба ӯ эътиное доранд, аз чунин равиши давраи аввали зиндагии файласуф воқифанд.

Аммо Сукрот дар қисмати аввали умри хеш дилбохтаи фалсафа буда ва ба таҳсили он ишқ варзида, вақтеро, ки мебоист ӯ сарфи шаҳавоту лаззот кунад, дар роҳи омӯзиши ин илм ба харҷ дода, якбора худро фидои ин мақсад гардонидаст. Ҳангоме ки вай бо тамоми вучудиёти худ ин роҳро пеш мегирад, табъан бар касоне, ки дар фалсафа босазо наменигаристаанд ва ашъи пастро бартар аз он медонистанд, бо назари хориву нафрат нигаристааст. Ин масъала худ ба худ равшан аст, зеро ки ҳар кас дар ибтидои ба мақсад ноил гардидан ба таъсири шавқи зиёду шиддати майл афтода, муҳолифони ғоявии худро душмани ашаддии худ ме пиндорад. Ҳангоме ки ба мақсадҳои пешгузошта ноил гардиду бар мақому мартабае соҳиб шуд, шӯри ифроти ӯ таскин меёбад ва ба ҳоли эътидол боз мегардад. Ва сирри он, ки мегӯянд, «ҳар тозаеро лаззатест», ҳамин аст. Сукрот низ як муддати муайяни умри худ гирифтори ҳамин ҳоли кулӣ будааст. «Нақл кардаанд, ки қисмати ҳолатҳои ачибу нодири ҳаёти ин ҳаким он аст, ки равиши зиндагии ӯ аз тарзи зиндагонии дигар мардум тафовуте доштааст. Маълум аст, ки омма ба нақлу ривояти масъалаҳои ачибу ғариб ва нодир ҳаристаранд нисбат ба нақли воқеаҳои умури оддӣ маъмулӣ.

Гарчанде мо эътироф дорем, ки дар пайравӣ намудани равиши дурусти Сукрот, аз қабилӣ маҳви ҳавову ҳаваси беҳуда, дӯстдорӣ илм ва ҷаҳд дар талаби он ба мақоми ӯ нарасидаем, валекин бо вучуди ин тасаввур намекунем, ки дар чунин пайравӣ аз қисматҳои писандидаи сирати ӯ бебаҳра монда, хилофи он амал карда бошем. Агар рафту бар хилофи равиши ӯ раҳсипор шуда бошем, он ҳам хилофест дар каммияти он, на дар кайфият. Чунин иқрор шудани мо ба камбудии худ дар ин марҳала нуқси ҷиддие нест, зеро ки ин ҳақиқати зиндагӣ аст ва иқрор шудан ба ҳақиқат бар кас фазилату шарафро меафзоёнад. Ин аст дар ин хусус ҷавоби мо.

Мо дар ҷавоби он айбҷӯие, Ки оиди равишу рафтори аввалии Сукрот кардаанд, мегӯем: Дар ин маврид ҳам, агар маломате бар равиши ҳаким раво бошад, он вобастаи каммият буда, ба кайфияти он дахле надорад, зеро ки ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки фазли мард,

чунон ки дар китоби «Тибби рӯҳонӣ» гуфтаем, дар ғӯтавар шудан ба шаҳаврниёт ва онро аз ҳамаи дигар амалҳо боло гузоштан зоҳир намегардад, балки ҳақ он аст, ки мард аз ҳарчи ки бад-он ниёзманд аст, ба қадри лозимӣ баҳраманда шаваду андоза нигоҳ дорад, то ки поёни лаззати дарёфтааш ӯро фаро нагирад. Бинобар ин Сукрот низ аз ҳадде, ки ифрот шумурда мешуду дар ҳақиқат сазовори маломат мегардид ва сабабгори харобии олам ва қатъёбии насл мешуд, сарфи назар намуда ба тавлиди насл ва ҷанг бо душман ва хузур дар маҳфилҳои айшу нӯш иқдом гузошт. Касе, ки чунин равишро интиҳоб кардааст, варо ҳаргиз ба қатори гурӯҳе, ки дар харобии дунёву насл мекушанд, гузоштан раво нест. Ҳар В касе, ки дар дарёи шаҳавот ғӯтавар нест, варо ба харобкориҳои дунёву насли башар айбдор намудан норавост.

Мо агарчи дар олами қиёс бо Сукрот сазовори номи файласуф нестем, лекин нисбат ба он касоне, ки шеваи эшон фалсафа нест ҳаққи онро дорем, ки худро файласуф бинемем.

Ҳангоме ки сухан ба ин ҷо расид, пас лозим медонем, ки чанд калимае барои фоидаи дӯстдорон ва толибони илм дар боби «Сирати фалсафӣ» баён кунем. Пас, гӯем: «Матлабе, ки дар ин мақола ғарази тасвири моро ташкил додааст, иборат аз баёни усулест, ки онҳоро дар китобҳои дигари худ баён кардаем. Бинобар он ки ин навиштаҷот дароз накашад, диққати хонандаро ба асарҳои «Илми илоҳӣ» ва «Тибби рӯҳонӣ» ҷалб менамоем. Ғайр аз ин ба таълифи дигари мо дар маломати касоне, ки ба даъвои файласуфӣ умрро дар таҳсили қонуниятҳои ҳандаса мегузаронанд, нигошта шуда бо номи «Шарафи саноати кимиё» маъмул аст, мурочиат шавад. Махсусан, касе ки бихоҳад комилан ба мақсадҳои мо дар ин рисола пай бибарад, аз мурочиат намудан ба китоби «Тибби рӯҳонӣ» бениёз нахоҳад бишавад. Ҳамон усуре, ки мо дар рисолаи «Сирати фалсафӣ» бар он таваққуф менамоем, мухтасари китоби «Тибби рӯҳонӣ» ба тариқи зерин мебошад:

1. Ҳар касро пас аз марг ҳолест хуш ё ногувор, ба мисли ҳоле, ки ӯ пеш аз ҷудоии ҷисму ҷон доштааст.

2. Камоли матлубе, ки мо дар паи он мавҷуд шудаем ва ба сӯи он раҳсипорем. Ин камоли матлуб вобаста ба лаззоти ҷисмонӣ нест, балки вобастаи талаби илм ва инчунин пойдориҳои адл аст. Кас бояд бад-ин васила аз ин олам раҳой ёфта, ба олами дигар, ки дар он марғу алам мавқеъ надорад, раҳсипор шавад.

3. Хоҳиши нафси саркашу табъи ҳарис моро ба дунболи лаззоти «он»-е мекашад, лекин ақл бар хилофи он моро ғолибан ба тарки ӯ сафарбар мекунад ба сӯи корҳои бошараф мебарад.

4. Парвардигоре, ки мо аз ӯ ҳамеша савоб чашм дорем ва инчунин бими шиканҷаашро бар дил мепарварем, бар мо нигарон аст. Худованд аз роҳи раҳмат озор бар мо наменвисандад, ситаму нодонири аз мо дур медорад ва ҳамеша аз мо хостори адлу илм аст. Бинобар ин касе, ки ба озор пардозад ва сазовори озор шавад, ӯ ба қадари гуноҳ гирифтагори уқубат хоҳад шуд.

5. Ҳеҷ кас набояд аз паи лаззате шавад, ки аз он алами зухурёфта аз лиҳози ҳам каммияту ҳам кайфият бар он лаззат пешдастӣ дошта бошад.

6. Қавоми оламу бинои маишати мардум вобаста бар ашъи чузъӣ аст, аз Қабилӣ зироат ва бофандагию назоири онҳо. Эзиди ҷалилу азиз роҳ бурдани онҳоро барои рафъи саҳтиҳои зиндагонӣ дар ӯҳдаи мо гузоштааст.

Баёноти ин усул мавзӯи тасвири моро дар бар мегирад: Пас меғӯем: «Чун лаззоту аламҳои дунёӣ бо гусехтани риштаи умр нобуд мешавад, валекин лаззоти олами дигар, ки он ҷовид аст, пойдору бепоён хоҳад буд. Пас, он касе, ки лаззати бақои номутаноҳиро бо лаззати маҳдуду нопойдор иваз бикунад, он шахс камақл аст.

Агар амр чунин аст, пас биннатича моро лозим намеояд, ки дар паи лаззате бошем, ки вусул бад-он моро аз файзи олами рӯхонӣ боз дорад ё дар ҳамин олам дучори аламе созад, ки ранҷи он дар каммияту кайфият бар лаззате, ки ҷӯёи онем, ғолиб ояд. Гузашта аз ин дар талабӣ чунин лаззот монее нест. Бинобар ин марди ҳаким ғолибан бисёре аз ин лаззоти ғайримамнӯъро тарк мекунад ва нафси худро ба ин тарк одат медиҳад, то дар мавридҳои зарурият, чунон ки дар китоби «Тибби рӯхонӣ» гуфтаем, ба осонӣ битавонад пойдорӣ кунад, зеро ки одат, ба гуфтаи қадимиён, табиати офариниширо дорост ва лаёқати онро дорад, ки бо мулоиматӣ ҳар мушкилро осону ҳар амри ғариберо ошно созад. Ин ҳол ҷӣ дар боби умури нафсонӣ ва ҷӣ дар мавриди умури ҷисмонӣ, ҳарду, муяссар аст. Чунон ки мебинем, косид аз мардуми маъмулӣ чобуктар аст ва каси лашкарӣ дар ҷанг аз дигарон далертар аст. Аз чуни ифодаҳо бармеояд, ки ба василаи одатҳои

пайдошуда кас метавонад, корҳои дар назари аввал душвору ноҳамворро осону ҳамвор бикунад»

Ин баёни мо дар боби лаззат гарчи мухтасар аст, вале нишонаи ҷузъиёти зиёдест, ки дар китоби «Тибби рӯҳонӣ» ба баёни онҳо пардохтаем. Асли ин гуфтугӯ, ки ҳоло мо зикр кардем, иборат аз он аст, ки оқил набояд асири дасти лаззате шавад, ки оқибат алами тобеи он бар аламе, ки дар тарки лаззату маҳви шаҳват ҷо дорад, афзунӣ бикунад. Ин масъала худ ба худ саҳеҳ буда, мантиқан ҳам мусаллам мебошад. Пас, натиҷаи он ин хоҳад буд, ки агар фарзан бар мо мумкин шавад, ки модомуламр бар тамоми рӯи замин ғолиб оем, вале бо мардум ба шақле муомала кунем, ки ризои худо дар он набошад ва моро аз вӯсул ба хайри боқӣ ва неъматӣ ҷовид боз дорад, дар чунин ҳолат ҳам мо набояд пайсипари ин роҳ шавем ва он лаззатро бар ин навмедӣ бартар гузорем.. Ҳамчунин агар мо боварӣ дошта бошем ё ҳоли боварӣ бар мо ғолиб бошад, ки бо хӯрдани табақе аз хурмо даҳ рӯз дар як ҷо аз дарди чашм роҳат нахоҳем дошт, бояд аз ин хӯрок даст бикашем. Ва ҳамин ҳол вуҷуд дорад барои умуре, ки мобайни ду мисол, яке роҷеъ ба умури азим, дигаре марбут ба масоили ҷузъӣ қарор доранд ва ҳар қадом нисбат ба амри азимтар кӯчак ва нисбат ба амри кӯчак азимтар маҳсуб мешаванд. Ва ошкор сохтани ададҳои онҳо ба иллати фаровонии мисол дар ҳар ду табақа, дар ин ҷо барои мо, муяссар намегардад. .

Чун ин ғараз равшан шуд, ба зикри ғарази дигар, ки давоми он ба шумор меояд, мепардозем:

Бинобар асли дар боло зикр намудаамон чунин аст, ки парвардигор ва молики мо бар мушфиқ ва ба дидаи раҳмат нигарон аст. Пас аз вуқӯъи ранҷу алам низ бар мо безор аст ва аламҳову ҷабре, ки ба мо мерасаду моро дар фаро расидани онҳо ихтиёре нест, ночор, ба маслиҳате ва аз ҷиҳати зарурате аст. Бинобар ин ҳаргиз набояд ба ғайри шоистагӣ ба дорандаи ҳис аламе бирасонем, магар ин ки бо ин алам аламе шадидтар аз онро аз ӯ дафъ кунем. Ин баёнот низ зомини тафсилоти зиёдест, ки ҳамаи қисмҳои озорро дар бар кардааст. Масалан, аз қабилӣ озоре, ки аз мулук дар вақти шикори ҳайвонот сар мезанад ва ифроте, ки мардум дар ранҷ расонидан бар чаҳорпоёни борӣ ва савории худ раво медоранд ва ғайра. Албатта ин ҳама бояд мувофиқи мақсади муайяне, ки бар тариқаву равиши ақлӣ ва адлӣ сурат гирифтааст, ҷорӣ бошад ва ҳеч

вақт ба ифроту таҷовуз ва ҳадди инсоф нақашад. Масалан, расонидани алам дар ҷое, ки умеди дафъи аламе шадидтар аз он бошад, ҷоиз аст, мисли кафондани ҷароҳату доғ ниҳодан бар узви фосид, нӯшидани доруи талхи ногувор, хуДДорӣ аз таомҳои лазиз, яъне парҳез намудан аз тарси маразҳои саҳти дарднок, расонидани ранҷ бар ҷаҳсрпоен бидӯни ситеза барои манзуре, гарчанде дар ин маврид гоҳе тундиву ситеза зарурият пайдо мекунад ва ақлу адл онро раво медорад. Масалан, рикоби асбро маҳкам мекашанд, то ки зин устувор бошад, зеро ки дар ҳангоми ҷанг он ҳолат касро аз ҷанги душман наҷот хоҳад дод. Ақл дар ҷунин ҳолат раво медорад, ки бар асб ҷабр карда шавад, зеро ки халосии ҷони инсон ба он . вобастагӣ дорад.

Ҷунин ранҷ махсусан раво аст аз ин сабаб, ки агар он савор марди олиму хайр ва ё соҳибдавлате бошад, ки мардумро ба ваҷҳе аз вучӯҳ аз давлати ӯ баҳрае ҳосил шаваду ба кори салоҳи омма омода бошад. Дар -ин сурат бақои он мард барои салоҳи ҳоли мардум аз бақои асп лозимтар аст. Мисоли дигар, мисли ду мардест, ки дар биёбоне бе об бимонанд ва ҳамроҳи яке аз он ду ҳамон мӣқдор обе бошад, ки бо он битавон ҷони якеро аз марг раҳой бахшид. Дар ин маврид он об бояд ба касе дода шавад, ки бақояш барои салоҳи мардум лозимтар аст. Ҳолатҳои ба ин мисолҳои оварда шабоҳату монандӣ доштаро бояд ҷунин қиёс кард.

Аммо дар бобати шикор кардан ва куштани барандохтани ҳайвонот бояд эътироф намуд, ки ҳайвоноти даррандаро ин амал ҷоиз аст, зеро ки ғизои онҳо аз гӯшт иборат аст. Масалан, шеру паланг ва гургу дигар ҳайвоноте, ки озорашон зиёд аст ва ин табиӣ мебошад. Барои инсон истифодае аз онҳо ғайримумкин ва хидматгори онҳо мувофиқи матлаб нест. Мору каядум ва монанди инҳо аз ҳамин қабиланд. Нобуд сохтани ҷунин ҳайвонот бар ду ваҷҳ раво аст: яке он ки агар онҳоро но-буд накунанд, аз вучуди онҳо ба ҳайвоноти дигар озор фаровон мерасад, зеро ки онҳо ҳайвоноти гӯштхор ба шумор мераванд. Дигар он ки нафс аз ҳеҷ ҷасаде ҷуз аз ҷасади инсон ҷудо намешавад. Ва ҷун ҳоли ҳайвонот ҷунин аст, пас, ҷудо сохтани ин қабил нафсҳо аз ҷасадҳо дар ҳукми боз кардани роҳи наҷоте қарор ёфтааст. Бинобар ин дар ҳайвоноти гӯштхор ин ҳар ду ҳол мавҷуд аст. Пас, нобуд сохтани онҳо ҳаддалимкон воҷиб меояд, зеро ки дар натиҷаи ин кор ҳам алами ҳайвон аз байн

меравад ва ҳам имкони он ки нафси ӯ дар ҷасадҳои солеҳтар дохил шавад, фароҳам мешавад.

Мору кажум, занбӯр ва монанди онҳо, ки аз як тараф ба ҳайвоноти дигар озор мерасонанд ва аз тарафи дигар сазовори он нест, ки инсон аз онҳо ба монанди чаҳорпоён фоидае бигирад, аз ҳамин сабаб куштани нобуд сохтанашон равост.

Куштани ҳайвоноти хонагӣ ва ҷондороне, ки ғизояшон алаф аст, раво нест, чунон ки гуфтем, дар ҳолатҳои зарурӣ куштанишон ҷоиз аст. Беҳтар он аст, ки ҳаддалимкон аз ғизо қарор додани гӯшт ва мисли онҳо бояд худдорӣ кард. Адади онҳо чандон зиёд нашавад, зеро ки ба куштани миқдори зиёде аз онҳо эҳтиёҷ меафтад. Миқдори онҳо ба дараҷаи дилхоҳ ва бар ҳасби ҳоҷат бошад. Агар масъалаи наҷот додани нафси ҳайвонот аз қайди бадани онҳо дар миён набуд, албатта, ақл ҳеҷ вақт куштани онҳоро раво намедошт. Аҳли фалсафа дар ин боб ихтилоф кардаанд, қисме аз онҳо хӯрдани гӯштро раво донистаанд ва баъзеи дигар ҷоиз надонистаанд. Суқрот аз қабил қасонест, ки ба ин масъала раъй надодааст.

Азбаски ҳукми ақлу адл озор ба ғайрро раво намедорад, пас расонидани озор ба худ низ ҷоиз нест. Ин афкор ҳам дорои ҷузъиёти зиёдест, ки ақл дар тавзеҳи он очизӣ мекунад.

Масалан, амали мардуми ҳинд дар сӯхтани ҷасадҳои худ ва афкандани худ бар оташи сӯзон ба мақсади ба худо наздикӣ пайдо намудан. Инчунин равиши монавиён дар қатъ кардани хоҳишу нафси худ ҳар гоҳ, ки хотир ба ҷимоъ майл кунад. Инчунин одат додани хеш ба гуруснагию ташнагӣ ва инчунин даст кашидан аз истеъмоли об ва ба кор бурдани бавл ба ҷои он.

Дайрнишиниву хонақоғузийни исавиён ва дар масҷид гӯшанишинӣ кардани мусулмонон ва худдорӣ аз касб ва камиро дар таому хӯрдани ғизоҳои ногувор ихтиёр намудан ва пӯшидани либоси дуруштро низ метавон аз ҳамин қабил шумурд.

Маълум аст, ки моҳияти ингуна амалҳо ба маротиб камтар аст. Ингуна корҳо ҳама ситамест, ки ҷамоате бар нафси худ раво медоранд ва ингуна ранҷбарӣ аз қабил қасонест, ки ба василаи рн ранҷи бузӯргтаре барҳам намехӯрад. Суқрот низ дар аввали умр бар ин равишу тариқат мерафт, лекин чунон ки гуфтем, дар охири умр аз он рӯ бартофт. Дар ин хусус аҳли фалсафа ақидаҳои пурихтилофоро доранд, ки чун зикри онҳо аз ҳавсалаи ин рисола берун аст, ночор, ба баёни қавле ба унвони намуна қаноат меварзем.

Пас гӯем: Ҳолу аҳволи мардум ниҳоятдараҷа мухталиф аст. Чунончи, тоифае нозпарварди сарватанд ва гурӯҳе парвардаи ранҷу дард, гурӯҳи дигар мувофиқи хоҳиши нафс дар талаби шаҳавонӣёт кӯшиши болиғ ба кор мебаранд, мисли касоне, ки фирефтаи ҷамоли занон, ё лаззати нӯшидани шаробанд, ё толиби ба даст овардани раёсат. Бинобар ин эҳсоси ранҷе, ки ба кас аз тарки шаҳват бармехезад, дар ҳама яксон нахоҳад буд, зеро ки ба сабаби ихтилофи ҳолу аҳволи шахсон дар онҳо ин амал ихтилофотро ба вучуд меоварад. Масалан, бадани шоҳону сарватмандон ҳаргиз тоқати ҷомаи дурушт надорад ва меъдаи онон тоби ғизои ногувор надорад. Агар онҳо дучори чунин ҳолу шаройт шаванд, албатта ба азобу шиканҷа гирифтадор хоҳанд шуд. Ҳангоме ки онҳоро бо гурӯҳи омма қиёс кунем, он гоҳ ҳол ранги дигар мегирад. Агар омма пӯшоки дурушт пӯшаду ғизои ногувор хӯрад, чандон ранҷе намекашанд. Ба ҳамин тарик касоне, ки ба яке аз лаззот хӯ гирифтаанд, чун ононро аз он боздоранд, ранҷи эшон бисе шадидтару чандин баробар бештар аз ранҷи касоне хоҳад буд, ки ба ин лаззотодат доштаанд. Аз ин рӯ, наметавон ҳамаи мардумро ба як навъ тақлифи ягона ӯҳдадор сохт, балки ҳар тоифаро, бояд, дархури ҳоли худ зери ин бор овард. Масалан, файласуф набояд чунин пиндорад, ки шоҳонро ба ҳамон таому шароб ва дигар масъалаҳои зиндагӣ бо омма дар як қатор гузорад. Албатта, ингуна амал бояд тадриҷан дар ҳолатҳои зарурияти пешафтада тадбик карда шавад ва аз ҳадди маълум нагузаронад. Онҳоро бар он дошт, ки расидан ба лаззот ба ҷуз аз анҷом додани зулму қатл муяссар бишавад. Онҳо аз корхое, ки сабабгори барангехтани ғзаби худованд ва муҳолифи ҳукми ақлу адл аст, худдорӣ намоянд. Талаби ин навъ лаззот равост ва ин ҳадди аълои лаззатталабист. Баробари ин ҳадди поёни лаззатбарӣ ҷо дорад, ки он ҳад иборат аз ҳадде, ки сарҳадди байни лаззати ночизе ва риёзат, худдорӣ аз чизе ба ҳисоб меравад. Аз ин ҷост, ки мард он қадар бихӯрад, ки ранҷе набинад ва ба нохушӣ наянҷомад. Ва дар ин роҳ ба ҳадде нарасад, ки хӯрданро ба қаеди лаззат ва комҷӯй толиб шавад ва ғарази дафъи гуруснагӣ аз миён биравад, ё худ ҷомае бипӯшад, ки бадани ӯро роҳат дорад ва озор нарасонад ва ба либоси фохиру рангин нагарояд, ё худ хонае ихтиёр кунад, ки нигоҳбони ӯ аз сармою гармои шадид бошад ва ба макони бошукӯҳ ва оростаю пурнақшу нигор қасд накунад. Агар кас моли фаровон дошта бошад дар маишат тавоноие ӯро фароҳам бошад

ва ин ҳама бе ситаму таҷовуз ва гирифтори ранҷ накардани нафс муяссараш шавад, онгоҳ вай метавонад доираи зиндагонии худро васеътар кунад, зеро ки дар ин кор ӯро душворие пеш нахоҳад омад. Аз ин ҷост, ки касони аз падару модари камбағал таваллуд шӯда фақиронаву мискинона зиндагӣ кардаанд, метавонанд, растагор - шаванду тариқати ҷавонмардиро пеша гиранд. Зеро ки бар чунин шахсон кашидани бори риёзат ва худдорӣ намудан нисбат ба дигарон бале осонтар аст. Чунон ки бар шиканҷаҳо тоб овардан бар Сукрот нисбат ба Афлотун осон буд. Он чи дар байни ин ду ҳад — аъло ва паст (асфал) ҳаст, ҳақиқати зиндагист. Касе, ки онро ба инобат гирифта, мувофиқи он кор кунад, аз шумораи файласуфон хориҷ нест Гузашта аз ин сирату тариқати чунин касонро сирату тариқати фалсафӣ хонд, гарчи бехтар он аст, ки файласуф ба ҳадди поён (асфал) моилтар бошад, то ба ҳадди аъло, зеро ки нуфуси фозила гарчанде бо ҷасадҳои табиӣ (неъматӣ) якҷоя парварда шуда бошанд, дар ин ҳол хоҳӣ, нахоҳӣ онҳоро ба тарафи ҳадди поёни лазат мекашонанд. Аммо поинтар аз ин ҳад аз ҳикмат хориҷ аст. Масалан, сирати мардуми ҳинд ва монавия дайрнишинону зоҳидон чун аз равиши одилона дур аст ва ба ранҷ гузоштани нуфуси муҳаррик ғзаби илохист, наметавон ба ҳақ номи фалсафа бар он ниҳод. Инчунин ҳамин ҳукм ҷорист, дар боби лаззоте, ки аз ҳадди аъло гузаро бошанд. Аз худованд, ки бахшандаи ақлу кушояндаи ғами ваҳм аст, тавфиқ ва ёрӣ хоҳем, то моро бар ончи хости ӯст, бидорад ва ба ончӣ, ки сабаби наздикшавӣ ба ӯст, ҳидоят фармояд.

Хулосаи калом, он ки чун парвардигори арҷманду боҷалол олимест, ки ҷаҳл дар ӯ роҳ надорад ва одилест, ки оламаш аз ҷавр холист. Ва илму адл ва раҳматаш барзиёдатист ва холику молики мост. Ва мо бандагони ҳалқабағӯши ӯем ва маҳбубтарин бандагонаш сазовори дӯстдории худӣ он аст, ки бехтар бар сирати банда равад ва мутеътар фармони ӯро ба кор бандад. Пас, наздиктарин бандагон ба худӣ арҷманду боҷалол ва донотарину одилтарин ва раҳимтарину меҳрубонтарини онон аст. Ва мурод аз ин гуфтаи файласуф, ки «фалсафа ташбеҳ ба худованди арҷманду боҷалол аст ба қадри тоқати инсонӣ», ҳамин аст. Мо тафсили онро дар китоби «Тибби рӯҳонӣ» оварда, гуфтаем, ки пероиши нафс аз ҳӯи бад чигуна ҳосил тавонад шуд ва ҳадде, ки файласуф, бояд, дар ба дастовариҳои неъматҳои маишӣ ва ҷамъи тӯша ва талаби маротиби раёсат аз он фаротар наравад, чист?

Мо ҳоло ки аз баёни ғарази худ фароғат ёфтем, пас ба изҳори холи хеш ва таънаҳои душманон .мепардозем ва сиратӣ худро, ки то ин айём ба тавфики худованд доштаем, шарҳ медиҳем, то ки бидонанд, ки ҳеҷ сирате дар мо набудааст, ки бад-он сазовори аз сафи фалосифа хориҷ намудан шуда бошем. Зеро ки касе сазовори ин уқубат хоҳад буд, ки дар шинохтани онҷӣ файласуф, бояд, бишиносад ва амал ба тариқате, ки файласуф бояд бар он равад, норасоӣ дошта бошад. Ғайр аз ин ба ин ду ҷузъи фалсафа, яъне илму амалро ба ҳадди камол мавриди эътино қарор надихад. Танҳо чунин кас сазовори номи файласуф нест. Бинобар он ки олами мо бо мадади худованд ва тавфиқу раҳнамоии ӯ аз ин нуксон холист, душманонро маҷоли таъназанӣ танг хоҳад буд.

Аммо дар қисмати илмӣ бошад, агар моро ҳеҷ тавоноии дигар ҷуз таълифи ҳамин китоб ҳозир набуд, касеро маҷоли он намерасид, ки моро аз сазовории ихтиёри номи файласуф манъ кунад, то чӣ расад ба асарҳои дигар, мисли китобе, ки дар «Бурҳон» навиштаем ва китоби «Илми илоҳӣ», «Тибби рӯҳонӣ», «Мадхали илми табиӣ» ба ном «Самъ-ул-каён», мақолае дар «Замону макон ва муддат ва даҳру хало», «Сабаби қиёми замин дар васати осмон», «Сабаби ҳаракати мустадири осмон» ва мақолоти дигар дар «Таркиб ва ин ки ҷисро ҳаракате зотист ва он ҳаракат маълум аст» ва китоби дигари мо дар боби «Нафс ва ҳайюло» ва китобҳои оиди тиб ба мисли «Китоби мансурӣ», «Минлояхзир-ут-табиб» ва чанд китоб дар боби адвия, китоби «Тибби мулукӣ» ва китоб мавсум ба «Ҷомеъ», ки ҳеҷ кас пеш аз мо ба таълифи чунон китобе напардохта ва баъд аз мо ҳам монанди онро натавонистааст, биёфарад. Ва китобҳои дигари мо дар саноати ҳикмат, ки омма онро «Кимиё» хонанд.

Умуман то ин дам, ки ин рисола навишта мешавад, қариб дусад номгӯй китобу мақола ва рисола дар илмҳои мухталифаи фалсафа аз улуми илоҳӣ ва ҳикматӣ аз зери дасти ман берун омадааст.

Аммо дар донишандӯзӣ эътирофдорам, ки мутолиаи ман дар ин ришта то ҳадди имкону эҳтиёҷ будааст, на аз роҳи сустиву нодонӣ, ки умри худро дар маҳорат ёфтан дар ин ришта барбод диҳам. Агар касе инсоф дошта бошад, узри маро маъқул хоҳад шумурд, зеро ки роҳи савоб ҳамон аст, ки ман рафтаам, на он ки «файласуфони» бонӯқе мераванд ва умри худро дар машғулияти

фузулиёти ҳандаса нобуд месозанд. Ба ҳар сурат, агар бо ин дараҷа донише, ки дорам, мустаҳаққи номи файласуф набошам, пас киро дар ин замон сазовори томи ин унвон фароҳам хоҳад шуд?!

Аммо дар қисмати амалӣ ба мададу тавфиқи илоҳӣ ҳеч вақт аз ду ҳадде, ки собиқан муайян кардам, таҷовуз нанамудаам ва бо чунин роҳе нарафтаам, ки касе тавонад гӯяд, ки сирати ман сирати фалсафӣ набудааст. Масалан, ҳеч гоҳ ба унвони марди лашкарӣ ё омили кишварӣ ба хидмати султоне напайвастаам. Ва агар дар сӯҳбати ӯ будаам, аз вазифаи табобат ва мунодимаат қадам фаротар нагузошта. Ҳангоми нохушӣ ба парасторӣ ва ислоҳи амри ҷисмии ӯ машғул буда ва дар вақти тандурустӣ ба муйонасат ва мушоварати ӯ сохтаам ва худо огоҳ аст, ки дар ин тариқа низ ҷуз салоҳи ӯ ва халқ мақсади дигар надоштаам. Ман аз паи ҷамъи мол ва дастхуши ҳирсу оз набудаам ва молеро, ки ба каф овардаам, беҳуда барбод надодаам. Бо мардум ҳеч вақт ҷангу ҷидол ва душманӣ надоштаам. Инчунин ситамро дар ҳаққи касе раво надоштаам, балки он чӣ аз ман сар задааст, хилофи ин буда, ҳатто бисёр вақтҳо аз баҳри истифодаи ҳуқуқи худ низ даргузаштаам.

Дар *боби* хӯрдану нӯшидан, ба саргармиву шодӣ шуғл варзидан низ касоне, ки моро дар ин ҳолат дидаанд, доништаанд, ки ҳеч гоҳ ба дараҷаи ифрот нарасондаам. Дар масъалаи пӯшок пӯшидану саворӣ кардан ва навкару каниз низ дар ҳадди лозима амал кардаам. Аммо алокаи ман ба дониш ва ҳирсу ҷаҳдеро, ки дар андӯхтани он доштаам, онон, ки ҳамроҳу ҳамсӯҳбати ман будаанд, медонанд ва дидаанд, ки чигуна аз айёми ҷавонӣ то кунун умри худро сарфи он кардаам, то он ҷо, ки агар чунин иттифоқ меафтод, ки китоберо нахонда ва ё донишмандеро мулоқот накарда бошам, то аз ин кор фароғат намеёфтам, ба кори дигар намепардохтам. Гарчанде дар ин марҳала зарари азим дар пеш буд, то он китобро намехондам ва аз он донишманд истифода намекардам, аз пой намеништаам. Ҳавсалаю ҷаҳди ман дар талаби дониш то он ҳад буд, ки дар як фан баҳусус ба хатти рез (майда) беш аз бист ҳазор варақа чизе навишта ва понздаҳ сол аз умри худро шабу рӯз дар таълифи «Ҷомеи кабир» сарф кардаам. Маҳз бар асари ҳамин кор қувваи биноиямро заъф даст дод ва бозувони дастам гирифтори сустӣ шуд ва аз хондану навиштан маҳрум мондам. Ман ба ин ҳол ҳам нигоҳ накарда аз талаб боз намондаам, пайваста ба ёрии ину он мехонам ва бар дасти эшон менависам.

Пас, агар шуду дар пеши чашми муҳолифон донишам боиси таназзули дараҷаи ман дар мақоми фалсафаи амалӣ гардаду онон батариқати дигарӣ пайравӣ намоянд, бояд, ки онро ба мушоҳида ё муқотиба ба мо бинамоёнани;-то агар аз равиши мо беҳтар бошад, онро қабул кунем ва агар хатоие ва нуқсе дар он роҳ дорад, бар ислоҳи он бипардозем.

Дар ҷузъи амалӣ, метавонам, дар муқобили душманони худ гузашт кунам ва ба тақсири хӯд дар ин марҳала розӣ шавам, аммо намедонам, ки дар қисмати илмӣ чӣ хоҳанд гуфт. Агар воқеан дар ин тариқа маро ноқис мебинанд, гуфтори худ биеваранд, то пас аз назар, агар ҳақ аст, ҳаққонияти онро эътироф кунам ва агар ботил аст, аз ботилиашон биогоҳонам. Агар ин навъ нест ва фақат ба равиши амалӣ ва тариқати ман дар зиндагонӣ эътирозе доранд, орзу чунон аст, ки аз донишам баҳра баргиранд ва ба тариқати ман назаре надошта бошанд ва ба чунин гуфтаи шоир амал кунанд, ки гӯянд:

**Ба илми ман амал кун, ба нуқси ман манигар,
Илмам диҳад ба ту нафъу нуқсам зарар надихад.**

ТИББИ РҶҲОНӢ

ФАСЛИ ЯКУМ

СИТОИШИ ФАЗИЛАТИ АҚЛ

Бояд зикр намуд, ки парвардигори мутаол ақро ба инсон ато намуд ва одамизод ба тавассути он ба сарафрозия бузургӣ ноил гардид. Маҳз ба василаи он (ақл) аз манофеи ҳозира ва оянда баҳраманд гардида, ба шоёнтарин чизе, ки дар ҷавҳари афъоли мо вучуд дорад, мерасем. Гузашта аз ин ба кӯмаки он ҷавҳари аслро дарёфт менамоем, зеро ки ақл беҳтарин тӯҳфаи худовандӣ буда, ба мо қудрату судмандӣ мебахшад.

Мо ба тавассути ақл аз ҳайвони ғайринотиқ афзалият пайдо намуда, онҳоро молик шудем. Мо ҳайвонотро мутеи ҳукми худ - сохтем ва мувофиқи дархӯри манфиатамон ба ҳар вачҳе ба онҳо соҳиб шудем, то ки мутобиқи судмандиашон истифода барем.

Инчунин ақл марому мартабаи моро нисбат ба ҳар чизи олам баланд мебардорад. Маҳз ба тавассути он зиндагии мо хушу лаззатбахш мегардад. Гузашта аз ин мо ба шарофати ақл ҳастии оламро дарк мекунему ба мақсаду мӯроди хеш мерасем.

Албатта, мо ба василаи ақл сохтани киштиҳо ва кор фармуданӣ онҳоро кашф намудем, то ин ки ба воситаи онҳо баҳрҳоро азхуд карда, ноил шудем, ки манфиатамон ҳосил гарданд. Дигар ин ки ба тавассути ақл ба асрори илмҳо, аз ҷумла, илми тиб расидем ва ошкор сохтем, ки дар тиб барои авлодони мо созгориҳои наҷибе ниҳон аст. Мо ба шарофати ақл қулли санъатҳои дигареро азхуд кардем, ки онҳо ба мо фоида мерасонанду моро баҳраманд мегардонанд.

Инчунин маҳз ба тавассути ақл умури пӯшидаи қадиму махфии табиатро дарк намудем. Бад-ин сон бо имдоди ақл шакли Замину фалак, нопадидҳои Офтобу Моҳ ва соири кавокиб ва масофати бӯъду ҳаракатҳои онҳоро донистем. Маҳз ба шарафи ақл парвардигор ва иззату ҷалоли вайро шинохтем ва донистем, ки ӯ азимтарин чиз, яъне офаридгори мост. Бебаҳс аст, ки маҳз он чизи муҳиму манфиатноке, яъне ақро ба мо додааст.

Хулоса, ақл чизест, ки агар он намебуд, аҳволи мо тибқи аҳволи ҳайвон мешуд ё худ мисли кӯдакону девонаҳо дар вартаи парешонӣ мемондем. Пас, бе тавассути ақл ҳар як ҷанбаи афъоли худро, ки пеш аз рӯйдод бо узвҳои ҳиссӣ эҳсос менамоем, ақаллан

тасаввур ҳам карда наметавонистем, ки он афъолро, гӯё, қаблан ҳис кардаем. Пас, мо ба василаи ақл афъоли ҳиссии худро тасаввур намуда, воқиғ мешавем, ки рӯйдоди намоиши фикрӣ ҳатман мутобиқи он намоиши зоҳирӣ ба амал омадааст ва мо баъдтар аз онҳо чудо шудаем. Пас, агар қудрату манзалат ва аҳамияту ҷалолати ақл чунин бошад, бар мо воқиб аст, ки онро аз мартабаи олияш фуруд наоварем ва дараҷаи виқори онро кам накунем ва инчунин ба ҳокими маҳкумкунандаи он табдил наёбем. Мо онро лаҷом назанем, то ки ӯ бар ҳолати лаҷомзада монад, зеро ки ақл роҳбар аст, на мутеъ. Мо бояд дар ҳаргуна умуру амалиёти худ ба он мурочиат намоем ва ҷамъи корҳоямонро вобаста ба раводиди он иҷро кунем. Зарур аст, ки дар иҷрои корҳо ба ақл такя намоем ва мувофиқи раводиди он ҳар амреро ба итмом расонем. Мо бояд фармонбардори ақл бошем ва вобаста ба таваққуфи он таваққуф кунем. Пас, ҳавою ҳаваси нафсро, ки офату озоровар аст, ҳаргиз ба дараҷаи фармонфармоии ақл бурда нарасонем, чун ки нафс ақдро аз қоидаву усул берун оварда аз мақсаду устуворӣ дур карда метавонад. Инчунин нафси бад монет мешавад, бар ин афкори дурусти оқил, ки дар он салоҳият ва оқибатҳои неки қораш пешбинӣ шудааст, амалӣ гардад.

Аз ин рӯ инсон ҳамеша аз паи тарбияи нафс бошад ва ӯро бар ҳолати тобеияти ақл нигоҳ дошта, маҷбур намудан зарур аст, ки он ҳаргиз аз амри ақл берун набарояд.

Пас, агар мо аз ӯҳдаи ин кор бароем, онгоҳ ақл бағоят мададгор ва нурпоши пайраҳаи ҳаётмон мешавад. Дар ин маврид яқин аст, ки ақл моро ба интиҳои хуби мақсаду маром мерасонад. Билхусус, мо ба тавассути ақл, ки он инъоми худовандист, саодатманд мешавем.

ФАСЛИ ДУЮМ

ИДОРА ВА ШИКАСТИ ҲАВОВУ ҲАВАС, БАЪЗЕ АҚОИДИ КАСОНЕ, КИ МУОСИРИ АФЛОТУНИ ҲАКИМ БУДААНД

Зикраш равост, ки мақсади асосии «Тибби рӯҳонӣ» иборат аз ислоҳ қардани ахлоқи нафс аст. Мо ин мавзӯро ба таври мухтасар баён мекунем. Оғозу анҷоми мақсади ин мавзӯ вобаста ба кашфи нуқтаҳову асосҳои асрорангез ва амали маоние мебошад, ки онҳо усули қуллияи падидаи дарк менамоянд. Бинобар ин мегуем: Мо

дар бобати дарки фаъолияти ақл, майлу рағбатҳои ҳавову ҳавас муқаддимае баён намудем. Ин баёнот нисбат ба ҷумлаи мақсади таълифот ҳамчун мақоми мабдаъро дораду халос. Пас, мо ақдро омили мӯътабару боқудрат доништа, падидаи шоёни диққат ҳисобидем ва онро дар усули ҳалли мақсад омили асосӣ шумурдем. Дар ин бобат фикрамонро Такмил дода, боз мегӯем: Беҳтарин ва мӯътабартарини усули ҳалли мақсаду мароми мавзӯи китоби зикршуда иборат аз баёни тадбири шикасти ҳавою ҳавас ва муҳолифати чизҳое мебошад, ки майли табиירו дар аксар ҳолатҳо, ба худ ҷалб менамояд. Дигар, омӯхтану шинохтани мояи нафс ва мутеи тадриҷии он бар ақл мебошад. Имтиёзи нахустини инсон бар ҳайвон худ дар чунин хусусияте мушоҳида карда мешавад, ки малакаву ирода ва андешаву фикри инсон амали табиӣ уст. Мо мебинем, ки рағбати ҳайвоноти ноозмударо низ аҷоиботи табиат ба ҷониби худ ҷалб мекунад. Онҳо ҳамонро фирефтаи чунин ҷалби аҷоиботи табиат шуда, бидуни тааммуле мувофиқи хоҳиши ҳавову ҳавас ҳозиранд, ки амал кунанд. Чунон ки ту ҳайвони ноомӯхтаро мебинӣ, ки он ҳеҷ гоҳ аз саргин кардан дар ҷои хоб ё хӯрдани ғизо дар ҳаргуна зарфе, ки дар он ғизо мегузоранд, худдорӣ намекунад. Агар чизи хӯрдани набошад, онгоҳ то ҳатто ба хӯрдани худ зарф шурӯъ мекунад. Ҳайвон намеандешад, ки хӯрдани зарф раво нест, чунки баъдтар ба он чизхуди он мӯхтоҷ хоҳад гардид.

Аммо инсонро мебинӣ, ки аз ин гуна амал худдорӣ мекунад ва табиати худро маҷбур месозад, ки аз чизҳои дархӯри ӯ буда қонеъ гардад, зеро ки маонии ақлӣ дар инсон мавҷуд буда, ӯро ба ҳалли тариқи корҳои нораво сафарбар намекунад. Валекин табиати ҳайвон ӯро ба амрҳое водор мекунад, ки бидуни ҳеҷ гуна мамониат бар он ноил гардиданаш мумкин аст. Пас, чунин аст дараҷаи фазилати инсон бар ҳайвон, ки инсон аз аҷрҳои зишту бад худдорӣ карда метавонад ва аксари одамон аз ӯҳдаи ба ақл тобеъ кунонидани амалиёти табъ баромада метавонанд. Зарур аст, бигӯем, ки ин худдорӣ ва тобеият ба ақл ба таълиму тарбия низ вобаста аст. Лекин ба таври умумӣ ин гуна худдориҳову тобеият шомили ҳақиқати ҳастии инсон буда, ба амалиёти табиӣ ӯ қарибу наздик мебошад. Маълум аст, ки тифли хурдсол ин ё он чизро бо доштани худ дарк карда, дар натиҷаи иҷрои чунин амал тарбия мегираду нашъунамо меёбад. Равшан аст, ки дар ин хусусият дар бобати таълиму тарбия дар байни миллатҳо, халқҳо фарқиату

тафовутҳои зиёд ҷо дошта, яке ба дигаре монандӣ надоштанишон имконпазир аст. Ғайр аз ин барои табиати аксари инсоният муяссар намегардад, ки онҳо ба авҷи камолоти ин фазилат бирасанд. Танҳо марди файласуфи фозилро муяссар мегардад, ки ӯ ба авҷи камолоти фазилат бирасад. Агар дараҷаи фазилати мардуми авом дар хусуси идора кардани табиати худ басандагӣ кунад ҳам, валекин онҳо аз фазилати марди файласуф дар масъалаи тобеи худ кардани ҳавову ҳавас ва ҳосил намудани малака бебаҳра мондаанд.

Хавосе, ки бихоҳад нафси худро бо ахлоқи некӯ ороиш диҳад ва ингуна фазилатро дар нафс мукамал сохтани бошад, бояд донад, ки ба кори бисе душвор ва масъулиятнок даст задааст. Пас, он шахсро вочиб меояд, ки нафси худро ба кӯшишу мубориза бар зидди ҳавову ҳавас ва бенизоӣ муҳолифат ба ақл итоат намудан одат кунонад. Бояд гуфт, ки дар табиати одамон ихтилофи зиёд ҷо дорад ва дар касби фазилат низ тафовутҳо мушоҳида карда мешавад. Масалан, тарки баъзе зиддиятҳо ва рафъи одатҳои ношоист барои баъзе осонтар ва барои баъзеи дигарон душвортар мебошад.

Акнун ман лаҷоми суҳанро дар бораи чигунагии ҳосил намудани фазилатҳо мегардонам. Дар бораи тарзи тобеӣ кунонидани ҳавову ҳавас ба ақл ва муҳолифатҳои мавҷудаи нафс баҳс хоҳем намуд. Пас, беҳтарину шоёнтарини фазилатҳои табиӣ, ки вобастаи мавзӯи мост, масъалаи баҳси устукус (чорунсур) мебошад. Ҳоло бар зикри он шурӯъ мекунем.

Пас, меғӯем: Дар воқеъ ҳавову ҳавас ва табиатҳои одамон, албатта, дорои лаззатҳои муваққатӣ буда, бо чунин падидаҳои худ одамонро баъзан бидуни фикру андешаи оқибати он амр ба худ ҷалб менамояд. Ҳавову ҳавас инсонро ба он ҳолати лаззатбарӣ исроркорона сафарбар менамояд. Ва он инсонро барои ба он лаззат ноил гардидан ба шитобкорӣ меандозад. Аммо инсон намеандешад, ки он лаззат баъзан аламовар мебошад. Баъзан шахсро аз тасарруфи он лаззат нигоҳ доштан душвор аст, агарчанде ба василаи он лаззати муваққатӣ борҳо ба дарду алам гирифта мешавад. Ҳавову ҳавас ва табиатҳои лаззатхоҳ маҳз ба сабаби камиродагии шахс ба иҷрои хоҳишу талаботи худ соҳиб мешаванд. Инсон дар ин гуна маврид бештар ғайри лаззат дигар чизро фикр намекунад. Агар кас каме тааммул кунад, он гоҳ мебинад, ки дар он гуна лаззати шахсонӣ ба ғайр аз барангехтани дарду алам чизи дигаре нест.

Ин ҳолат мисли он аст, ки тифли чашмдарде чашмашро молиш медиҳад ва хурмо мехӯраду шираи онро ба чашм мемонад ва боз дар гармои офтоб бозӣ мекунад. Дар ин сурат марди оқилро зарур аст, ки лаҷоми ҳавову ҳавас ва табиатро сар надихад, балки онҳоро тобеи худ созад ва ҷабр кунад озода намонад. Марди оқил баъд аз ба камол расидан ва дидани оқибати рафтори онҳо ва имтиҳони натиҷаи амали онҳо ва муайян намудани хулосаи рафтори онҳо бо чунин лаззат муносибати боандешае дошта бошад. Сипас беҳтарин натиҷаи санҷишу имтиҳонро ба инобат гирад, то ин ки аз рӯи гумон амал намуда, осеб набинад. Кас бидонад, ки гарчанде дар он лаззат фоидае ҷо дорад, валекин оқибати ӯ ғамангез аст, худро аз он маҳрум карда битавонад. Чунин шахс, албатта, дар ҳаёт аксар вақт набохта, балки бурд карданаш яқин аст. Пас, агар аз ин озмоиш ва имтиҳоноти он лаззат шубҳае бар вай рӯй диҳад, он гоҳ пеши роҳи майлу рағбатро гирифта, онро озода намонад, балки бар зидди он амал карда, муқобилиятро давом диҳад ва онро аз иҷрои он амалу тартиб манъ намояд. Чуноне ки ишора намудем, одам агар нафсро ба ихтиёри худ вогузорад, хатман аз оқибати баду кулфат эмин наемонад. Бояд ёдовар бошем, ки зарари нафси озодамонда, аллакай барвақт сар мезанад. Зарари он нисбат ба заҳмати тааммул кардану душвории пеши роҳи онро гирифтани сабр кардан борҳо зиёдтар аст. Дар ин сурат бояд барои манъ кардани он аз содир кардани амали ношоиста кӯшиши ҷиддӣ сарф намуд. Пас, агарчанде қудрату тавоноии одам бо идораи нафс мукамал гардад ҳам, дар ин ҳолат бояд онро ба тариқи лаҷомзада нигоҳ дошт. Чуръаи талхи нӯшокии ҳозираро аз чуръаи ояндааш, ки натиҷаи он ғолибан пӯшидани заҳри котил хоҳад шуд, авлотар донист. Хулласи калом ин, ки касро воҷиб меояд, дар аксар ҳолатҳо лаҷоми ҳавову ҳаваси худро ба даст гирад.

Маънии дастгирии нафс ва ба шарофати ин амал ба натиҷаи дилхоҳ соҳиб гардидан он гоҳ муяссар мегардад, ки агар кас нафси худро ба сарфи назар кардани душвориҳо одат кунонида, бар тааммули машаққатҳо онро муҳайё ва омода созад. Барои ин ки бар саҳтиҳо тобовар бошаду ба осонӣ ўро паси сар бикунад, бояд, ки соҳиби чунин иродае бошад, ки агар чи айёми амал карда истодани шаҳват бошад ҳам, дар он фаолият накунад ва бар он мусаллат нашавад. Равшан аст, ки нафс қудрати онро дорад, ки дар табиат ва хислати одамӣ таъсири ҷиддие расонад, Баъзан он таъсир чунон зӯр

мешавад, ки ба мамониати одату дигар қиддиятҳои инсонӣ эътибор намедихад. Агар пеши нафс дар чунин ҳолат гирифта нашавад, ба кас чунин ҳолате пайдо мешавад, ки радди он ҳолат ба ҳеҷ вачҳе муяссар намегардад. Пас, доништан равост, ки одамони шаҳватпарасту беҳад ба шаҳват додашуда рафта-рафта ба ҳолате дучор мегарданд, "ки аз он ҳолат дигар лаззате намебаранд. Илова бар ин агар чунин шаҳват бар кас ғолиб ояд, тарки ону лаззатбарии табиӣ он муҳол мегардад. Пас, он касоне, ки ба занбозӣ, майнӯшӣ ва ниҳоят беш гӯш кардани ҳар гуна суруду мусиқӣ одат кардаанд, маризеро мемонанд, зеро ки онҳо гирифтори қавитарин шаҳавот ва мустаҳкамтарин ғаризаҳои табиат ҳастанд. Бинобар ин чунин шахсон, наметавонанд, ба мисли дигароне бошанд, ки онҳо дар ин амал ба дараҷаи эътидол риоя намуда, лаззат мебаранду баҳраманд мегарданд. Чунки он шаҳвати ғайримӯътадил дар мардуми муқаррар ба он машғул буда, ҳолати оддиро пайдо карда ба чизи муқаррарӣ табдил меёбад, ки онро дигар тарк кардан имконпазир нест. Ингуна одатҳои муқаррарӣ бояд дар мақоми чизҳои ночорӣ ва маҷбурии зиндагӣ бошанд, на ин ки ҳамчун қазои зарурати фараҳангезӣ. Бад-ин сабаб он ҳолати аввала ба оину дунёи шахс чунин ҳалал мерасонад, ки маҳз дар натиҷаи амали он ба корҳои ношоиста даст зада, бо фиреби нафс ба хавфу хатаре нигоҳ накарда, қӯшиш мекунад, то ки ҳар чӣ бештар молу матоъ дарёфт намояду разолат содир бикунанд. Дар ин сурат ба чунин шахсон ҳавою ҳавас ҳоким гардида, варо чунин вонамуд мекунад, ки онҳо дар корҳояшон бадбахтиро саодат ва андӯхро фараҳ ва дарду аламро лаззат гумон мекунанд. Мисоли онҳо чунин аст, ки касе барои гарм кардани хонаи худ ҳезум чамъ мекунад, вале боре ҳезуми зиёди чамъшуда оташ гирифта, хонаи ӯро бо якҷоягии бисоту худаш месӯзонад. Дигар, ҳайвоне, ки барои тамаи чизе шуда, худро ба дом меандозад. Пас, вақте ки ба дом меафтад, ба он чизе ки он (ҳайвон) фиреб хӯрд, ноил намешавад ва агар одат шуда бошад, аз он наҷот намеёбад. Аз ин миқдор баёнот равшан мегардад, ки агар нафсро озод гузорӣ, онгоҳ чизҳою воқеаҳои рӯй медиҳад, ки оқибаташон баробари он лаззати касфиреб гардида, натиҷааш иборат аз дарду алам ва зарари ҳаёти асту бас. Илова бар ин зарари ингуна лаззат нисбат ба фоидаи он зиёд мешавад. Шахсеро, ки ба доми фиреби чунин лаззатҳо афтадааст, оқибат пушаймонӣ насиба мегардад. Пас, касе, ки ин (аҳвол)-ро мебинад, мегӯяд: «Набояд нафс ҳокими

ақлу одат бошад». Агар он шахс аз аҳли фалосифае бошад, онгоҳ ба осонӣ нафсро ба ҳолати лачомзада нигоҳ медорад, зеро ки аҳли фалосифа вучуди нафсро ба зоти худ қабул надоранд.

Онҳо мегӯянд: Нафс вобастаи ҷисмест ва ба шарофати ҷисм нафс вучуд дорад. Инчунин онҳо иқроранд, ки бо фосид шудани он ҷисм нафс ҳам фосид мешавад. Аммо касоне, ки нафсро дорои иният (чигунагӣ) доништа, вучуди онро ба зоти худ қоим медонад ва иқрор аст, ки нафс дар ҷисмест ва он ҷисмро чун восита ва олате барои худ қарор дода, вале бо фосид шудани ҷисм он нафс фосид намегардад. Ингуна нафс натавонад фосид намешавад, балки қудрати муқайяд қардани табиат ва то ҳатто бар зидди ҳавою ҳавас баромада, дар ин бобат ҳамчун тавононе вонамуд мегардад.

Аҳли фалосифа касони мутеи ҳавою ҳавасро мазаммат қарда, онҳоро бо ҳайвон дар як саф мегузоранд, Онҳо воқифанд, ки шахсони ҳавою ҳаваспараст, ки ҳавову ҳавасро аз дигар чиз афзалтар мегузоранду дӯсташ медоранд ва онҳо майл ба лаззат доранд, оқибат таассуф хоҳанд хӯрд. Чунин шахсон худ мебинанд, ки ҳама гуна қидду чаҳди онон барои расидан ба чизҳои беоқибат дар асоси мутеи ҳавову ҳавас бар абас рафтааст. Пас аз ҷудо шудани нафс аз бадан оқибатҳои бад барои ӯ пайдо мешаванд, ки он муддати тӯлонӣ дар ҳолати пушаймонӣ мемонад ва ба бади амали гузаштаи худ таассуфу ҳасрати зиёд меҳӯрад. Дар ин бора аҳли фалосифа ба узвҳои инсон такя қарда, далел меоваранд, ки он узвҳои таркиби бадан фақат барои амали лаззат ва шаҳват муҳайё нашудааст, балки он барои фикр қардан ва андеша намудан низ офарида шудааст. Маҳз бо ҳамин санъатҳо одамизод аз ҳайвони ғайринотиқ фарқ мекунад. Масалан, ҳар як ҳайвон аз ғизову чимоъ чунон лаззат мебарад, ки гурӯҳи зиёди одамон ба андозаи он як ҳайвон лаззат бурда наметавонанд. Ҳолату амали ҳайвон, ки аз фикр хориҷ аст, вучудиёти ғаму андӯхро надоништа, зиндагии беташвише аз сар мегузаронад. Баҳраманд шудан аз чунин ҳолати ҳаёт барои инсон муяссар намешавад. Инсон ба ин тарзи зиндагӣ ба ҳеҷ вачҳе соҳиб шуда наметавонад.

Ҳайвонот дар ин хусус, яъне дар бобати баҳрамандии лаззату айш дар ниҳояти авҷ мебошад ва он дар чунин ҳолат вучуд доштани хатарро ҳам пай бурда наметавонад. Масалан, дақиқаи куштани ҳайвон фароҳам расида, вале он бо шавқи зиёд ба хӯрдану нӯшидан машғул аст. Аҳли фалосифа мегӯянд: «Агар шаҳватпарастӣ ва

инчунин қоней гардондани майли табъ дар ҳаёти инсон афзалтарин чиз мебуд, онгоҳ инсони оқил чунин ҳолатро беарзиш ҳисоб намекард ва ингуна вазъиятро пасттар аз вазъи ҳайвонӣ намешумурд». Аммо инсон, ки ӯ ба шарофати ақлу фаросат нисбат ба ҳайвон бартарӣ дорад ва маҳз бо имдоди ақлу фаросат хушбахт мешавад. Инсон ба василаи фикру андеша медонад, ки беҳтарини чизҳо барои вай чист. Нутқи солиму покиза, истеъдоди фитрии қошифӣ тобеи ӯ буда, ҳар амалеро мувофиқи талаботи табиати нафси нотиқа ба вуқуъ мепайвандад. Ғайр аз ин онҳо (аҳли фалосифа) гуфтаанд, ки «агар фазилати ҳақиқӣ дар фаъолияти фароҳам овардани лаззат ва шаҳват ниҳон мебуд, он гоҳ инсон ҳатман дорои истеъдоди ингуна фазилат мешуд». Инсони комил маҳз ба василаи ақл медонад, ки касони дорои чунин истеъдод аз шахсони фосиқ афзалтар нестанд. Илова бар ин агар аломати фазилатнокӣ дар амали ҳарчи бештар доштани истеъдоду қудрати шаҳватрониву лаззатбарист, пас говҳояу харон аз инсон беҳтар фазилатманданд.

Инчунин аҳли фалосифа гуфтаанд: «Баъзе мардум, ки дорои саъю кӯшиши амали фикрӣ нестанд ва дар ингуна фазилатҳо фикру андешае надоранд, гумонбар мешаванд, ки ҳайвонот назар ба инсон аз лаззат беҳтар баҳраманда мешаванд». Аммо ҳақиқати ҳол ин тавр нест. асалан, ҳамон шоҳе, ки ҷанги ғоратии аз ақл берунро мекунад, пас аз ба душмани худ ғолиб омадан барои маишат менишинад ва тамоми зебу зинат ва ҳайати (дарбориёни) худро ҳозир менамояд ва ба мунтаҳои маишат ноил мегардад, ки ин ба ҳеҷ кас муяссар нахоҳад шуд. Магар ягон навъи ҳайвон ба чунин лаззат ноил гардида метавонад? Ҳар як ҳайвон бо вучуди тамоми кӯшиш миқдори каме аз лаззати подшоҳро дарёфт карда метавонад. Ҳеҷ гоҳ чунин лаззати подшоҳ бо он лаззати ҳайвон қобили муқоиса намебошад».

Пас, гӯяндаи ин мисол бояд бидонад, ки камолу нуқсони лаззат вобастаи миқдори эҳтиёҷмандӣ буда, на дар дараҷаи ифроти он зоҳир мегардад. Дарвоқеъ, бо кифояти миқдори ҳоҷат ин ё он амали инсон ба лаззат мубаддал мегардад. Чунон чи, ҳолати касеро тасаввур кунед,, ки ба ӯ ҳазор динор зарур аст, то ки ҳоҷаташ барояд. Агар шуду ба он нӯҳсаду наваду нӯҳ динор дода шавад ҳам, ин миқдори динор ҳолати ӯро ислоҳ карда наметавонад. Баробари ин каси дигаре ба як динор мӯҳтоҷ аст. Ҳангоме ки ҳамон як динор

ба ӯ дода шавад, ҳамоно мӯҳтоҷии ӯ барҳам хӯрда, ҳоҷаташ ҳосил мегардад, ки ин, дар навбати худ, муяссар шудани ҳолати лаззат аст.

Пас, ин кас бо як динор камбудии худро бартарафкарда, лаззат бурда тавонист, лекин он шахси нахустин бо дарёфтани садҳо мартаба зиёдтар ҳам, эҳтиёҷи худро қонеъ кунонида натавонист. Пас, ҳайвон, агар кулли талаботи табиӣ он фароҳам оварда шавад, лаззати он ба камол намерасад, зеро ки ҳар камоле, ки баъд аз он лаззат ба вучуд меояд, ба ҳайвон таъсир надорад, чунки ҳайвон қодир нест, ки он ҳама лаззатро ба хотир оварду ҷамъбаст намояд. Валекин ҳайвон аз он ҷиҳат, ки ҳайвон аст, бар ҳар ҳолате ҳамеша ҳисси лаззатпарастиро мепарварад. Аммо инсон барои ба балоғатҳои мурод ва шаҳватҳои комили расидан иқтидор надорад, зероки нафси инсон тобеи тафаккуру андеша буда, иқтидори чизҳои ниҳониро тасаввур намудан дорад. Инчунин дар табиати нафси инсон пок ҳолате ҳаст, ки он ҳатман ҳолати дигаронро беҳтар аз ҳолати худ дидан меҳоҳад. Ғайр аз ин ҳолати нафси инсонӣ ҳангоме, ки бо шавқи ҷустуҷӯӣ кардани чизе бармехӯрад, ҳатман гирифтадор» то андозае ҳирсу рағбат ва инчунин тарсу муҳофизат мегардад. Ингуна аҳвол ҳамеша ба лаззату шаҳвати аз ҳад гузарои нафси инсонӣ «осеб» мерасонанд. Вагарна инсон агар молики ними кураи замин гардад ҳам, нафси вай талаб мекунад, ки он ними дигарашро низ ба даст оварад. Гузашта аз ин ғам мехӯраду метарсад, ки он ними замин, ки мулки вай аст, аз даст наравад. Инчунин агар молики тамоми замин шавад, боз таманноӣ онро дорад, ки доимо сиҳҳату ҷовид бошад, боз нафси ӯ дар паи ҷустуҷӯи олату рутбаи ҳар чизе, ки дар байни осмону замин ҳаст, бишавад.

Ба ҳар ҳол ба ман хабаре расидааст, ки яке аз подшоҳони дорои нафси калон рӯзе васфи ҷаннат ва чизҳои азими дар он бударо мешунавад ва дар онҷо вучуд доштани неъматҳои ҷовидонии зиндагиро шунида, мегӯяд: «Ман фикр мекунам, ки дар он ҷаннат чун ман шахсе соҳиби манзалату эҳсонбуда дохил шавад, неъматҳои онро ҳам бемаззаю талх мешуморад ва чунин ҳисоб мекунад, ки он чи ман меҳоҳам, дар он ҷо кам ёфт мешавад». Пас, ингуна подшоҳе, ки ҳама чиз дорад, вале талаботи ӯ интиҳо надорад, лаззат ва айши ӯ чӣ тавр ба камол мерасад? Пас, оё ғайр аз ҳайвонот ва касоне монанди онҳо дигар касоне ҳастанд, ки бо дороии худ хурсанд бошанд! Чунон чи шоире гуфтааст:

**Бувад оё касе дар неъматӣ фузун ҷовиду хушбахт,
Ки бе андӯху ғам бошад зи нотарсӣ.**

Ва зумраи аҳли фалосифа аз гирифтории нафс ва ҳавою ҳавас ва амалҳои пурихтилофи он худро дур мекашанд. Онҳо худро аз таҳқиру таҳдиди нафси бад муҳофизат мекунанд. Гарчанде онҳо дар қайди ҳаёт буданро масъалаи азиме мешуморанд, вале ба қути лоямут ва хӯроку нӯшокии ночизе тобу токат меоваранд. Онҳо молу мулк ва хона ҳам надоранд, баъзеашон аз ҳад зиёд ба гирдоби ноумедӣ дарафтода ба кӯчаи бечорагию гӯшанишинӣ дохил шуда, аз мардум канорагирӣ менамоянд манзилҳои вайронро маскани худ қарор медиҳанд. Онҳо ба ҳамин аҳвол, яъне бо кӯшиши бақулли талаф додани василаҳои оддитарини зиндаги ақоиди худро нисбат ба нафс ҳифз намуданианд. Онҳо собит карданианд, ки ҳаргиз ба доми нафси ҷонкоҳ намеафтанд. Ақидаи онҳо оид ба нафс баъд аз ҳолати муфориқати он аз бадани ниҳоят зиёд ва тӯлонӣ аст, ки имкони баёнашон дар ин китоб нест. Бинобар ин ҷоиз намедонем, ки дар бораи ҳар яке аз онҳо ба тафсил таваққуф бикунем. Зеро ки дар бораи эътибор ва исрофи нафс, ки он чист ва барои чӣ бо ҷисм пайванд шуда ва чаро он ҷисмро тарк мекунад ва аҳволи он (нафс) баъд аз тарки ҷисм чигуна мешавад, баҳси махсус аст. Инчунин дар бораи шарафу эътибори нафс ва баҳси он ҳикоят шарҳи ҳар яке аз он ақоид чандин мартаба зиёдтар аз мавзӯи ин китоб аст. Мо танҳо дар бораи хусусияти аразии нафс баҳс менамоем, зеро ки мақсад аз ин баҳс назар кардани дараҷаи ислоҳи нафс баъд аз тарки ҷисм аст. Чунин баҳс аксаран барои равшан кардани тарзи ислоҳи ахлоқ зарурият пайдо мекунад.

Бинобар ин ҷоиз аст, ки мо сухани мӯъҷизе дар бораи он баён кунем, бидуни ёддошти он баҳсҳои тӯлонӣ ва чашмдошти бурд кардани аҳли фалосифа ё тарафдорони онҳо. Мо худро овораи авроқгардонии ақидаҳои зиёд накарда, дар бораи эътиқодамон нисбат ба нафс ва дар бобати маонии он, ки ба фикри мо онҳо ба мақсади ин навиштаҷотамон мувофиқ ҳастанд, таваққуф хоҳем кард. Пас, мегӯем: Шайхи фалосифа ва бузургтарини онҳо Афлотун изҳор мекунад, ки инсон се нафс дорад; яке аз онҳоро нафси нотиқа номидааст. Дигарро нафси ғазабовар ва ё ҳайвонӣ гуфтааст ва савумро нафси наботӣ ё рушд (нашъунамо) ва ё шаҳвонӣ менамояд. Аммо эътиқод дорад, ки нафси наботӣ ва ҳайвонӣ баҳри хидмати нафси нотиқа ба вучуд омадааст. Нафси наботиро барои тағзият,

яъне ғизо хӯрдани ҷисм офаридааст, Ки он ҷисм низ хидматгори нафси нотиқа аст. Нафси наботӣ чун олате ва ё асбобе мебошад, зеро ки он аз ҷавҳарӣ бобақои таҳлилшуда бунёд нагардида, балки аз ҷавҳари моеи таҳлилшуда муқаввам шудааст. Чунки ҳар чизи таҳлилшудае абадӣ боқӣ наместонад. Бинобар ин дар ивази чизе, ки он дар ивази чизи дигаре омада, дар нафс таҳлил гардидааст, дер ё зуд *ба* чизи дигаре мубаддал мешавад.

Нафси ғозибба (ғазабовар) барои нафси нотиқа чун олати забткунанда хидмат намуда, лаҷоми нафси шаҳвониро то андозае ба даст мегирад ва ҳамчун қувваи манъкунандаи он аз ногувориҳо вонамуд шуда, то андозае дар ин хусус нафси нотиқа ба он таъя мекунад. Равшан аст, ки нафси шаҳвонӣ бо ин ҳама макри худ нафси нотиқаро аз аслиҳаи тавоноии ӯ нутқ ҷудо карда наметавонад. Нафси нотиқа нутқхоро комилан истеъмол менамояд ва ба василаи он чизеро, ки омехтаи ҷисм аст, наҷот медиҳад. Ин ду нафс, яъне нафси наботиву ғозибба, аз назари Афлотун, дорои ҷавҳари махсус мебошанд, валекин баъд аз фосид шудани ҷисм онҳо ҳамчун нафси нотиқа боқӣ наместонанд.

Бояд зикр намуд, ки нафси ғазабӣ бо ҷумла маводди мизочи қалб яклухт аст. Нафси шаҳвонӣ бошад, бо ҷумла маводди мизочи ҷигар яклухт аст. Аммо ҷумла маводди мизочи димоғ, аз назари Афлотун, нахустии олат ва асбобест, ки нафси нотиқа онҳоро кор мефарзиояд. Нафси тағзия, ки сабабгори нумуву нашъунамои инсон аст, ба ҷумла маводди ҷигар тааллуқ дорад. Ҳарорати бадан ва ҳаракати набзӣ аз ҷӯмлаи маводди қалб бармеояд. Эҳсос, ҳаракат, иродат, тахайюл, фикр ва тазаккур ба фаъолияти димоғ (мағзи сар) тааллуқ доранд. Ин ҳама натавонанд ба хосияту мизочн димоғ вобаста аст, балки ҷавҳарест, ки дар димоғ ҷойгиранд. Онҳо баҳри димоғ чун олату асбоби истеъмолӣ хидмат менамоянд. Зикраш ҷоиз аст, ки димоғ асбобу олати мукаммали инсон буда, бо ҷавҳар пайванд аст.

Афлотун изҳор мекунад, ки инсон бояд дар пазириии тибби ҷисмонӣ, ки он тибби машҳур аст, низ кӯшиш бикунанд. Тибби рӯҳонӣ ӯҳдадор аст, ки бо далелу бурҳонҳо ба тарбияву тақомули нафс машғул шуда, варо мӯътадил намояд. Афъоли нафсро мурағтаб созад. Тибби рӯҳониро муяссар гардад, ки нафси нотиқаро ба камолот расонад, то ки вай дар иҷрои коре ноқисӣ ё худ аз ҳад зиёдарӯӣ накунад.

Нуқсони феъли нафси наботӣ аз ин иборат аст, ки он дар тағзия ва нашъунамои ҷисм ва инчунин дар инкишофу тараққий он ва, ҳолати каммияту қайфияти он кордор нест. Ҳол он ки ҳар як ҷисм ба ин гӯна омилҳо мӯҳтоҷ аст. Ғайр аз ин ифроти нафси наботӣ дар чунин амали ӯ тазохур мекунад, ки вай ҷисмро озод мегузорад, то ин ки аз ҳадди эътидол бигузарад. Нафси наботи ба инкишофи омилҳои ҷисмияти ҷисм созгорӣ намуда, дарвозаи истеъмоли ғизоро васеъ мекушояд. Дар натиҷа қувваи ҷисмонӣ афзуда, барои лаззату шаҳват имконият фароҳам меоварад.

Нуқсони феъли нафси ғазабӣ иборат аз ин аст, ки гарчанде вай соҳиби шаҳомати ваҳмият бошад ҳам, вале аксаран пеши роҳи нафси шаҳвониро гирифта, дар зарурият ӯро маҳруму таҳқир намекунад. Инчунин нафси ғазабӣ бояд, ки нафси шаҳвониро дар ифроти шаҳватронӣ иҷозат надихад ва аз ин амал боздорад. Ҳол он ки нафси ғазабӣ бояд, ки дар худ такаббуриятро майли ғолибиятро афзун намояд, то ки ба шикасти нафси шаҳвонии мардум ва соири ҳайвонот имконият пайдо» кунад. Вай бо қувваи ғолибият ва мусаллатии худ мағрур шуда, ғами дигаронро намехӯрад. Масалан, ҳамин гуна ҳолат Искандари Македониро фаро гирифта буд.

Нуқсони феъли нафси нотика дар он ниҳон аст, ки вай ба он дунё рафтано ба ёди кас намеоварад. Нафси нотика оиди адамот ва ё худӣ вучуди он (дунё) фикркардано ёдоварӣ карда намеистад. Вай боисти одамано бар таачҷуб кардан аз вучуди он дунё ва нисбати он иттилоое пайдо кардан ва майл намудан ба шинохти ҳар чизе, ки дар он (дунё) аст, сафарбар кунад. Махсусан, илми часадро, ки худ қисми мавзӯи он аст, инобат намегирад. Ҳол он ки илми часад вазъияти ҷисмро дар ҳаёт ва оқибати пас аз марги онро меомӯзад.

Бояд зикр намуд, ки ҳар касе агар ҳолати вучудро аҷиб набинад ва азамати онро мавриди таачҷуб қарор надихад ва аз сохту ҳайати он дар ҳайрат намонад, пас ӯ аз ҳайвон тафовуте надорад. Инчунин агар нафси кас дар чустуҷӯи дониستاني чизҳое, ки бо нафси нотика вобаста аст, нашавад ва ба ин масоил аҳамияту эътибор надихад, яқин аст, ки ба ҳолати ҳайвонӣ бимонад. Инчунин кас ба дониستاني чизе, ки баъд аз марг рӯй медиҳад, ба имдоди нафси нотика кӯшиш бикунад, вагарна чун ҳайвон мемонад. Гузашта аз ин вай бештар ба шабпараку мор ва пасттарин чизҳое, ки на фикру на ёд доранд, монанда мешавад. Илоҷи шахси

гирифтори нафс дар он аст, ки фикр лаҷоми ўро бигирад ва бар вай ингуна амалҳо ва рафторҳои монанди он раҳнамоӣ бикунанд. Маҳз фикру андеша ба ҳадде сарварӣ кунанд, ки нафси шаҳвонӣ аз ғизо ва чизҳое, ки ба ҷисм ғоида доранд, ба миқдори зарурию кофӣ истифода баранд, то ки бақои мизочи димоғ ва сикҳатии ҳамаи узвҳои одамӣ муҳофизат бишавад. Нафси нотиқа бояд баҳри ин кор баҳсу ҷустуҷӯ кунанд ва то мунтаҳо кӯшиш ба харҷ бидиҳад. Ў дар замони кӯтоҳтарин кӯшиш бикунанд, то ки ҷамъи маонии зиндагиро дарёфт намояд. Аммо ҷоиз аст, арз кунем, ки баъзан ифротии ин навъ. кӯшишҳо мизочи ҳамаи ҷисмро вайрон месозад. Дар натиҷа кас ба дарди васвосу изтиробии ақлӣ гирифтор мешавад. Инак, он чизеро, ки кас ба суръат, меҳост, дарёфт намояд, аз даст медиҳад. Сипас, он муддате, ки барои бақоии қисми мутаҳаллили фосид муқарраршуда аз байн меравад. Ҳол он ки мумкин буд он муддатро ба ихтиёри нафси нотиқа мегузошт, то ки аз он муддат - барои ислоҳи амре, ки мӯҳтоҷи ислоҳ шудан буд, баъд аз муфориқати нафс аз бадан истифода менамуд. Ин ҳамон муддатест, ки аз рӯзи валодат шуруъ шуда, то айёми пирию пажмурдаиро фаро мегирад. Барои ҳар каси оқил он (муддат) басандаву кофӣ мебошад. Вале дар байни инсон аблаҳтарин одамон вучуд доранд, ки он муддатро барои фикри беҳудаву мушоҳидаи барабас мегузаронанд. Дурусттараш, инсонии ноқисулақл он муддатро ғанимат нашумурда, лучу урён сафари он дунёро мекунад.

Албатта, он чи ки мо қаблан зикр кардем, махсусан оид ба нафси нотиқа, ки маҳз он ҷасад ва олами ҷисмониро залилу паст карда, бар он ғазаб мекунад. Инчунин ҷисми инсон медонад, ки нафси эҳсоскунанда ҳамеша ба ҷисмият вобастагӣ дорад. Инчунин ҷисми инсон медонад, ки ханӯз ҳам он дар аҳволи озурдагӣ ва дарду алам мондааст. Аммо озори он барои ин аст, ки кавну фасоди он ҷисм дар радду бадал аст, чунки вай якин медонад, ки нафс муштоқи муфориқат буда ва халосӣ аз ҷасадро мақсуди интиҳои худ мешуморад.

Афлотун низ иқро аст, ки муфориқати нафс аз ҷасад ҳатмист. Маонии (кавну фасод) ва дигар аҳволоти ҷисмониро баён кардааст, ки мо ба онҳо мӯътакидем. Зикр менамояд, ки рӯҳ ба олами азалии худ бармегардад ва дигар рағбат ба чизе аз қабилӣ ҷасад намекунад. Дигар робитаю алоқамандиро бо ҳеҷ гуна ҷисм намехоҳад. Пас, вай ба зоти худ така мекунад ва зиндаю нотиқу ҷовид мемонад ва бе

дарду алам ба чою мавзеи худ фараҳманду хуррам боқӣ мемонад. Ишора мекунад, ки ҳаёту нутқ аз зоти рӯҳ аст. Ҷовидони рӯҳ ва тафрикаи ӯ аз дарду алам баҳри он аст, ки вай қобили кавну фасод нест. Инчунин сурури он ба олами худ барои он аст, ки вай аз омехта шудан ба ҷисм ва вучудиёт доштан дар олами моддӣ халосӣ дорад. Ҳангоме ки ҷасадро муфориқат мекунад ва аз он ин маонӣ, яъне олами моддиро дарёфт накарда ва инчунин олами ҷисмониро ба таври бояду шояд нашинохта мемонад. Гарчанде рӯҳ ҳамеша муштоқи олами ҷисмонӣ буда, мехост, ки дар марҳалаи аввал дар он макон ихтиёр бикунад. Ҳангоме ки дар ҷасад ҷойгир шуд, воқиф гардид, ки олами ҷисмонӣ ҳамаш дарду аламҳои муттасил аст, пас, пушаймон гардид. Хулосаи раъи Афлотун ва қабл аз ӯ Сукроти худпараст чунин аст.

Дар ин сурат фикри одами дунёӣ, яъне модди чизе нест, магар каму беш ба ҳавову ҳавас ва шаҳватҳои лозабт банд аст. Валекин ӯ ӯҳдадор аст, ки лаҷоми онҳоро ба даст гирад ва мухторию озодии нафсро маҳдуд кунад. Бинобар ин лаҷоми ҳавою ҳавас ва нафсро ба даст гирифтани ба разолат роҳ надодан кори ақл буда, дар тамоми динҳо низ ин амал воҷиб аст.

Пас, одами оқил бояд ин маониро бо ақлу фаросатӣ худ муҳокима намуда, ҳамеша ба он аҳамият диҳад ва дар хотири худ нигоҳ дорад.

Пас, агар касе аз ин китоб ба баландтарин мартаба ахлоқи нек ноил нагардад ҳам, ақаллан андак ғизои: рӯҳие, ки мояи баҳрамандист, пайдо хоҳад намуд. Касе, ки аз паи пешгирии нафс шуд, то андозае боиси нигаронии ҳаёти нек мешавад. Ҳар касе, ки дар ибтидо аз: забти нафс озору талхӣ бинад, он кас оқибат ба дарёфти ҳаловат ва лаззатҳои нек муваффақ мегардад ва инчунин масруру саодатманд мешавад. Ғолиб омадан бар ҳавову ҳавас ва душвории забти шаҳват рафтарафта сабуктар мешавад ва ба кас одат мегардад. Махсусан, агар он пешгирии нафс ба марҳалаву тадриҷӣ бошад. Дар ин ҳолат нафс ба Он тариқай идора кардани шахс одат мекунад. Ин ҳолатро бо тадбири зерине ба даст овардан мумкин аст: Аввал, нафсро аз шаҳватҳои сода манъ кардан зарур аст. Пас аз ин то ҳатто аз чизҳои, ки ақлу фикр ҳам онҳоро лозим донад, ба тарки он ва чизҳои бузургтаре аз он иқдом гузоштан мумкин аст. Зеро ки он илҷоҳо чун одати хулқу атвор ва одати забти нафс ва пешгирии аз ҳолати шаҳвоният мегардад. Бад-инсон он ҳама

маҷмӯи нафс ба нафси нотиқа итоат мекунад, то андозае, ки он ба одат мубаддал мешавад. Баъд аз ии ҳолати забти нафс қувват ёфта, оқибат аз чизҳои дилрабо ҳам кас худро ба осонӣ манъ карда метавонад, ки дар натиҷа пешгирии ҳавову ҳавас ба фоидаи ақл ҳал мегардад. Ингуна шахс дар умури худ соҳиби сиёсати хуб мешавад, ки мардум ӯро мадҳ мекунад ва ба рафтори вай шавқманд гардида, мехоҳанд,, мисли вай шаванд.

ФАСЛИ САВВУМ

ЁДДОШТИ АФКОРЕ, КИ ҚАБЛ АЗ ЗИКРИ ПАДИДАҲОИ БАДИ НАФС ШУДААНД

Мо асоси мавзӯе, ки баъдан гуфтани ҳастем, ҳоло мавқуф гузоштем. Мо кӯшиш менамоем, ки муҳимтарин усул ва қоидаҳоро, ки онҳо бар рӯзгору амали инсон судманд аст, зикр хоҳем намуд. Пас, мо падидаҳои бади нафс ва тарзи ислоҳи онро, ки бо роҳи қиёсу мисол ба вуқӯъ мепайвандад, зикр накардем. Ҳоло ба тариқи мӯҷаз ба ин масъала таваққуф хоҳем намуд. Албатта, дар ин ҷо мо гуфтори худро то ҳадди имкон мухтасар зикр мекунем:

Албатта, мо муҳимтарин сабабу бузургтарин иллатро дар хусуси муолиҷаи ҳамаи ҷиҳатҳои ислоҳи ахлоқе, ки ба бадӣ дучор гардидааст, истифода мекунем. Агар ҳар яке аз он суҳанони ба ин мавзӯ тааллуқдор ба тариқи алоҳида зикр нашуда монад ҳам, вале гуфторе ба тарзи умумӣ изҳор мегардад. Шояд ин эҳтимоли онро дорад, ки чунин гуфтор бар асли аввал тааллуқ дошта бошад. Аҷаб нест, ки чунин амалро худ асли аввал дар тинати кас гузорад. Асли аввал воқеаи кифояткунанда аст.

Агар он асли аввал раҳбар шавад, он гоҳ нафс ва ҳавову ҳавас ислоҳ мешаванд. Дар ин маврид аксарияти амалҳои бади ҳавою ҳавас ба - нафси нотиқа мутеъ мешаванд. Дигар, он худ аз амали бад содир кардани шаҳват касро боҳабар мекунад. Пас, инсон барои ба даст гирифтани лаҷоми ҳар як омили бад ва нигоҳ доштани онҳо қудрат пайдо мекунад. Дар натиҷа шахс бо он ду омил, яъне нафси наботиву нафси шаҳвонӣ пайваст нашуда, инчунин қору кирдор ва ахлоқи худро тобеи онҳо намесозад.

Пас, моро лозим меояд, ки ончи барои ислоҳу хушқирдор шудани ашхос зарурият дорад, дар ин китоб дарҷ намоем.

Мо дар баёни чунин зарурият ба Яздони пок такя иамуда, гуфторамонро давом медиҳем.

ФАСЛИ ЧАҲОРУМ

ШИНОСОНИДАНИ АШХОС БО АЙБҲО

Бинобар ин ки ҳар яке аз мо имконияти пурраи манъ кардани ҳавою ҳавасро барои хушбахтии худ надорем, моро лозим меояд, ки бо меҳрубонию лутф афъоли хешро ороиш бидиҳем. Инчунин ба чашми аҳли холис ба ахлоку сирати худ нигоҳ кунем ва айбҳою афъоли замимаи худро бубинем. Пас, агар кас то даме, ки афъоли бадро дар худ мушоҳида карда натавонад, вай ҳаргиз, наметавонад, аз онҳо ҷудо шавад. Чунки ба кулӣ ҳис намуданн айбҳо баъзан имконпазир нест. Пас, агар онҳоро ҳис накунад, наметавонанд, бадии онҳоро дарк бикунанд ва барои аз худ дур кардани онҳо кӯшиш намоянд. Дар ин сурат бояд он шахс дар ин хусус ба шахси дигари оқил, ки ҳузур доштани вай барояш хеле зарур аст, якҷоя шуда ба он такя иамуда, дар умури худ ба вай пайравӣ намояд. Инчунин аз вай илтимосу илтиҷо намояд ва агар лозим ояд, аз ӯ талаб намояд, то ин ки ӯ ба ҳар чӣ аз хислатҳои ношоист, ки дар вай аст, шинос кӯнад. Инчунин марди оқил ба вай таълим диҳад, ки он таълимоти вай барои он шахс беҳтарини чизҳо ва собиттарини насиҳатҳо бошад. Носеҳ дар амали насиҳат кардан тамоми дониш ва маҳорати худро сарф бинамояд, то ки мақсади ӯ ҳосил гардад. Чунин тавачҷӯҳи марди оқилро он шахс дида, бар ӯ эҳтирому шукр зиёд мешавад ва он ифтихор мекунад, ки ингуна шахси оқил ӯро дарси зиндагӣ меомӯзад. Дар чунин маврид пандгирро зарур аст, ки шарм накарда, чизҳои лозимаро бипурсад. Оқилро низ лозим аст, ки бо ӯ сарсариву рӯякӣ сӯҳбат накунад. Оқил он шахсро огоҳонад, ки агар бо таълимоти вай саҳлангорӣ намуда, ба чизи баде гирифта шавад, онгоҳ бидонад, ки вайро фиреб додасту ранҷондааст. Пандгир донад, ки агар мувофиқи панди шунавида амал накунад, дар натиҷа ба маломати оқил гирифта гардидаш яқин аст. Аммо он мураббиро лозим аст, ки ба камбудӣҳо ва ҳар айбе, ки он шахс дорад, нишон диҳад ва ҳаргиз аз тарбиягир малол нашавад ва ба вай бо назари истехзо нигоҳ накарда, безору дилгирии худро нишон надиҳад. Балки баръакс, дар ҳузури он шахс худро хурсанд нишон диҳад ва суҳаноне, ки аз ӯ мешунавад, бо тамкину ҷиддият гӯш андозад; Он суҳанон чи хеле, ки набошанд,

худро масрур зоҳир намояд. Агар шуду ӯро дар ҳолате бинад ки чизеро аз рӯи хиҷолат аз мураббӣ пинҳон мекунад ва ё дар баёни чизе, ё шарҳ додани қабоҳати чиз азоб мекашаду онро комилан зоҳир карда наметавонад, онгоҳ оқил худро нигарону ғамгин нишон диҳад. Инчунин ӯро воқиф намояд, ки ин чизро аз ӯ интизор набудааст, балки (оқил) аз ӯ чизеро мехоҳад, ки ба рӯи ӯ намудор аст ва онро ба таври сарех бигӯяд ва вайро аз он чиз огоҳ созад. Агар мураббӣ ӯро дар ҳолати дигаре бинад, ки дар баёни чизе хеле муболиға ва тақтеъву паст мекунад, дар ҳоле ки ҳақиқати он ба ин андоза нест, дар чунин маврид ҳам, оқил набояд ғазабнок гардад. ӯро таъриф кунад, гарчанде вай муболиға карда бошад ҳам, осори хурсандӣ ва чеҳраи кушод зоҳир намояд. Дар ин ҳолатҳо марди оқил, яъне мураббӣ саволҳои нав ба нав гузошта, масъаларо тавзеҳ кунад. Зеро ки табиату ахлоқи носозгор, мумкин аст, пайдо шуда бошад. Инчунин оқил бояд аз тарбиягири худ боҳабар бошад ва бидонад, ки ҳамсояҳо, бародарон ва касоне, ки бо ӯ муомила доранд, дар бораи вай чӣ мегӯянд ва дар чӣ умуре ӯро таърифӣ дар чӣ умуре уро наҳ мезананд. Ин тадбир барои он зарур аст, ки харчанде шахс ба чунин васила тарбият гирифта, ин тариқатро пеш гирифта бошад ҳам, мумкин аст, ки баъзе айбҳо то андозае бар вай боқӣ монда бошанд. Пас, агар иттифоқан душмане ё дусте бихоҳад, ки айбе ва ё худ бадихои ӯро ошкор кунад, он шахс аз он нуқсонҳои худ пешакӣ боҳабар бошад ва қаблан бикӯшад, то ки ба таври маҷбурӣ аз онҳо дурӣ гузинад. Чунин шахс бояд, ки барои нафси худ дар ботини худ эҳтироме дошта бошад ва чунин ҳурмату эҳтироми нафс касро водор мекунад, ки барои инсони хубу фозил шудан бикӯшад.

Дар ин бобат Ҷолинус китобе бо ӯнвони «*Дар он ки хубон чигуна аз душманонашон баҳраманд мегарданд*» таълиф намудааст. Дар он (китоб) овардааст, ки «*ин баҳраҳо бар ман аз душманам расидааст*». Инчунин дар он навиштааст: «Мард бояд айбҳои худро бидонад». Мо аз маҷмӯи он танҳо чумлаҳои зикр намудем.

Бояд гуфт, ки дар ин ҷо бн чи зикр кардем, то андозае кифоя ва раҳнамои каси ҳавасманди покӣ шуда метавонад. Ҳар касе, ки насихатҳои моро дар амали ҳаррӯзааш истеъмол кунад, ба шамшери тез монанда шуда, дар корҳои некаш муваффақият пайдо карда, ба шахси ботамаддуне табдил хоҳад ёфт.

ФАСЛИ ПАНЧУМ

ИШҚУ УДФАТ ВА ЧУМЛАИ СУХАН ОИД БА ЛАЗЗАТ

Мардумони бузурги соҳибнафс ва боҳиммат, ки зикрашон гузашт, табиатану ғаризан аз балои ишқи нопоки булҳавасона бар канор мераванд. Барои онҳо ва амсолашон чизе бартар аз хорӣ, хоксорӣ, шикасти нафс, бечорагӣ ва зоҳир намудани фақру мӯҳтоҷӣ ва нотавонӣ, ҳамеша худро гунаҳкор пиндоштан нест. Онҳо агар воқиф гарданд, ки барои ошиқон аз ин маонии дар ҷумлаи фавқ зикршуда, даст кашидан лозим меояд, онҳо аз чунин ишқ нафрат мекунанд ва бо сабру тоқат ҳавои ишқро аз худ дур месозанд, агарчӣ ба он ишқ бо тамоми ҷисму ҷон гирифта бошанд. Ҳатто он касон, ки гирифтори қору бор ва ғамҳои зиёди маҷбурии дунё бошанд ҳам, ё шахсоне, ки бо умури оинӣ шуғлдоранд, аз чунин ишқ сар метобанд. Аммо он мардумони хунсои зансифат аз қабилӣ ғазалхонон, фориғболҳо, сарватмандон, шахватпарастон, ки ғайр аз шахват дигар ғаме надоранд ва ингуна шахсон дар дунё ғайр аз таъмини талаботи шахват дигар ҳоҷате надоранд, ба гирдоби чунин ишқи булҳавасона ғӯтавар мегарданд. Бинобар ин аз даст додани шахват барои онҳо ҳисси таассуфу маҳрумиятро бармеангезонад. Ҳангоме, ки онҳо аз шахват истифода бурда натавонанд, худро ба аламу ҳасрат ва пушаймонию бадбахтӣ гирифташуда мепиндоранд. Ҳолашон чунин ранг мегирад, ки онҳо ҳеҷ гоҳ аз балои чунин «ишқ» наҷот ёфта наметавонанд. Махсусан агар ҳикоёти «ошиқони» пурфисқу фучурро ғӯш кунанд ба шеърҳои латифӣ ғазал назар оваранд ва бештар ба савту сурудҳои ғамангез диққат кунанд.

Пас, мо дар бораи чӣ тавр аз чунин падидаи ношоист, яъне ишқи нопок эҳтиёт шудан ва касонро огоҳ кардан аз асрори он ва ғӯшзад намудани он ки вай ҳамеша дар камин аст, таваққуф менамоем, зеро ки тавзеҳи ин масоил ба мақсади ин таълифоти мувофиқ аст. Лекин пеш аз оғози ин масъалаҳо ба баёни сухани муфиду мусоиди дигаре, ки онро «ҳолати тавлиди лаззат» меноманд, мегузарем.

Пас, мегӯем: лаззат тақрори ҳолате мебошад, ки пеш аз ба вуқӯъ пайвастанӣ чизи зарарнок, яъне ҳолати номусоид вучуд доштааст. Ҳангоме, ки инсон чизу ҳолати номусоиду зарарнокро аз ҳолати худ хориҷ намуда, сипас ба ҳолати аввалии худ баргашт,

лаззатро хис менамояд. Масалан, агар шахсе аз ҷои пӯшидаи пурсоя ба сахро барояд ва дар зери шиои тафсои офтоби тобистонӣ сайр кунад, то ин ки гармии тоқатфарсои офтоб ба вай таъсир расонад ва ҳангоме, ки ҷунин кас баъди ин ҳолати номусоид боз ба макони аввалаи худ баргардад, лаззатро ҳис менамояд. Пас, он шахс аз иваз шудани ҷои худ, яъне аз ивазкунии макони худ ва баргаштан ба макони аввалаи худ лаззат мебарад, зеро ки аз тағири ҳол ба ҳолати аввали худ бармегардад.

Сипас, баъд аз берун шудан аз ҷои мусоиди худ бадани вай лаззати дошташро гум мекунад. Пас, шиддати гум шудани лаззате, ки вай дар макони худ дошт, ба дараҷаи шиддати гармии он сахро авҷ мегирад. Ҳангоме, ки ба макони худ баргашта, боз сардии макон ба бадани вай таъсир мекунад, дар ин ҳолат суръати бозгашти лаззат низ авҷ мегирад. Пас, ба ҳамин маънӣ аз назари фалосифаи табиатшинос лаззат вобаста ба табиат маҳдуд, ё пурра мешавад, зеро ки ҳадди лаззат дар доираи табиат аст. Гирифторӣ, ё худ хорич шудан аз табиати оддӣ бояд тадриҷан ва дар замони тӯлонӣ ба вучуд ояд. Агар баъди аз табиат хорич шудан ҳодисаи баргашт ба табиати аввала яқбора дар замони кӯтоҳе рӯй диҳад, онгоҳ дар ҷунин ҳолати баргаштан аз ҳолати табиӣ дар эҳсоси мо бо чизи озордиҳандаи ҳолати ғайритабиӣ дучор меем, ки дар натиҷа озор пайдо мешавад, аммо баъд аз ба ҳолати табиӣ баргаштан он озор эҳсос намегардад, ки ҳамин гуна ҳолатро «лаззат» меномем.

Аммо касоне, ки таҷриба надоранд, гумон мекунанд, ки он ҳолат (лаззат) бидуни озоре ба вучуд омада бошад ва худро водор мекунанд, ки лаззат маҳз бидуни озоре ба амал омада, аз ҳар гуна дарду аламе холи мебошад. Аммо дар ҳақиқат ин тавр нест, зеро ки лаззате нест, ки бидуни ҷо доштани озор пеш ояд ва инҷунин бо сабаби хорич шудан аз табиати муқаррарӣ ва ё аз ҳолати табиӣ ба вучуд ояд. Чунон чи, вобаста ба миқдори азоби гуруснагию ташнагӣ дараҷаи лаззати таому нӯшокӣ пайдо мешавад, валекин вақте ки каси гуруснаю ташна ба ҳолати табиӣ худ, яъне гуруснагиву ташнагӣ баргардад, азобе бартар аз он нест. Ингуна шахс танҳо баъд аз ҳрдани таом ва шикамсерӣ лаззат мебарад. Дар ин ҳолат вазъи хорич шудан аз ҳолати мавҷуда ба кас лаззат ато менамояд. Ҷунин аст ҳолати лаззатҳои дигар. Пас, ингуна таъриф барои баёни ҳолати лаззат то андозае қаноатбахш мебошад. Ёдовар мешавем, ки билҷумла оид ба лаззат ва баёну шарҳи онро дар мақолае ба унвони

«Дар моҳияти лаззат» навиштаем». Аммо ҳоло ҳамин миқдоре, ки баён кардем, барои ҳоҷатбарории мо кофист. Бояд хотирнишон намуд, ки аксарияти касони дар ҳолати лаззат буда, ки маҳз лаззат раҳнамояшон аст, касонеанд, ки ҳақиқати назариявии лаззатро намедонанд. Онҳо ғайр аз ҳолати дуҷум чизи дигарро тасаввур намекунанд, яъне ҳамон ҳолате, ки аз ибтидои тамом шудани азоб шуруъ гардида, муқаддимаи офариниши лаззат сар мезанад. Барои ҳамин, ҳам лаззатпарварон лаззатро нағз диданд ва таманно доранд, ки ҳеҷ гоҳ аз он ҷудо нахоҳанд шуд. Аммо онҳо намедонанд, ки он хоҳишашон ғайримумкин аст, чунки лаззат ҳолатест, ки ҳеҷ гоҳ шинохта ва ҳис карда намешавад, магар баъд аз пеш омадани ҳолати азобу шиканҷа.

Пас, мегӯем: Дар ҳақиқат лаззати «ошиқон» ва касони дигаре, ки ба дӯст доштани чизе худро омода кардаанд, ба мисли ишқи сардорӣ, мансаб, ба даст овардани молу мулк ва дигар умури ифротӣ, ки дар нуфуси онҳо мутамаккин шудааст ва онҳо таманно ғайр аз ба даст овардани он матлуб надоранду мароми зиндагири бидуни дарёфтани он чизҳо беҳуда мешуморанд, оқибат ба азоб гирифта хоҳанд шуд. Инчунин ноил шудани онҳо ба муроди азими худ авлотар аз ҳар чизе мебошад, барои ин ки онҳо тасаввур мекунанд, ки ба даст овардани матлаби худ ва аҳамияти он дар нуфуси онҳо ҷойгир шуда, чунин касон ҳолати аввалиро ба хотир намеоваранд, зеро ки тариқу маслаки онон барои ноил шудан ба матлаби худ будааст. Аммо онҳо агар фикр мекарданд, ки дар ин роҳ чи қадар ноҳамвориҳо, пасту баландиҳо, саҳтиҳо ва ҷӣ қадар азобу машаққат, биму ҳарос, хавфу хатар ва таҳлука ҳаст, онгоҳ ноил гардидан ба матлаби азиме барояшон ширинӣ ато менамуд. Тасаввур кардани азобу уқубати ба даст овардани матлуб сабабгори ширин шудани талхӣ мегардад.

Мо ҷумла моҳияти лаззатро баён намудем ва онро тавзеҳ додем. Саҳву ғалати касонро, ки тасаввур мекарданд, ки лаззат дур аз дарду алам аст, рад намудем.

Пас, ба суҳанони худ баргашта иллату нугувориҳои ин падида, яъне ишқи булҳавасона ва оқибати зишти онро баён мекунем.

Пас, мегӯем: Ошиқони булҳавас дар масъалаи ба ақл тобеъ нақунонидани нафс, ба даст нагирифтани лаҷоми ҳавою ҳавас ва ба кулӣ мутеи шаҳват шудан аз ҳадди ҳайвонот ҳам мегузаранд. Бартариингуна ошиқон аз ҳолати ҳайвон дар он зоҳир мегардад,

ки онҳо бо дарёфт кардани шаҳват, яъне лаззати ҷимоъ каноат намекунанд. Гирифтори инсон ба лаззати номӯътадили ҷимоъ дар назди нафси нотиқа, бадтарин ва қабехтарини лаззатҳо ба шумор меравад. Баъзан он шаҳватпарастон ба кайфи шаҳват дода шуда, мавзеъ ва ҷои лаззатбардории занро дахл нанамуда, лаззатро аз мавзеъ ва ҷои ношоист ҳосил менамоянд. Пас, дар ин сурат онҳо шаҳватеро ба шаҳвати дигар зам намуданд ва шаҳватеро бар шаҳвати дигар таркиб сохтанд. Пас, дар ин ҳолат онҳо аз паси рондани шаҳват шуда, барои ҳавою ҳавас ғуломи залил гардидаанд ва барои ҳар чӣ бештар ҳосил кардани чунин шаҳват худро дучанд ғуломи ҳалқабаргӯш сохтаанд.

Ҳол он ки ҳайвон дар ин хусус то ба ин ҳад намерасонад, ҳайвон аз шаҳват ба кадре, ки табиати он барои дафъи азобу алами худ, ки онро ба ҳаяҷон овардааст, кифоя мекунад. Пас аз, бартараф кардани азоби шаҳват роҳати комил мегирад. Аммо шаҳватпарастон аз миқдори шаҳвати ҳайвонӣ гузаронад ҳам, аз мутеии шаҳват ҳаргиз қаноат ҳосил намекунанд. Пас, ба ақл илтиҷо меоваранд, ки дар ин бора худованд онҳоро аз ҳайвон фарқ кунанд, нисбат ба ҳайвон афзалиятнокӣ ато намояд. Бинобар ин бар зарарҳои ҳавою ҳавас гирифтор гардида, он ҳавою ҳавасро тобеи ақл нанамуда, бар ҳолати молик неву ҳамчун мамлук мемонанд.

Инсон боистӣ, ки баръакси ҳайвон ба шаҳвати латифи пинҳонӣ қаноат карда, онро муҳофизат намояд, то ки зебоию латифии ин амр нигоҳ дошта шавад. Пас, онҳое, ки така ба ақл доранд, вочиб аст, ки аз ҳад зиёд бо шаҳват кордор нашаванд. Ба ин амал зиёдаравӣ накарда, ба азоби норасоии он тоқат кунанд. Инчунин ба дархостҳои шаҳват сабр кунанд ва барои зиёд аз даст додани он дар ҳасрат намонад ва хурсанду розӣ бошанд. Зеро ки нуфуси худро танҳо ба он вобаста нагузоранд, балки мақсади худро ба чизҳои болотар аз шаҳват пайваст карда, ба чизҳои ғайримутаноҳӣ мулзам созанд, бештар барои ба даст овардани он чизҳое, ки мақсади ӯст, аҳамият диҳанд. Инчунин мегӯем: Ошиқони булҳавас аз сабаби итоатмандиашон ба ҳавою ҳавас ва бехтар шумурдани лаззати он нисбат бар дигар чиз, дар ҳақиқат, фиребхӯрда мешаванд. Онҳо гумон мекунанд, ки бо он ҳолати хурсандиро ба даст меоваранд, вале дарвоқеъ маҳз аз ифроти он ҳолати ғамгинӣ ононро фаро мегирад. Онҳо дар дарду алам мондаанд, вале гумон мекунанд, ки лаззат мебаранд. Зеро ки онҳо аз

ингуна лаззатҳояшон ба чизе ноил намегарданд ва ба баҳрамандию лаззати доимӣ намерасанд. Ҳол он ки кӯшиши ингуна ишқварзӣ ва амали номӯътадили он ин кабил шахсонро ба кӯраи ғаму андӯх дармефиканад.

Инчунин мумкин аст, ки аз дарди ишқи ҳақиқӣ дар ғамгинии шадид ва ғуссаҳои муттасил бимонанд. Дар ингуна ҳолат ошиқоне, ки ҳеҷ гоҳ ба мақсади худ намерасанд, ба дарди бехобӣ ва парешонҳои дучор мешаванд. Гузашта аз ин кор то ба ҳадде мерасад, ки аз хурдани таом бемайл шуда, ба дарди ҷунунию васваса гирифта шуда, коҳидаву пажмурда мегарданд. Баъзан ба марази сил гирифта мешаванд. Дар ин сурат, ҷуноне ки мебинем, онҳо аз банди лаззат ва доми он ҳанӯз халос нашуда, ба ҳолати бадӣ ва макрӯҳу ногувор меафтанд. Оқибати ин амал бо бадбахтӣ ва то ҳатто бо ҳалокат интиҳо меёбад. Пас, қасони лаззати ишқро комилан дарёфткунанда танҳо дар гумон ба он соҳиб гардидаанд. Агар кас маъшуқаро ба даст оварда, бар он молик шуда, тавонистааст, ки ғолиб ояд, он низ бидонанд, ки дар ин амали худ хатои азиме карда ва бечӯ ғалат содир кардааст. Ҷунки лаззат, дарвоқеъ, онгоҳ ба вучуд меояд, ки он ба миқдори амали озордиҳанда ба боиси дафъи он ҳосил гардад. Аммо касе, ки чизе аз онро молик шуду бар он ҳиссиёт ғалаба кард, вай боиси сустшавии таъсири ишқ мешавад ва бо суръати тез ҳаяҷони ӯ ором мегирад. Дар ин бора қавли ҳақиқии содиқ гуфта шудааст: *«Ҳар мавҷуде мулк ва ҳар мамнӯе матлуб аст».*

Инчунин меғӯем: Ҳамоно ки муфориқати ошиқ аз маъшуқ амри ҳатмӣ ва маҷбурий аст, амаликунандаи он марг мебошад: Агар ба нохост ошиқ аз ҳодисаҳои зиёди дунё наҷот ёбад ва аз падидаҳои парокандакунандаи ҷамоат ва мутафарриқсозандаи дӯстон халосӣ ёбад ва ё худ ночор он ғуссаро қабул кунаду ин захри талхро бинӯшад, ҳолаш табоҳ хоҳад шуд. Беҳтар он аст, ки дер нашуда, дарди ишқро ҳар чӣ зудтар бартараф карда, худро аз он наҷот диҳад ё худ беҳтар аст, ки онро ба таъхир андохта, интизори он шавад, зеро ки воқеъ шудани он чиз, агар ҳатмӣ бошад, пас, ба муддати дур андохтани он тарсу ваҳро аз байн мебарад. Пас, илочи манъи нафс аз маъшуқаш ба бештар мустаҳкамӯ пайдор шудани ишқ ва ғолиб омадани он бурда мерасонад. Инчунин ҳангоме, ки ба ишқ улфатию иттисолий пайдо шуд, онгоҳ, дил кандан аз он ва ҷудо шудан ва дур мондан аз он мушкил мешавад. Ҷунки балои улфатӣ бидуни балои

ишқ намешавад. Валекин касе гуяд, ки улфатӣ мустаҳкамтар ва заруртар аз ишқ аст, хато мекунад. Дар ин ҳолат муддати ишқ кӯтоҳ мешавад ва муддати мулоқоти ошиқу маъшук низ кам мешавад. Беҳтар мешуд, ки агар улфатӣ ва мусоидати ошиқу маъшук ба ҳам омехта намегардид. Дар ин вақт воҷиби ҳукми ақл дар ин бора он аст, ки шахс кӯшиши муттасили манъи нафсро аз шаҳват аз даст надода, пеш аз ба гирдобии ишқ афтодан илоҷи халосиро андешад. Агар пеш аз мустаҳкам шудан ба дом афтода бошад, онгоҳ ба яъсу ноумедӣ наафтода, кӯшиш сарф кардан ҷоиз аст, то ки нафсро аз вартаи ишқ наҷот дод. Дар ин бора баҳси Афлотуни ҳаким бо яке аз шогирдонаш ҷолиби диққат аст. Шогирд баҳонаҷӯӣ карда, ошиқи хидматгори худ шуданашро изҳор намекунад. Бо ҳамин сабаб шогирд ба дарсҳои Афлотун иштирок намекунад. Пас, Афлотун фармон медиҳад, ки ўро биёваранд. Вақте, ки вай ҳозир шуд, Афлотун гуфт: «Эй фалон! Ба ман гӯӣ, оё шубҳа надорӣ, ки аз ин маҳбубаи худ рӯзе ҷудо шавӣ? «Гуфт: «Ман дар ин бора шакку шубҳае надорам, зеро ки рӯзе мерасад, ки мо аз ҳамдигар ҷудо мешавем». Пас, Афлотун ба вай гуфт: «Пас, бигузор он ҷуръаи талхе, ки он рӯзи фироқ бояд бинушӣ, ҳамонро имруз бинӯш. Ва ин суръате, ки дар оянда байни имрӯзу он рӯз вучуд дорад, бояд бирасад. Пас сахтиву муолиҷаи онро баъд аз мустаҳкам шудани иқш бояд таҳаммул кунӣ, онро имрӯз пеш аз улфативу иттисол ба яқдигар ва қавӣ шудани он муносибат таҳаммул бикунӣ, беҳтар аст».

Пас, шогирд ба Афлотун гуфт: «Эй ҷаноби ҳаким, ҳар чӣ гуфтӣ, ҳақ аст. Валекин дар интизории он рӯз бо мурури айём ман тасаллияти худро дар он интизорӣ мебинам». Пас, Афлотун гуфт: «Чигуна дар он интизорӣ тасаллияти худро бо мурури айём мебинӣ? Магар аз қанда шудани риштаи улфат наметарсӣ?! Бигӯ, чӣ тавр бовар мекунӣ, ки он ҳолати ҷудой пеш аз тасаллият ва баъд аз мустаҳкам шудани ишқ меояд? Дар он ҳолат, шояд, ки шиддати ғаму ғусса бо ҷуръаи талхе илова гардад?» Сипас, он шогирд ҳамон соат ба Афлотун сачда мекунаду вайро дуои нек менамояд. Бъд аз ин шогирд чизе аз он ишқ ба ёд наовард ва ба вартаи ҳеч гуна таму ғусса наафтод. Вай то ҳатто шавқи ишқро ҳам зоҳир накарда, ҳамеша бидуни таъхир ба дарсҳои Афлотун ҳозир мешуд.

Пас аз ин сӯҳбат Афлотун баргашта ба шогирдонаш нигоҳ карда, онҳоро барои ҷудо шуданашон аз он шогирди ошиқ ва ўро

танҳо ба ҳоли худ гузоштанашон, инчунин насихат накарданашон ба роҳи ҳақ наҳ зад. Ғайр аз ин онҳоро барои раҳнамоӣ накарда, ба ҳоли худаш боқӣ гузоштанашон маломат кард. Баъд аз ин он шогирд тамоми фикру зикри худашро ба дарси соир мавзӯоти фалсафӣ вобаста намуд ва нафси шаҳвонии худро ислоҳ карда, лаҷоми нафси шаҳвониро маҳкам ба даст гирифт. Гузашта аз ин нафси шаҳвониро пурра ба нафси нотиқа мутеъ сохт. Баъзе аблаҳон ҳастанд, ки онҳо дар ин бобат оид ба фалсафа бадгӯй карда, дар ин маънӣ бо аҳли фалосифа бо ҳаразгӯйҳои беҳуда баҳс намудаанд. Онҳо нисбат ба аҳли фалосифа ситеза парварда, кӯшидаанд, ки дар ҳаққи онон бӯхтонҳо бигӯянд. Маълум аст, ки онҳо аҳли зарофати адаб буда, ба таври амиқ ба ҳодисаҳои табию зиндагӣ назар намекунанд.

Мо ҳоло баъзе баҳонаи онҳоро дар ин масоил зикр намуда мегӯем:

Ин қавм, яъне аҳли адаб мегӯянд: Ишқ ҳамеша оғуштаи табиатҳои нозук буда, бо зеҳнҳои латиф пайваст мешаванд. Маҳз ишқ ошиқонро ба тозагӣ ва хушзабонӣ ва зебоии ҳайат сафарбар мекунад. Онҳо ба тавассути ғазалиёт ва шеърҳои пурбалоғат, ки дар боби ишқ гуфта шудаанд, ақидаҳои худро паҳн кардаанд. Онҳо инчунин дар ин маъни бар гуфтори худ аз адибон, шоирони ашроф ва соҳибмансабони ошиқ далел овардаанд ва то ба ҳадде расидаанд, ки пайғамбаронро низ ба қатори ошиқон гузоштаанд.

Аммо мо дар ин боб мегӯем: «Дарвоқеъ, нозуктабӣ латифию софии зеҳн атои бузург баҳри инсон буда, дар назди мо соҳибэътибор аст. Табъу зеҳн мувофиқи майли соҳибони худ ҳамчун унсури ниҳонӣ пӯшидаи одамӣ маъмул буда, то ҳатто ба асрори илмҳои латифу дақиқ сар дароварда, барои равшан кардани чизҳои омехтаву мушкил ҳамчун санъати зарурии манфиатнок хидмат менамоянд. Пас, мо ин умурро дар илми фалсафа бештар мушоҳида мекунем. Махсусан, аҳли фалосифа фирефтаи ишқ намешаванд. Касоне, ки бештар ба вартаи ишқ дармеафтанд, инҳоанд: Арабҳои бодиянишин, курдҳо ва инчунин мардумони дағали сахронишин мебошанд. Инчунин мо ба таври умумӣ изҳор мекунем, ки ҳеҷ халқе аз халқҳои олам ба мисли юнониҳо бозаковату аҳли ҳикмат нестанд. Ин мардум оид ба масъалаи ишқ хеле камҳавсала буда, нисбат ба халқҳои дигар ором мебошанд. Ин далелест бар он, ки афкори адибон дар бораи ишқ носаҳеҳ аст

Ишқро онҳое мепарастанд, ки агар: дорои таъби дурушту зеҳнои кунд бошанд. Пас, равшан аст, ки ҳар каси каме ноқисулақду кӯтоҳандеш бошад, бо ҳарос сӯи шахвате, ки нафс ба он майл дорад, шитоб меоварад.

Бар радди далели онҳое, ки гуфтаанд: — «бисёре аз-адибон, шоирон, ашрофон ва соҳибмансабон ошиқ будаанд», — мегӯем: «Шарофат, раёсат, шеърӯ фасоҳат барои тасдиқи фикри онҳо далел намешаванд, зеро ки ингуна сифатҳо маҳз бо камоли ақду ҳикмат ба вучуд меоянд. Агар далели онҳоро дуруст пиндорем, пас бояд иқрор шавем, ки адибонӯ шоирон, ашрофону соҳибмансабон мардумоне будаанд, ки ақду ҳикматашон ноқис будааст. Албатта, ин гурӯҳи мардум Дар натиҷаи нодонию дуруст дарк нанамудан аҳли сарфу наҳв, шеърӯ фасоҳат ва балоғатро асли илму ҳикмат мешуморанд, лекин онҳо намедонанд, ки ҳукамо ҳеҷ яке аз он фанҳоро ҳикмат намешуморанд ва донишманди он фанро ҳам, ҳаким намехисобанд. Дар назари аҳли фалосифа касе, ки шартҳои қонуни бурҳони мантиқро бидонад ва аз улуми табиӣ, риёзиёт ва илоҳиёт то ҳадди қудрати инсон дарёфт бикунанд, онро ҳаким мешуморанд.

Рӯзе аз рӯзҳо дар Бағдод мардеро, ки дар улуми сарфу наҳв ва балоғат мукамал буд, дар назди шайхи мо диданд. Шайхи мазкур бо вучуди файласуф буданаш соҳиби маълумоти зиёде дар илмҳои сарфу наҳв, балоғату шеър буд. Лекин он мард дар аснои сӯҳбат бо шайх ҳавобаландӣ намуда, дар мадҳи ҳамкасбони худ хеле муболиға мекард ва мутахассисони дигар улумро мазаммат менамуд. Дар тамоми рафти он сӯҳбат шайх суҳанони вайро таҳаммул мекарду ба тарафи ӯ нигоҳ карда, табассуме менамуд. Суҳанронии он мард ба ҷое расид, ки изҳор намуд: «Ҳаминҳо, ба худо, илм ҳастанд, аммо ғайр аз инҳо ба мисли шамол бесуботу даргузаранд».

Пас, шайх ба вай гуфт: «Писарам, ин улуми сарфу наҳв ва шеърӯ балоғат илмест барои касе, ки вай ҳеҷ гуна нлми дигар надошта бошад. Гузашта аз ин ҳамон касе бо донишгари он илмҳои ту номбар карда хурсанд шавад, ки агар ақли мукамал надошта бошад». Сипас, шайх рӯй ба ман оварда гуфт: «Аз ин ҷавони мо дар бораи чизе аз улуми лозимӣ бипурс, чунки вай аз қасонест, ки ақидаи эшон бар алайҳи ақидаи мост. Ҳар кас, ки дар улуми сарфу наҳв маҳорат дорад, қобил аст, ки ба ҳар саволе ҷавоб диҳад». Пас, ман пурсидам, ки *«ба ман бигӯ, улум таҷрибавӣ ҳастанд, ё*

назарӣ?» Ман ҳоло оиди тақсими улум чизе аз вай суол накардам. Пас, вай дар ҷавоб гуфт: «Тамоми улум таҷрибавӣ ҳастанд». "Ҷавоби вай қасдан буд, зеро ки вай шунида буд, ки тарафдорони мо, яъне аҳли фалосифаро ин қабил адибон айбдор мекунанд, ки илми мо илми таҷрибавӣ аст. Вай низ бо ин ҷавоби худ мебоист, ки тарафдорони моро айбдор кунад ва бо ҳамин ҷонибдорони худро наҷот диҳад. Ҷавоби он як навъ муқобилиятнишондиҳӣ буд. Пас, ман ба вай гуфтам: «Кӣ пай бурд, ки Қамар дар фалон шаб кусуф мекунад ва сақмуниё агар истифода карда шавад, шикамро ислоҳ меоварад? Инчунин агар доруи мурдасанг кубидаву бо сирка омехта шавад, ҳатман турширо мебарад». Ҳамаи ин масоилро танҳо он кас ҷавоб гуфта метавонад, ки агар ӯ соҳиби илми назарие бошад, ки он аз таҷрибаҳои мардум гирифта шудааст. Вай гуфт: — «На». Ман гуфтам: «Пас, аз кучо олимон илми назарӣ омӯхтанд?» Вай маълумотӣ мукаммале надошт, ки ба ман ҷавоби кофӣ диҳад. Пас, гуфт: «Ман боварӣ дорам, ки ҳамаи илмҳо илми назарӣ ҳастанд». Дар ин маврид вай гумон дошт, ки барои худ шароите мӯҳайё мекунад, то ки илми сарфу нахвро дар улуми назарӣ дохил созад. Ман гуфтам: «Дар бораи сарфу нахв ба ман би. гӯ; «Кӣ маълум кард, ки исми муфрад мунодии марфӯъ мешавад ва мунодии муфрад ба музоф мансуб дорад?»»

Оё донишманди илми назарӣ илми сарфу нахвро ба қатори илми назарии табиӣ мегузоранд, ё илми таҷрибавӣ меҳисобанд?». Гурӯҳе аз someон баръакси гурӯҳи дигар ба он қоидаи сарфу нахв мувофиқат карданд. Пас, вай забонашро хоида чизҳое гуфт ба умеди ин ки исбот намояд, то ки илми сарфу нахв илми назарӣ аст. Вай ба суолҳо ҷавоби саҳеҳ дода натавонист, зеро ки аз омӯзгорони худ ҳамин қадарро шунида буду халос. Пас, ман кӯшиш намудам, ки вазъияти ногувору пурҳаяҷоне, ки дар натиҷаи хиҷолат бар ӯ зуҳур кард, фаҳмонам ва сабаби ғамгинии вара баён кунам. Дар ин вақт шайх хандида гуфт: «Писарам, бичаш таъми илме, ки дар Хакикат илм аст».

Мо ин ҳикоятро баҳри он зикр кардем, ки дар мисоли он беҳтарии як чизро бар чизи дигар нишон диҳем. Зеро ки мо дар ин китоб услуби муқоисаро пеш гирифтаем, то ки бо мадади ин тарзи кор чизи беҳтаринро нишон диҳем. Бояд гуфт, ки мақсади вопасии ин таълифот ҳам, дар ҳамин аст. Мақсади мо дар ин ҷо аз он нборат нест, ки дар бораи улуми сарфу нахв ва балоғат изҳори ақида

намоем ва онро пас занему нуқсонашро зоҳир намоем. Дар воқеъ, касоне, ки бо улуми сарфу наҳв ва балоғат машғул ҳастанд, бояд донанд, ки дар ин улум манфиати зиёде ниҳон аст. Таҳқири ингуна улум ва олимони он чизи ноҷоизу норавост. Зеро ки дар байни асҳоби улуми сарфу наҳв ва балоғат касоне ҳастанд» ки худованд ба онҳо шарафи зиёд ва қудрати комил додааст. Таънаи мо ба гурӯҳи ҷоҳилоне аз онҳост, ки ғайр аз сарфу наҳв ва балоғат дигар илмеро эътироф надоранд. Ғайр аз олимони улуми сарфу наҳв ва балоғат дигар касонро донишманд намешуморанд.

Акнун мо дар бораи баҳонаи шахсоне, ки ишқро ба пайғамбарон нисбат медиҳанду мегӯянд, ки «пайғамбарон низ гирифтори ишқу дарди он будаанд». Пас, дар ин бора мегӯем: «Ҳеч кас ҳақ надорад, ки ишқро сифате аз сифоти пайғамбарон ҳисоб кунанд, ё худ ишқро фазилат аз фазоиلى онҳо бишуморанд. Онҳо ишқро ҳамчун сифати нек қабул нанамудаанд ва майли он накардаанд. Агар рафту баъзеи онҳо ба ин дард гирифтор шуда бошанд ҳам, онро ҳамчун саҳву хатой ҳисоб кардаанд. Гузашта аз ингуна ҳоли онҳоро лағзише аз лағзишҳои зиндагӣ ҳисоб мекунанд. Баъзан, агар чунин холате ба баъзеи онҳо рӯй дода бошад ҳам, он рӯйдод аз ҷиҳати мадҳу ситоиш ва ривочи ишқ набуда, балки саҳви вучудиёт будааст. Моро лозим аст, ки ба ингуна хатоҳои онҳо тақлид накарда, ба корҳои неку шоёни таҳсинашон пайравӣ намоем. Пас, мо дар зиндагӣ набояд ба хатоҳо ва иштибоҳоти аз ҷониби бузургон сар зада, ки оқибат ҳуди онҳо аз он ношоистҳо пушаймон шудаанд, пайравӣ кунем, балки ҳудро водор созем, ки ба афъолу амъоли неке, ки онҳо худ писандидаанд ва майл кардаанд ва мехостанд, ки дигарон дар ингуна афъол ба онҳо пайравӣ кунанд, бояд, тақлид кунем.

Аммо нисбат ба кавли ишқварзон, ки онҳо ошкоро барои инсон василаи зебу зинат, тозагии бадан, хушзабонӣ ва тартиби андом меҳисобанд, бояд гуфт, ки онҳо фаромӯш кардаанд, ки ҳаргуна ороиши зоҳирӣ фоидае намебахшад. Пеш аз ҳама барои покию мусалфҳои ботинӣ кӯшидан зарур аст. Зебу зинати зоҳирӣ ба мардони занмизоч тааллуқ дорад.

Мегӯянд, марде чанд нафар ҳақимро ба манзили худ даъват намуд. Манзили ӯ бо тамоми асбобу анҷоми ороиш пур буд. Ороиши зоҳирӣ ба ғояти камол буд. Аммо ҳуди он мард дар камоли ҷаҳолату нодонӣ ва бадоҳат будааст. Пас, он ҳақим аз

ботини ифлосу манфии вай воқиф гардида, ба рӯи соҳибхона туф карду гуфт: «Ту бар ман қаҳру ғазаб макун, чунки тамоми чизҳои ороиши хонаи туро нигоҳ кардаму дар онҳо нишонаву осори бадию разилии нафсатро мушоҳида кардам. Бинобар ин ман ба онҳо, яъне дороию зоҳирпарастии ту туф кардам, чунки онҳо беш аз ин арзиш надоранд». Гӯё баъд аз ин он мард ҳамаи чизҳои ороиши зоҳирии манзили худро бад дида, рӯ ба ҷониби илму маърифат овардааст.

Мо пеш аз ин оиди улфат чанде сӯҳбат кардем, валекин ҳоло нисбат ба моҳияти улфат баъзе суханҳо мегӯем. Улфат хосиятест, ки баъд аз муддати тӯлонии муфориқат бо маҳбуб васл ёфтани дар нафс пайдо мешавад, ки он ҳолат худ балои азиме мебошад. Зеро ки ин ҳиссиёт ба кас дарзамон пайдо шуда, ба зудӣ нашъунамо меёбад. Кас дар навбати аввал таъсири муфориқатро ба зудӣ сарфаҳм намеравад, валекин ин ҳолат баъд аз каме фироқи маҳбуб шиддат меёбад. Сипас, якбора ба авҷи камолот расида, дар нафс дарду алами зиёде ба вучуд меоварад. Ҳолати фироқи маҳбуб натавон ба инсон, балки дар баъзе ҳайвонот ҳам мушоҳида мешавад. Бояд таъкид намуд, ки амали таъсири фироқ дар баъзе беш ва дар баъзеи дигар камтар аст. Ин ҳолат дар ҳайвонот низ дар ҳолати муфориқат ба зудӣ шиддат пайдо мекунад. Албатта, аламу дарди муфориқат офарида ҳаргиз фаромӯш намешавад, балки аламдида бештар вақт нафси худро ба он фироқи гирифтورشуда бо сабру тоқат одат мекунонад.

Он чӣ дар хусуси ишқу улфат гуфтем, кифоя аст. Пас, акнун мо дар бораи такаббур ва худписандӣ сӯҳбат мекунем.

ФАСЛИ ШАШУМ

ТАКАББУРИЮ ХУДПИСАНДӢ

Пас мегӯем: Ҳар инсоне дӯстдори нафси худ мебошад. Баъзан дар ҳаёт нафси худро беш аз лозим дӯст дошта, фавкуллодда меписандад. Дар натиҷа қабоҳати нафсро ҳамчун аъмоли қабоҳат пай намебарад. Ҳамеша кас аъмоли қабоҳату писандидаро бар дигарон мушоҳида мекунад, вале азони худро пай намебарад. Одамизод агар ҳанӯз ҳолати дӯстию душманиро насанҷида бошад, вай чигунагии ин ду ҳолатро дуруст тасаввур карда наметавонад. Агар ақли вай то даме ба ташвиши ишқу улфат дучор наояд, он шахс то ҳадде аз идроки

аламу лаззати ин ду ҳолат маҳрум аст. Пас, дар ин ҳолат агар барои чунин инсоне фазилати ночизе аз ҳолатҳои зикршуда дар нафси вай ҳосил гардад, ҳамонро нафси вай он фазилати ночизро хеле азим мешуморад. Чунин ашхос мунтазири он мешавад, ки барои он зарраи фазилати ҳосилгардида мадху ситоиши аз ҳад зиёдеро бишунавад. Пас, агар чунин ҳолат дар вай ба осонӣ мутамаккин шавад, онгоҳ соҳибашро оқибат ба вартаи такаббурӣ мерасонад. Махсусан, агар соҳиби ин мараз бибинад, ки баъзе мардум барои он фазилати ночизе ӯро мадху ситоиши беҳадду беҳуда карда, ӯро пок ва кори ӯро маъқул мешуморанд. Аломати худписандӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки шахси худписанд ба ҳама аъмоли дигарон иллате пайдо карда, бо назари худписандӣ ба ҳар чизе нигариста, айбе меҷӯяд. Шахси худписанд ҳаргиз афкори мутараққӣ худ пешравию такомулоти дигаронро қабул намекунад, зеро ки худписанд танҳо ба фикри худ розӣ асту бас. Агар худписанд асби худро писандид, онро ба ҳеҷ асбе беҳтар аз он ҳам иваз намекунад. Дар тасавури худписанд беҳтар аз чизи ӯ дигар чизе вуҷуд надорад.

Агар худписандро амале писанд ояд, онгоҳ вай аз ин навъ амал вуҷудиёти дигар амали болотару афзалтарро қабул надорад. Пас, ҳар касе, ки гирифтори чунин нуқсон аст, агар ислоҳи онро нахоҳад, он кас аз каринҳо ва ҳамсолони худ ҳатман акиб мемонад. Агар наздикону ҳамсолони вай худписанд набошанд, онгоҳ он нуқсонҳо такомул наёбанд. Дар чунин маврид он шахси навакак ба доираи худписандӣ афтада бо таъсири муҳит аз банди худписандӣ наҷот ёфта, пеш меравад, тараққи мекунад. Чунин ашхос ба ҳадде мерасад, ки ҳислати худписандиро ба кулӣ паси сар намояд. Вагарна худписанди дар мақоми худ монда, аз ҳарчи зудтар инкишофёбӣ боз намемонад. Илоҷи табобати ҳисси худписандӣ пеш аз ҳама дар он аст, ки он шахс сифати некию бадии худро аз дигарон шунида, нуқсонҳои худро ба эътибор - гирад. Дигар ин ки ҳеҷ гоҳ аъмоли худро бо рафтори мардуми пасту разил, ки аз аъмоли писандида ва мавриди ситоиш бенасибанд, муқоиса накунад. Дигар ин ки он шахси худписанд дар шаҳре афтад, ки аҳли он чунин сифатҳои разолатро напарвад, ё худ аз чунин абнои разил дури бичӯяд.

Пас, касе, ки аз ин ду одат (худписандӣ, такаббур) ҳазар кунад, ҳар рӯз нуқсонҳои худро пай бурда, нафси худро маҳкум медорад ва бо ин амал аз тору пуди ҳисси такаббуру худписандӣ нафсаширо муҳофизат карда метавонад. Пас, кӯшиш намудан ҷоиз аст, ки нафс ҳаргиз бар ҳисси такаббур таъзим накунад. Дар ҳузури дигарон суханони мадҳияро қадру қимати худ баён кардан нагирад, аз дигарон бе асос афзалиятнокӣ наҷӯяд. Касоне, ки бо ӯ баробару аз ӯ пасттаранд, ба онҳо бо назари мушфиқона бинигарад. Агар ин корро анҷом диҳаду нафси худро бар ингуна сифатҳо одат кунонад, онҳо аз риштаи танидаи ҳисси худписандӣ ва мағрурию худситоӣ комилан раҳой меёбад. Албатта, қадру қимаги нафси худро дар мавқеи арзиши ҳақиқиаш зоҳир намудан зарур аст. Пас, ҳамин қадар, ки дар ин боб зикр намудем, кифоя аст. Акнун оиди ҳасад баҳс мекунем.

ФАСЛИ ҲАФТУМ ҲАСАДБАРӢ

Пас, меғӯем: ҳасадбарӣ нуқсон аст, ки дар нафси одамӣ аз чамъ шудани бахилӣ ва тамаъ тавлид меёбад. Дар бораи ислоҳи нафси касоне сухан рондан мумкин аст, ки он бадкору шарир буда, аз озори ба мардум расида лаззат мебарад. Ғайр аз ин оид ба ислоҳи нафси касоне бояд сухан гуфт, ки онҳо ҳасадбаранд. Чунин касон аз рӯйдодҳои ногувори мардум шод мешаванд, гарчанде мардум ба ӯ осебе нарасондаву зулме ҳам накарда. Одати чунин кас бад дидани абнои чинс аст. Ҳол он ки мардум аз абной чинс умедвор аст, ки онҳо хайру некиро аъмоли худ қарор дода, ба ҳамдигар хуб» мекунанд. Инчунин мардум мунтазиранд, ки ҳар як шахс дӯстдору муфиди чамъият бошад. Аммо яе аз рукнҳои муҳимми ҳасадбарӣ дар дил парвардани хислати бахилӣ аст. Шахси бахил ҳаргиз намехоҳад ва раво намебинад, ки ягон каси дигар чизе, ки ӯ дорад, дошта бошад. Ғайр аз ин ҳасуд тобу токат надорад касонеро, ки агар ӯ ба ягон чизе ноил гардад ва ҳатто он чизеро ки ҳасуд ҳам онро дошта бошад. Аслан ҳасад дарде аз дардҳои нафсонист, ки дорои зарарҳои бехисоб мебошад. Аммо воситаҳои вучуд доранд, ки ба имдоди онҳо ҳасадро, мумкин аст, дафъ кард. Пеш аз ҳама он аст, ки одами оқил бояд оид ба зарари сифатӣ ҳасад фикр кунад. Дар натиҷаи фикр кардану андеша намудан баҳраи зиёде бар оқил ҳосил мегардад. Аҷиб аст, ки ҳасуд аз он чизе, ки мардуми хайрхоҳ ба он майл доранд, безор аст. Хасисию ҳасудӣ

сифати бадкорону шарирон аст ва аз ин қабил одамон дар айни ҳол худову мардум безоранд. Албатта, худованд зидди ҳасудон аст, зеро ки иродаи худо бо иродаи хасисиву ҳасадбарӣ зид аст. Худованд ҳамеша тарафдори касонест, ки барои умум, ҷамъият хайрхоҳ бошанд. Мардум аз ҳасуд умеди некӣ надоранд ва нисбат ба онҳо нафрат доранд, зеро ки тинати мардумӣ зидди зулму бадхоҳӣ аст. Чун ҳар касе ба инсоне бадиеро раво донист, ё барои одамӣ хайр нахоҳад, он шахси бадхоҳ дар назари омма макрӯҳ аст. Гарчанде ҳасуд асосан бо таъсири ҳисси ҳасадбарии худ пурра ба ягон чиз ноил намегардад ва гузашта аз ин ягон осеби ҷиддие ҳам ба мардум расонида наметавонад. Илова бар ин ҳасуд аз паи амалӣ кардани майли ҳасудона» худ буда, аз содир кардани кабоҳат ҳаргиз худдорӣ намекунад. Мақсуди ҳасуд ҳаргиз ба ёрию дастгирии навъи башар равона нест. Пас, агар ин тавр бошад, ҳасуд дар мақоми касе мебошад, ки ба мақсади худ мерасад ва мароми худро дар байни мардуми ҳасадбар дарёфт менамояд. Охир ҳасадбар чигуна метавонад аз касе, ки дар Ҳиндустон ё дар Чин аст, ҳасад барад. Маълум аст, ки ҳасадбар маҳз аз наздикони худ ҳасад бурда метавонаду бас. Аммо шахси ҳасадбар баъзан ҳасади дурбудагонро низ меҳӯрад. Вай тасаввур мекунад, ки мардумони Ҳинду Чин дар фаровонии неъмат зиндагонӣ мекунанд. Дар чунин маврид ҳасадбар рӯҳан азоб мекашад, агарчанде ҳақиқати ҳол баръакс бошад. Пас, ингуна гирифтгорӣ ва ғамгинию маҳзунии ҳасадбар аз чанбаи аҳмақист. Пеш аз ҳама кас аз гирифтории наздикони у бар ҳасад бояд маҳзун гардад, зеро ки агарчи наздикону чи дурбудагон бар ҳасадбар ғазаб мекарданд ва ўро аз расидан ба мақсадҳояш манъ менамуданд ва дар ҳар кори шахсии ҳасадбар зарар мерасониданд, онгоҳ он шахс ҳамчун ҳасуд наместонд. Дар ин сурат баҳри ислоҳи ҳасуд чи наздикону чи бегонагон дар дил шавқе парваранду ғамхорӣ зоҳир намоянд.

Агар ҳасуд аз аҳволи наздикон бо имконияти дидани ҳол ҳасад барад, аз аҳволи дурбудагон бо фикру тасаввур ҳасад мебаряду ҷонашро коҳиш медиҳад.

Баъзе мардумоне ҳастанд, ки онҳо бо таърифи худ шуғл варзида, ба дараҷае мерасанд, ки гӯё он хислат, ё худ он чизро танҳо ў дораду дигарон надоранд. Ингуна шахсонро низ ҳасуд меноманд, ки ҳақиқати ҳол дигар аст. Дар воқеъ, ингуна мардумро ҳасуд набояд гуфт. Танҳо он касонро бояд ҳасуд гуфт, ки аз ноил

гардидани касе ба ягон чизе ғамгин ва маҳзун гарданд, гарчанде ноил шудани он кас ба он чиз барои ҳасуд ҳеч гуна зараре надорад. Бадтарин ҳасуд он шахс аст, ки аз чизе, ки ба дигарон мерасад ва он чиз барои он кас ниҳоят зарур аст, валекин ҳасуд ба мақсад ноил шудани он шахсро мушоҳида намуда печутоб мехӯраду азоб мекашад. Илова бар ин агар найрангу зарароварӣ бо ҳасад якчоя шаванд, онгоҳ дар нафс на танҳо ҳисси ҳасадбарӣ лона мегузорад, балки адовату душманӣ ба вучуд меоварад. Пас, баъзан дар зиндагӣ ҳамин гуна ҳасадбар то ҳатто дар байни хешовандон ва рафиқону шиносон пайдо мешавад. Ин ба мисли он аст, ки агар шахси бегона сардори шахр шавад, мардуми он шахр ўро бад намебинанд, валекин касе аз сокинони худи он шахр сардори онҳо шавад, онгоҳ қариб аксарият бар ў ҳасад мебаранд, агарчанде манфиати он марди худӣ барои онҳо зиёдтар аз одами бегона бошад. Ингуна хосият дар мардум аз он чиҳат пайдо мешавад, ки вай дар дил шавқи аз дигарон бе асос бартарию афзалиятнокӣ доштанро мепарварад ва оқибат ин кӯшиш бар нафс осор мегузорад. Оқибат муҳаббати танҳо ба нафси худ дастболо мегардад. Ингуна шахсе, ки муҳаббати зиёде ба нафси худ мепарварад, яқин аст, ки ба доираи ҳасудӣ меафтад. Ингуна шахсе, ки муҳаббати зиёде ба нафси худ дорад, мехоҳад, ки ба мартабаҳои баланде бирасад, ки каси дигар ба он нарасида бошад. Агар рафту касе аз миёни онҳо ба мартабаи баландтар аз дигарон ноил гардад, онгоҳ ҳасудон ғамгин мешаванду мутаассир мегарданд.

Агарчанде он соҳибмартаба ба онҳо бо назари лутф нигоҳ кунаду хайрхоҳашон бошад ҳам, аз вай рози намешаванд. Чунон вонамуд мешавад, ки хайрхоҳии вай ба онҳо маъқул набуда, онон худ хостгори он мартаба мешаванд. Онҳо ба сабаби ба дигар шахс расидани он мартаба нороҳат мешаванд. Барои он ки асрору авзои пештараи сардори бегона барояшон маълум нест, сардорӣ ва фазилати он боиси ҳузну андӯҳи ин гурӯҳ мардум мегардад.

Пас, дар ин мавзӯъ бояд ба ақл така намуду оиди ингуна умур фикр кард. Мегуем: Бад дидани ҳасуд ва нисбат ба он парвардани ҳисси қаҳру ғазаб амали доимии мардумон бошад. Албатта, бар он шахси наздик ё худӣ, ки ба мартабаи баландтаре ноил шудааст, парвардани ҳасад аз рӯи адолату инсоф нест. Зеро ки шахси соҳибмартаба каси поёнтар аз худро аз кушиши фаро овардани мақсад манъ намекунад. Он мартабае, ки вай ба даст овардааст, чизе

набудааст, ки ҳасад худ дар он чо дошта бошад. Агар ҳасадбар ин тавр фикри солим кунад, пас, соҳибмартаба шудани он шахс ҳаргиз боиси қаҳру ғазаб намешавад. Пас, қаҳру ғазаби вай аз ин чиҳат бояд бишавад, ки ба монанди соҳибмартаба ҷидду ҷаҳд накардааст, ки ба чунин мартаба бирасад. Пас, ҳасадбар бояд ба худ ғазаб кунад, ки дар ин хусус сустӣ ва беъътиной зоҳир кардааст. Ҳасадбар бояд бифаҳмад, ки агар соҳибмартаба бародар, амакбача, хеш ё дӯст, ё ҳамшаҳрӣ бошад, барои вай беҳтар аст, зеро ки он барои у, мумкин аст, нафъе расонида метавонад. Он соҳибмартаба шарре бар ҳаққи ӯ содир нахоҳад кард. Зеро ки дар байни онҳо (бамартаба ва бемартаба) алокаи наздики табиӣ вучуд дорад. Табиист, ки агар дар байни мардум, сардорон, подшоҳон, сарватмандон робитаи асли бошад, ҳасадбар набояд умедвор ва хоҳишманд шавад, ки дороии онҳо ба вай расад. Пас, дар ин ҳолат ҳасад хурдани вай бефоида мебошад ва ба онҳо бо назари бад нигаристан ҳеч гуна ваҷҳи ақлӣ надорад. Инчунин мегӯем: — дар ҳақиқат одами оқил нафси ғазабӣ, наботӣ, шаҳвонӣ ва ҳайвонии худро бояд ба даст гирад, то ин ки битавонад нафсҳоро аз ҳаваси чизҳои лаззатбахш ва шаҳват нигоҳ дорад. Басо чизҳое ҳаст, ки ба ӯ тааллуқ надорад ва аз ин рӯ барои ӯ на лаззату на шаҳват доранд. Дар ин маврид ҳасадбарӣ барои ҳасуд ҳам аз чиҳати нафсонӣ ва ҳам ҷисмонӣ зарар дорад.

Зарари нафсонӣ барои он аст, ки нафсро парешон мекунад ва онро ба чизи набуда машғул намуда, аз фикри солим дур месозад. Кор ба дараҷае мерасад, ки нафси ҳасуд ба манфиати ҳасадбарӣ гирифтор шуда, ба саломатии ҷисми худ диққат намекунад ва аз падидаҳои баду зарарнок бебок мешаваду аз фаро расидани табоҳӣ беҳабар мемонад. Дар натиҷа оқибат гирифтори маҳзунӣ ва ғаму андӯҳи тӯлонӣ мегардад.

Зарари ҷисмонии ҳасуд иборат аз он аст, ки падидаҳои дар нафс пайдо мешаванд, ки он ба беҳобӣ ва баста шудани иштиҳо бурда мерасонад. Дар натиҷа ҷисми он гирифтори сустӣ шуда, рангу рӯи ӯ бад ва мизочм ҷисм фосид мегардад. Агар оқил лаҷоми нафсҳои худро озод бигузорад, онгоҳ вай чунин лаззатҳо шаҳватҳоро хостор мегардад, ки ингуна ифротии амал бечунучаро ба малолӣ ва зарар бурда мерасонад. Ҳол он ки ҳамаи онҳоро кас бо ақл, метавонад, аз худ дур созад ва лаззатҳои аз рӯи ҳавову ҳавас ба вучуд омадаро ба гӯшаи фаромӯшӣ супорад. Гузашта аз ин оқил, метавонад, дар бораи он фикр накунад. Дарвоқеъ, ҷисм беҳтарин

интиқомгирандаи маҳсуд аз ҳасуд аст. Зеро ки ҷисми ҳасуд аз дасти ҳасадбарӣ ҳамеша дар ғаму андӯҳи бардавом буда, ақлаш мадхуш мемонад. Дар натиҷаи ин ҷисми ҳасуд сусту нотавон мегардад. Пас, беҳтарин фикр он аст, ки кас аз ин феълу ҳӯи аблаҳона ва разолату зараровар худдорӣ кунад. Ва беҳтарин фикр он аст, ки ба тавассути он девонагӣ ва дарду алами бефоидаро аз худ дур созад. Кас бо аъмоли зерин ҳасадро аз нафс дур карда метавонад: аввало, оқил аз паи фикру аҳволи мардум бошад. Сониян, дар бораи фирӯзиву беҳтар намудани ҳолу аҳволи онҳо, яъне абнои ҷинс фикр кунад. Охирон, дар хусуси амалӣ намудани ингуна аъмоли худ собитқадам ва мустақкам бошад.

Равшан аст, ки ҳолати маҳсуд дар нафси худ нисбат ба ҳолати тасаввуркардаи ҳасадбар дигаргун аст. Пас, он чи ҳасадбар оид ба маҳсуд тасаввур мекунад, бо ҳақиқати ҳол мувофиқат намекунад. Ҳосид гумон мебарад, ки маҳсуд ноили чизи азим ва бо ҷоҳу ҷалол ва фараҳмандӣ аст, валекин асли воқеа ин тавр нест. Дар ин бора меғӯем: Табъи инсон чунин аст, ки агар ягон ҳолате ва ё мартабаи азиме ё худ пуршукӯҳеро бинад, ҳамоно орзӯ мекунад, ки вай ҳам ба он ҳолат бирасад ва боварии том дорад, ки каси ба он ҳолат ноил гардида дар ниҳояти хурсандӣ ва таматтӯъ мебошад. Аммо ҳақиқати ҳол дигар аст. Доме, ки он шахси орзуманд ба он ҳолат ноил гардад, баъдтар воқиф мегардад, си он ҳолат на он қадар хурсандиовар аст. Аҷаб нест ки он шахс дар муддати кӯтоҳе, то сарфаҳм рафтани он ҳолат, ё худ озмоиши он шод бошад. Пас, чунон ки мебинем, дар ҳамин муддати кам масрур ва хушнуд аст, зеро ки он ҳолатро талабгор буд. Ҳангоме ки ба ин маром молику соҳиб шуда, машҳур гардид, худро боз бар ҷои баландтар аз он ҳолату мартаба дидан мехоҳад. Пас, рафта-рафта баъд аз муддате он ҳолат ва мартабаро, ки муштоқи он буд, пасту разил шуморида, ба ғаму кулфат ва хавф гирифтормегардад. Хавфи вай аз он аст, ки мабодо аз ин мартаба, ки барои расиданаш ин қадар кӯшиш кардааст, ронда шавад. Аммо сабаби ғаму кулфати вай аз он аст, ки то чӣ андоза қудраташ мерасад, ки вазифаи он мартабаро иҷро карда тавонад. Дар натиҷаи ингуна фикрҳои парешонхотирӣ шахси соҳибмартба ба ғаму андӯҳ ва хавфу хатар мемонад. Илова бар ин дар натиҷаи фикру хаёли аз ин мартаба боз ба мартабаи болотар соҳиб гардидан ҷисму ҷон ва нафси ӯ дар азоб мемонад. Пас, агар аҳвол ҳамин тавр бошад, одами оқил ҳеҷ гоҳ набояд аз касе, ки ба

чизе аз моли дунё ва ё ба мартабае бирасад, аз муваффақияти вай рашк барад. Чунки он касоне ки ба он ҳолатҳо муваффақ шудаанд, ё мешаванд, баъд аз хушнудӣ ва лаззати бодавом муддати дигар он ҳолатҳо барои онҳо лаззатбахш нагардида, ба ҳолати табиии беаҳамият бармегарданд. Беҳтарини ҳолатҳо он аст, ки барои бақои зиндагии оддӣ ҳатмии инсон бо бозёфти чизҳои зарурӣ кифоя кунаду бас.

Аммо тамоми он ҳолатҳои оддӣ барои ҳасудон белаззат менамоянд, зеро ки дороёни чунин ҳолатҳо ҳамеша дар ғами инкишофу пешрафт ва расидан ба мартабаҳои болотар мебошанд. Бинобар ин хушнудии соҳибмартаба камтар аз ғаму андуҳашон буда, роҳати онон камтар аз роҳати касоне бошанд, ки дар таҳти фармонашон ҳастанд. Ин ҳолати ҳамешагӣ ва табиии инсон аст.

Пас, агар одами оқил ба ин умур бо маонӣ пеш биравад ва онҳоро бо ақли худ муҳокима кунаду аз ҳаёли худ орзуҳои беҳударо дур кунад, онгоҳ мефаҳмад, ки мароми асосие, ки бояд ба он бирасад ва аз он лаззату роҳати ҳаётро бубинад, он чиз мақсади кафофияту ба таври оддӣ зиндагӣ кардан аст. Аммо чизи бештар аз қафоф дар аҳволи зиндагӣ баробар аст ба қаҳру ғазаб ва баръакс набудани кафоф ҳам азобу укубат аст. Пас, дар кафоф заруриятҳои ҳаёт ва беҳтарин роҳату оромӣ ниҳон аст. Дар ин сурат, ҳасад хӯрдан дар ин хусус маҳз аз боби ҷаҳолат ва дучори ҳавою ҳавас шудан аст, ки ин амали берун аз ақл мебошад. Ба ҳар ҳол ин қадар афкоре, ки дар бораи ҳасад гуфтем, кифоя аст. Акнун сӯҳбатамонро дар бораи осеби қаҳру ғазаб давом медиҳем.

ФАСЛИ ҲАШТУМ

ХУДДОРӢ АЗ ҒАЗАБ

Ҳолати ғазабоварӣ асосан мансуби ҳайвон аст, ки аз озордиҳандаи худ интиқом гирад. Аммо ин ҳолат барои инсон ҳолати аразӣ буда, агар ба ҳадди ифрот расад ва аз он таҷовуз кунад, онгоҳ корро ба ҷое мерасонад, ки касро аз ақл бегона мегардонад. Пас, дар ин сурат шояд ҳолати ғазаболудӣ дар ғазабкунанда нисбат ба шахси ба ғазабгирифторшуда зарару таъсири бади он бештар бошад. Бинобар ин бар одами оқил лозим меояд, ки аҳволи ғазабкунандагон ва таъсири манфии онро ба хотир оварад ва тасаввур кӯнад, ки он ҳолати ғазаб одамонро ба чӣ умури ногуворе

зуд ё дер бурда мерасонад. Пас, барои паст қардани шиддати ғазаби худ кӯшидан лозим аст. Ҳамеша кас бояд тасаввур кунад, ки бисёре аз ғазабқунандагон шояд барои зудтар хомӯшонидани оташи ғазаб ба задани шатта, мушт ва бонг рӯ меоваранд. Дар натиҷаи он барои худ дарду алам ба вучуд меоваранд. Дар ингуна амал зарари бештаре барои ғазабқунанда нисбат ба ғазабқардашуда фароҳам меояд. Ман касонеро дидаам, ки мушт бар манаҳи дигарӣ зада, аз шиддати зарба ангуштони худро шикастанд ва муддати зиёд гирифтори муолиҷа буданд. Дар сурате, ки муштхӯрда чандон озоре надид. Инчунин касеро дидаанд, ки аз шиддати ғазаб ба ҳаяҷон омада, то ҳадде доду фарёд зад, ки аз даҳони вай хун баромад ва дар натиҷаи он хун баровардан ба касалии сил дучор гардида вафот кард. Мо хабарҳои зиёде мешунавем, ки касон аз шиддати ғазаб ба аҳли оилаи худ ба авлоду азизонаш зарарҳо расондаанд, ки дертар боиси пушаймонию зиёди онҳо гардидааст. Баъзан дар айёми ғазаб амалҳое содир мекунанд, ки шояд то охири умр он фаромӯш нахоҳад шуд. Дар ин хусус Ҷолинус, зикр мекунад, ки модареро медонам, ки агар кулфи дар ба зудӣ кушода намешуд, он кулфро бо даңдонаш меҳонд». Дар ингуна ҳолат касе, ки бо таъсири ғазаб аз фикру андешаи солим бегона мегардад, аз девона фарқи зиёде надорад. Дар ин сурат ҳар инсонеро лозим меояд, ки дар вақти ороми ин гуна аҳвол доштани ғазабро ба ёд оварад, онгоҳ чунин шахс дар вақти ғазабноки худро аз ғазаб наҷот дода метавонад. Касоне, ки афъолу кирдори кабеҳ дошта бошанд, он афъолу кирдор дар вақти ғазаб дучанд меафзояд. Дар натиҷа онҳо, албатта, дар вақти ғазаб аз ақл бегона мешаванд. Чунин шахсон танҳо баъди содири корҳои номақбули ғайриинсонӣ ва фуруд омадани оташи ғазаб, баъд аз фикр қардани натиҷаи он аъмол ва ба ёд овардани носозгориҳояшон оқибати бади ғазабро мефаҳманд. Дар чунин ҳол ғазаб бори дигар ба он кас ғолиб омада наметавонад, ба шарте, ки агар дарҳангоми рӯ ба рӯ шудан бо хасми худ нафси худро нигоҳ дошта тавонад. Чунин ашхос аз ҳолати ҳайвонӣ худро нигоҳдорӣ карда, мехоҳад, ки баъд аз тамои шудани ҷанҷол аз ҷаҳор ҳолати ногувор эмин монад: Инҳо иборатанд аз такаббуву кин, ниқору буғз, ки шахс нисбат ба хасми худ дорад. Валекин одамизод бояд тавозӯъ ва раҳмро дастуруламами худ намояд. Зеро ки такаббуру буғз, ниқору кина сабаб мешаванд, ки амали шахс аз доираи ҷиноят бештар гардад. Аммо тавозӯю раҳм амали шахсро аз

доираи чиноят берун мекунад. Пас, агар одами оқил ин маънихоро ба ёд оварад ва ҳавою ҳаваси худро ба ин маънӣ тобеъ созад, онгоҳ ғазаб ва ҳисси интикомситонии вай ба ҳолати мӯътадил мерасад ва аз-зарари онҳо ҷисму рӯҳи худро эмин медорад.

ФАСЛИ НУҲУМ

ХУДДОРӢ АЗ ДУРӢҒӢ

Дурӯғ низ яке аз падидаҳои бадест, ки он аз ҳавою ҳаваси ғайримӯътадил сарчашма мегирад. Инсон аксаран агар нопахта ва ба камолоти ақлӣ нарасида бошад, ба такаббури ва ҷоҳгалабӣ майл меоварад. Вале табъи инсони худнамо бештар меҳоҳад, ки доною таҷрибанок бошад ва аз донишмадон бартарӣ дошта бошанд. Аммо чунон ки қаблан гуфтем, бар одами оқил зарур аст, ки ҳавою ҳаваси худро, ки он баъдан боиси рӯй додани дарду алам ва пушаймонӣ мегардад, озод нагузорад. Пас дурӯғи маразест, ки соҳиби худро ба ҳамаи он ногувориҳо гирифта мекунад. Шахсе, ки ба дурӯғӣ одат кардаасту дурӯғи зиёд меғӯяд, ба содир кардани қабохат омода аст. Дигар ин ки аз фалокати дурӯғ ҳамеша эмин мондан амри муҳол аст. Пеш аз ҳама он фалокат дар натиҷаи тазодди гуфта ва муҳолифати ҳамон як сухан ба вуқӯъ мепайвандад. Зеро ки шахси дурӯғӣ як чизро ба ду навъ бо сабаби сахв ё фаромӯшхотирӣ баён мекунад, яъне суханеро бори аввал ба касе меғӯяд ва боз бори дигар ҳамон суханро ба ҳамон кас бар шақли дигар баён мекунад. Ачибаш ин аст, ки худ дурӯғӣ аз дурӯғӣ худ лаззате ва баҳрае намебарад, валекин тамоми умр дурӯғ гуфта, аз ин хислат даст намекашад. Равшан аст, ки дурӯғӣ аз шарму хичолат бар канор буда наметавонад. Агар ҳолати шармгинию хичолатмандӣ дар тамоми умр як бор рӯй диҳад ҳам, барои шахс бас аст, зеро ки минбаъд мардум ба вай бо назари таҳқир нигоҳ мекунад ва ўро чун разилу паст мешиносанд. Ҳатто минбаъд ба суханҳои рости вай ҳам дигар диққат ва бовар намекунад. Чунин одаме дар байни ҷамъият чун инсон қадр қимат надорад ва ҳеч кас аз вай ягон маслиҳате намепурсад.

Валекин, мумкин аст дурӯғҳои вай муддати тӯлони ошкор нагардад ва воситаҳои шармандагии ў дуру дароз маълум нашаванд. Дар чунин маврид дурӯғӣ мағрур мешавад, ки

дурӯғҳои у дар ҳаёт ба кор афтоданд. Аммо одами оқил худро ба чизе, ки оқибати он хавф дорад, чаро гирифта кунад. Бинобар ин одами оқил ҳамеша чӣ дар сухан ва чӣ дар ирода ҳаққонию ҳақиқатпараст бошад.

Дар бораи таърифи дурӯғ таваққуф намуда, мегӯем: «Хабарҳое, ки ҳақиқат надоранд, дурӯғ мебошанд». Дурӯғгӯй чанд навъ мешавад: Яке аз онҳо иборат аз он аст, ки аз ҷониби мухбир ягон кори хуб ва писандидаеро, ки барои шунаванда кашфи он дорои фоида ва нафъест, гуфта мешавад. Ин навъ дурӯғ гарчанде ки воқеъ ҳам набошад, агар ба шахси шунаванда фойданок бошад, онгоҳ нодурустии он баъдтар кашф ҳам шавад, вале мухбирро узри мақбуле менамояд, то ки он худро химоя кунад. Мисоли ин гуна дурӯғ: Агар марде хабардор» шавад, ки подшоҳ мехоҳад, рафиқашро дар рӯзи дигар қатл кунад. Вале тасодуфан рӯзи дигар бо подшоҳ ягон воқеае рӯй дод, ки вай маҷбур шуда, ҳукми қатлро бекор мекунад. Валекин он мард ба назди рафиқаш омада, бардурӯғ мегӯяд: «Ман дар манзили худ ганҷинае пинҳон кардам ва фардо ман мӯҳтоҷи ёрии ту мебошам». Пас, рафиқашро гирифта ба хонаи худ меоварад ва ӯро ин ҷою он ҷо ба замин қандан машғул карда, дар ҷустуҷӯи ганҷина рӯзро мегузаронад. Ҳамин тавр он рӯзро ба охир мерасонад ва аз дигар шудани фармони подшоҳ бохабар шуда, онгоҳ соҳиби манзил ҳақиқати амрро ба рафиқаш изҳор менамояд. Дар чунин ҳолат он мард, яъне соҳибхона бо вучуди он ки ба рафиқанъ дар бораи ганҷина хабари нодуруст расонд, вай сазовори мазаммат нест. Дарвоқеъ, шунаванда ҳам баъд аз кашфи ҳақиқати амр малол намешавад. Ингуна дуруғро дурӯғи маслиҳатомез меноманд. Соҳибхона бо он амали худ нисбат ба рафиқаш кори пуршарафе анҷом дод, ки дар натиҷа рафиқаш аз он хабари нодуруст хурсанд гардид. Пас, аз ин тавр хабарҳо ва монанди онҳо бамухбир маломат намерасад, балки баръакс ба миннатдорӣ ва сипоси беҳад ноил мегардад.

Навъи дигари дурӯғ баръакси ин буда, барои соҳибаш қабоҳат ва мазаммат меоварад. Қабоҳату мазаммат барои он ки агар он дурӯғ ба кас зарар орад. Навъи дигари дурӯғ вучӯд дорад, ки он танҳо ҳамчун василаи хушгудӣ ва дилшод кардани ҳамсӯҳбатон гуфта мешавад. Масалан, марде барои рафиқаш ҳикоят мекунад, ки дар фалон шаҳр ҳайвоне ё чавҳаре, ё наботе дидааст, ки ҳолати он ҷунону чунин аст, ки дарвоқеъ он ҳикоят нодуруст аст ва мақсади

дурӯғгӯй аз он маҳз ба таачҷуб овардани шунавандагон мебошаду халос. Навъи дигари дурӯғгӯй вучуд дорад, ки он ба шунаванда нисбат ба мухбир ҳисси яъсу ноумедӣ, нафрат мепарварад. Чунон чӣ, марде барои дӯсти худ дар бораи подшоҳи ягон шаҳри пурғулғуле, ки он подшоҳ майлу рағбат дорад, ки бо вай шинос шавад, ахбор медиҳад. Пас, он мард гумон мекунад, ки агар равад ба он шаҳр ва бо он подшоҳ шинос шавад, албатта, соҳиби рутбаи баланде хоҳад шуд. Баъзан чунин дурӯғгӯй аз дӯрӯғи худ ба ташвиш мемонад ва гумон мекунад, ки навод он бофтааш рост барояд. Аммо он мард вақто, ки ба он ҷо мерасад, мебинад, ки он хабар бардурӯғ будааст. Пас, ба ин натиҷа мерасад, ки аз он рафиқи дурӯғгӯй ва аз ҳар дурӯғгӯи дигар бояд дурӣ ҷуст. Умуман аз зарари дурӯғ бояд ҳазар намуд ва аз ҳар дурӯғгӯе ба ғайр аз он ки ба сабаби ночорӣ дурӯғ гуфта бошад, эҳтиёт шудан лозим аст.

ФАСЛИ ДАҲУМ

МУМСИКӢ

Мо феъли мумсикиро ба қатори падидаҳои мутлақи ҳавою ҳавас гузошта наметавонем, зеро ки шахсонеро дучор омадаи мумкин аст, ки аз тарси фақр ва воқеаҳои рӯзгор моли худро сахт ба даст гирифтаанд. Агар ин баёнотро ба тарзи дигар ифода кунем, онгоҳ чунин шахсон ҳаргиз аз мумсикӣ ва ҷиҳатҳои дигари он аз қабилӣ ҳасисӣ, чашмгурӯснагӣ ва ғайра лаззат намебаранд. Алақай кӯдаконеро мебинем, ки онҳо низ фикру андешаи содир намӯдани саховатмандӣ бар ҳамсолони худро доранд, валекин дар байни ҳамин кӯдакон ҳам, шахсонеро бармехӯрем, ки онҳо мумсикӯ ҳарис менамоянд. Инсониятро зарурият пеш меояд, ки бар зидди ин хислати ношоистаи қисман дар натиҷаи ҳавою ҳавас ба вучуд меомада, мубориза барад.

Мо агар ба касе аз хасисон суол кунем, ки иллати мумсикии шумо дар чист? Яқин аст, ки он мумсик ҷавоби дурусте дода натавониста, бо сафсатаю ҳазён, мехоҳад, худро халос кунад. Ман боре аз мумсике пурсидам, ки «сабаби мумсикии ту дар чист?» Вай ба ман, чунон ки гуфтам, бо сафсатаю ҳазён, бо гапҳои ноҷуру таҳқиромез ҷавоб дод. Пас, ман саъй намудам, ки фосидӣ ва айбҳои зиёди ин хислати ношоистро барои вай тавзеҳ диҳам. Гуфтам: «Ҳеч иллоте ё худ сабабе нест, ки туро ба мумсикӣ водор кунад. Илова

бар ин таъкид намудам, ки аз моли худ ба дараҷае саховатманд машав, ки аз он саховатмандӣ ба нуқсоне гирифта шавӣ!» — Гуфтам: «Гарчанде мумсикӣ туро сарватманд мекунад, валекин оқибат ин одати нописанд эътибори ту ва сарвататро паст мекунад». Вай чунин ҷавоб дод, ки ман дар худ ин одатро тағирпазир намебинам, зеро ки дамбадам маро ҳисси ҷамъ намудани мол ҳавасманд мекунад». Пас, ба ғай гуфтам, ки «ту аз ҳукми ақл баромадӣ ва дучори ҳавою ҳавас гардидай». Ман баҳонаи овардаи вайро кори аз ақл бегона шумурда, ўро водор карданӣ шудам, ки ин амалро ҳама ҳамеша номақбул хоҳанд шумурд. Пас, инсон кӯшиш бикунад, ки хислати ҳасисиро ҳамчун хислати нафратовар ислоҳ кунад, зеро ки ҳасисӣ дар айни замон ва баъдтар ҳам ба кас зарар оварда, нафси одамро нуқсондор менамояд. Оқибат» моли ҷамъ кардаи ҳасис харобӣ, ҷудой, ҷангу ҷидол, бадбахтӣ ба миён меоварад.

Аммо касе, ки дар ин боб (ҳасисӣ) узре дошта бошад, мумсикии вай дар натиҷаи ҳавою ҳавас набуда, балки аз боби ақлу андеша мебошад, Маълум аст, ки моли гирдовардаи чунин шахс набояд кам шавад, балки зиёдтар шавад. Аммо таъкид намудан ҷоиз аст, ки ҳеч яке аз ҳамсоғон ҳақ надорад, ки бо сабаби узрнок ҷамъ намудани мол хислати мумсикиро ҳамчун хислати мусбат бишуморад. Мумсике, ки бо баҳонаи чизе ба ҷамъ кардани мол одат кардааст, ба шахсе монанда мешавад, ки ба мартабаи баландтаре бирасад, боз ташнаи ба мартабаи баландтар аз он расидан мебошад. Ҳангоме, ки мумсикӣ одат шуд, пас он кас ба шахси мартабахоҳ монанд шуда, то охири умр дар мартабаи баланд истоданро орзу карда, метарсад, ки он мартабаро аз вай бигиранд. Агар молҷамъкунӣ дар асоси сабабҳои гурӯҳи дуюм, яъне дар овони пирӣ ва дафъи дигар рӯйдодҳои - зиндагӣ ба кор бурда мешаванд, ба вуқӯъ пайваста боилад, пас, он ба мумсикӣ дахл надорад.

ФАСЛИ ЕЗДАҲУМ АМРҲОИ ЗАРАРНОК

Ин ду араз, яъне ҳам амрҳои зарарноку ҳам ғаму андӯх маҳсули амали ақли инсон ҳастанд. Агар кас ин ё он амри ношоистро ба ифрот кардан одат кунад, онгоҳ яқин аст, ки онҳо боиси ба вучуд овардани дарду алами зиёде мешаванд. Чунон ки қаблан дар бораи амали ифроти нафси нотиқа ва зарарҳои он

таваққуф намудаем. "Бинобар ин лозим аст, ки одами оқил ҳар як амалро аз фикри худ гузаронад, то ки ҷисми худро аз дарду алами ҷонкоҳ наҷот диҳад. Инсонро лозим аст, ки ҷисмро ба лаҳву бозӣ ва воситаҳои масрурию дилхушӣ машғул кунад. Кӯшиш кунад, ки ба қадри имкон ба ҷисм лаззат ато намояд, то ки ҳамеша ба ҳоли ислоҳшуда монда, сихҳатии он муҳофизат шавад. Ҷисмро бетоқату лоғар нанамуд бикӯшад, ки мақсадҳоро дуруст ба анҷом расонад. Пас, барои ин ки табиати одамон мухталиф аст, фикрҳояшон нисбат ба ин ё он одат андозаи муайяне дорад, ки дар натиҷа ғаму андӯҳи ҳар касе ба дараҷаи афкори ӯ ва вобастаи аҳволи ӯст. Масалан, баъзе касон тоқати таҳаммули зиёде доранд, ки баъзан » ва дигар амрҳои бад ба онҳо зарари зиёде расонида наметавонанд. Аммо баъзеи дигарон ҳастанд, ки тоқати таҳаммул надоранд. Пас, барои чунин шахсон лозим меояд, ки онҳо пеш аз фаро расидани он ҳолат ҳолати бетоқатиро муолиҷа кунанд. Чунки одати бетоқатӣ ба тақвият ва шиддат пайдо кардани ҳолати ғаму андӯҳ ва дигар кулфатҳо мусоидат мекунад. Дар ин сурат дарёфтани лаззат ва хурсандию масаррат фароҳам овардан нафақат барои дур кардани зарарҳои ғаму андӯҳ, балки мусоидат мекунад, то ки бар чунин душман фикран кас ғолиб ояд. Инсони пуртоқат, метавонад, бо фикру ҳиммат мақсадҳои худро ба амал оварад. Чунон ки марди сайёҳ кӯшиш дорад, ки бо пуртоқатӣ барои ҳайвони савории худ алаф пайдо кунад, то ки он ҳайвон қувват гирифта, соҳибашро ба маконаш расонад. Ингуна рафтори мард аз рӯи ақл аст. Агар он мард алафро на барои қуввати асаб, балки ҳамчун воситаи лаззат мечуст, он гоҳ вай кори аз ақл берунро мекард. Мо ҳамин тавр дар ислоҳи ҷисми худ бояд бикӯшем. Агар мо ин тавр кунему ба қадру қимати ҷисми худ бирасем, онгоҳ бо суръат, метавонем, мақсадҳои худро амалӣ созем. Мо монанди он марде набошем, ки бори ҳайвони худро аз ҳад зиёд карда, то аз гаронии бор он чорпо ба манзил нарасида, дар миёни роҳ ҳалок мешавад. Инчунин набояд ба монанди он марде шуд, ки то ҳадде ба фарбеҳ кардани ҳайвон машғул шуда, аз вақти ба манзили худ расидан дер мемонад. Дар ин бора мисоли дигаре оварда мегӯем: Марде илми фалсафаро дӯст дошта, то ба дараҷае кӯшидааст, ки тамоми ҳиммат ва кӯшиши фикрии худро дар фаро гирифтани он сарф намудааст. Сипас, дар пеши худ мақсад гузошт, ки дар фалсафа ба дараҷаи Суқрот, Афлотун, Суқиристи, Удимус, Хурусбус, Номистис ва Искандаррус

дар муддати як сол, масалан, ба онҳо бирасад. Пас, фикру мутолиаро давом дода, ғизою роҳати худро кам кард. Дар ин сурат вайро зарур омад, ки ба азоби беҳобӣ дучор гардад ва оқибат ба ҳолати васвос ва ҷунун гирифта шавад. Соле монда буд, ки ба он файласуфон бирасад, валекин ба касалии сил ва заъфи ҳол гирифта мегардад. Пас, мегӯем: Агар каси дигаре такомулп фалсафаро дӯст дошта бошад, беҳтар он аст, ки дар вақтҳои муайяне баъд аз танаффус ва баъд аз фориғ шудан аз кору бори зиндагӣ ва аз лаззату шахвати маъмули сер шудан ба илми фалсафа машғул гардад. Агар дар вақти машғулият камтарин шуғли дигаре барои вай пайдо шавад, ё ин ки камтарин шахвате дар вай ҷунбиш кунад, вай мутолиаи дарсро тарк карда, ба анҷоми ҳолати оддии худ баргардад. Онгоҳ изҳор мекунем, ки мардоне ҳастанд, ки дар тамоми умрашон илми фалсафаро намеомӯзанд ба он наздик ҳам намешаванд. Албатта, чунин рафта ҳам ношоист аст. Дар мисоли ин ду мард мебинем, ки онҳо ҳар яке бо ин тариқаи пешгирифташон бар мақсад ноил намегардад, яъне яке аз онҳо ба сабаби ифрот ва дигаре ба сабаби беаҳамиятӣ. Бинобар ин бояд дар фикр кардану кӯшиш намудан ҳолати мӯътадилро риоя бикунем, то ин ки ба мақсаду мароми худ бирасем. Мисли онҳо ба ифроту ба беаҳамиятӣ роҳ дода, мақсадро аз даст надихем.

ФАСЛИ ДУВОЗДАҲУМ НАҶОТЁБӢ АЗ ҒАМ

Дар навбати аввал чунин тасаввур мешавад, ки ҳавою ҳавас гӯё ҳамчун ҳиссиёти дӯстдоштаю гуворои одамизод аст, вале дар асл бештар падидоварандаи ғаму андӯҳ мебошад. Пас, равшан мегардад, ки ғам, аз як тараф, арази ақлӣ бошад, аз тарафи дигар, маҳсули ҳавою ҳавас аст. Бинобар он ки ғам самараи амрҳои тӯлонӣ ва воқеаҳои дақиқи зиндагӣ мебошад, мо ба шарҳу тавзеҳи он мӯҳтоҷ мекунем. Мо дар аввали ин китоб овардаем, ки ҳоло мо ба масоили ғам бисёр побанд нашуда, мухтасаре фикру ақидамонро дар бораи он падида ба кадри зарурияти мавзӯи асар баён мекунем. Пас, агар баёнот мухтасар гардад ҳам, мо минбаъд ба шарҳи муфассали он мепардозем. Пас, ҳар касе, ки андаке аз илми фалсафа боҳабар бошад, метавонад, аз маонии ин мавзӯъ, ки дар аввали ин китоб зикр кардем, баҳраманда гардида, маонии дигарро

худ истихроҷ намояд. Мо ҳоло дар ин маврид танҳо ба қадри лозимии маҳз ҳамин фасл оиди ғам таваққуф хоҳем намуд.

Пас, мегӯем: Ғами одамӣ ҳам фикр, ҳам ақл, ҳам нафс ва ҳам ҷасадро дар азоб мемонад. Бинобар ин мо маҷбур мешавем, ки ҳадалимкон ғамро аз худ дур созем, ё ақаллан азоби онро кам кунем. Чунин аъмоли инсон бар ду вачҳ амалӣ мегардад: Яке он ки пеш аз пайдо шудани ғам аз он эҳтиёт шавем, то ки рӯй надихад. Агар пешгир кардаи он муяссар нашавад, онгоҳ кӯшиш кунем, ки аз шиддати ҷонкоҳи ӯ наҷот ёбем.

Дуюм он ки ғамро ба куллӣ аз худ дур созем ва нобуд кунем. Агар ба куллӣ дафъ намудани ғам имконпазир набошад, пас қисман ё худ аксаран онро паси сар намуда, минбаъд эҳтиёт шавем, ки он пайдо нашавад. Бояд кӯшиш сарф намуд, ки пайдоиши он каму заиф бошад. Мо ҳоло ба тариқаи амалӣ намудани афкоре, ки зикраш гузашт, таваққуф менамоем.

Пас, мегӯем: Он моддае, ки ғам аз он тавлид меёбад, иборат аз чизҳои дӯстдоштаи инсоният мебошанд. Бинобар ин он чизҳои дӯстдоштаро, ки вай мавриди истеъмоли мардум ҳастанд ва кавну фасод бар онҳо дахл дорад, тамоман нобуд кардани ғайримумкин аст. Пас, вочиб аст, ки аксар ва шадидтарини одамони ғамгин касе мебошанд, ки маводди дӯстдошташон нисбат ба дигарон зиёдтар буда, шиддати муҳаббаташон низ бештаранд. Аммо он касоне, ки ғаму ғуссашон камтар аст, мардуме мебошанд, ки ҳолашон баръакси ҳоли мардуми фавқуззикр мебошанд, яъне онҳо талабгори чизҳои зиёде нестанд. Талаботи он қабил мардум камтар аст. Пас, бар одами оқил зарур аст, ки он маводди ғамоварро аз худ ҷудо кунад ва дар ҳар маврид худро мустағнӣ пиндорад. Одами оқил аз чизҳои, ки нуқсоншон боиси ғаму андӯҳ мегардад, барҳазар бошад. Инчунин ба чизҳои мавҷуда ҳам, мағрур нагардад, ки онҳо дорои лаззат ва ҳаловат мебошанд, балки ҳамеша талхию азоби онҳоро дар ҳангоми зиёновариашон тасаввур кунад. Агар касе гӯяд, ки шахс аз маводди дӯстдоштааш ба сабаби рӯидани ғаму ғусса эҳтиёт шавад ва онҳоро нигоҳ надорад, чунин шахс баъд аз нобуд шудаиаш гӯё дар ҷалб кардани ғаму ғусса шитоб мекарда бошад. Пас, ба пурсанда бояд гуфт: Гарчанде, ки ин парҳезгор дар ҷалб намудани ғам шитоб карда бошад ҳам, лекин азоби вай камтар аз азобе мебошад, ки бар вай ғам хуруҷ намуда, нуқсони он чизро авҷ гирондааст. Масали ин ҳолат ба он мемонад, ки чун ғами марде, ки

писар надорад. Албатта, ғами шахсе, ки писараш вафот мекунад, бо ғами он ки писар надорад, ҳаргиз баробар шуда наметавонад. Равшан аст, ки он марди фарзанд надошта, ғами талафоти онро ба назари эътибор намегирад ва дурусттар дарк ҳам карда наметавонад. Мисолн дигар он аст, ки ғами шахси маъшуқа надошта, бо ғами шахси маъшуқаашро аз даст дода баробар намебошад. Инчунин яке аз фалосифаро пурсиданд, ки агар фарзанддор шави, чӣ мешавад?» Вай гуфт «Ман ҳоло бо ислоҳи ҷасад ва нафси худ бегоҳат шуда, ғам мехӯрам. Чӣ ҳоле рӯй медиҳад, ки ба азоби ҷисму ҷасад ва нафси худ боз азоби як ҷисму ҷасад ва нафси дигареро зам намоям».

Инчунин боре шунидам, ки зани ҳомилае мегуфт: «Ман занеро дидам, ки бо сабаби марги писараш бисёр маҳзун буда, зиёд афсӯс мехӯрд. Он зан эҳтиёт мекард, ки шавҳараш дигар ба ӯ нарасад, то ин ки дигар фарзанддор нашавад, зеро ки маҳз он боз боиси ғаму афсӯсхӯрӣ хоҳад гардид». Пас, чунин вучуди чизи дӯстдошта мувофиқ ва вобаста ба табиат аст ва нуқсонӣ он муҳолифу зидди табиат аст, эҳсоси ғаму алам дар натиҷаи нуқсонӣ он чиз зиёдтар аз вучуди лаззати он мебошад. Бинобар ин инсонӣ тандуруст ва солим муддати зиёде аз саломатии худ чандон лаззатеро ҳис намекунад, аммо ҳамин ки баъзе аъзои вай боиллату бемор шуд, ҳамонро дарду алами шадидро ҳис мекунад. Ҳоли ҳама чизҳои дӯстдоштаи мо ин тавр аст. Инчунин марде муддати зиёде бо зану фарзандони азизи худ якҷоя буда, аз ҳаёт лаззат мебарад, вале ин лаззатро равшан ҳис намекунад. Ҳамин ки он мард зану фарзандонро аз даст дод, онгоҳ дар як рӯз ё худ як соат тамоми он лаззатҳоро гум мекунад. Табиатро воҷиб аст, ки тамоми он лаззату масаррати тӯлониро ба ҳисоб нагирад ва дар як замоне онро аз эътибор соқит кунад. Зеро ки табиат дар ин ё он ҳолат аз лаззату масаррат чудо шудану истиқлол доштанро мехоҳад. Пас, агар аҳвол ин тавр бошад, яъне дар ҳоли вучудиёт лаззат бурдан аз чизҳои дӯстдошта, валекин баъдан ҳамаи онҳо аз байн бираваду лаззату масаррат ба маҳзунӣ ва ғамгинӣ мубаддал гардад, ки дар натиҷа кас ба ҳалокат расад. Пас, тарки он чизҳои дӯстдошта ва ҳамеша чудо шудан аз онҳо беҳтар нест?! Пас, он чӣ мо ҳоло шарҳ додем, баландтарин мартабаи ин мавзӯ ва беҳтарин шарҳест дар маводд ки боиси ғаму андӯҳ ва азоб мегардад.

Пас, марди оқил бояд нуқсони чизҳои дӯстдоштаашро дар нафсу хаёли худ ҳамеша тасаввур намуда, бидонад, ки онҳо чизҳои хастанд, ки бақои доимӣ надоранд. Бинобар ин ҳамеша бояд он ҳолатро ба хотир оварда ҳодис шудани онро собитқадамона пешвоз гирад. Пас, чунин амал касро аз нуқсони он чизҳо наҷот медиҳад, зеро ки он шахс дар ин бобат ба каси машқдидаву таҷрибагузаронда ё риёзатнамуда монанд шуда нафсро аз камини ғаму андӯх огоҳонида, дар вақти ба вучуд омадани мусибатҳо кӯмак мерасонад. Нафс бартахаммули мусибатҳо дар вақти пайдоиши онҳо одат мекунад. Чунон чи агар он чизҳои дӯстдоштаи вай набошад ҳам, тасаввур мекунад, ки гӯё онҳо мавҷуданд. Бинобар ин шоиста аст, ки агар мо нафсро ба таҳаммули мушкилиҳо одат кунем, то ки нафс мусибатҳоро пеш аз пайдо шуданашон тасаввур намуда, омода бошад. Чунончӣ шоир гуфтааст:

Кунад тасвир мушкилро тавонгар,

Бар нақши худ варо пеш аз вучудаи,

Агар мушкил ба ночор пеш ояд,

Бувад нафси муҷарриб дар каминаш.

Бубинад марди оқил мушкилро,

Ва яксон буданаширо чун набудаи.

Пас, агар инсон то андозае ноумед бошадӯ ё ба лаззат ва ҳавою ҳавас ба дараҷаи ифротӣ расида бошад ва баҳри ислоҳи он ба нафси худ боварӣ надошта бошад, онгоҳ чунин кас мувофиқи ин ду таълимот амал кунад: Аввало, беҳтар аст, ки чӯнин шахсон яке аз он чизҳои дӯстдошташонро ҷудо карда, онро баробари ҳама чизҳои махсусӣ худ Қарор диҳаду бо он кифоя кунад. Ҳамон чизро қарини ҳама чизҳои дигар карда, онро баробари ҳамаи онҳо қабул кунад. Дар натиҷа, вай метавонад, ҳолати ифротии худро аз ҳирси чизҳои дӯстдоштааш суст ва заиф созад. Вайро муяссар мегардад, ки бо ин роҳ ғаму ҳузни худро кам кунад. Хулоса, ин ҷумлае аз он чизҳои, ки ба василаи онҳо, метавонад, худро аз ғаму андӯх ва фано, ки пайдо шуд, дур созад, вагарна аз шиддати он бикоҳад. Агар кас бикоҳад, ки он ғами ба вукӯъ пайвастаро тамоман аз худ дур кунад ва ё ақалан шиддати онро паст кунад. Масалан, чунин бикунанд: Агар одами оқил хуб таҳқиқ кунаду бо диққат ба чизи мавҷуда ва одати бо ин чизҳои, ки ба он саруқор дорад, назар кунад, мебинад, ки он чиз ва чизҳои дигар унсурҳои мебошанд, ки онҳо суботи бақой

надоранд ва бардавомии онҳо низ муваққатӣ мебошанд, яъне ҳамаи онҳо аз байн мераванду ба ҳукми адам маҳкуманд. Дар ин сурат, агар чизеро кас аз даст дод, набояд барои он чиз худро ҳалок ва нотавону очизшуда пиндорад, балки ҳамоно муддати бақои он чизро ба хотир оварад. Вай медонад, ки чизе, ки пояи бақоӣ дошта бошад, вучуд надорад. Барои ҳамин ҳам лозим нест, ки ингуна чизҳоро бисёр чамъ кард. Гузашта аз ин онҳоро на муҳимтар аз ҳаёт шумурд. Агар рафту ба кас он нуқсонро зиён пайдо шуд, баҳри он на он қадар мутаассиру маҳзун гардид. Бояд дар хотир дошт, ки вучуди онҳо муваққатӣ ва ғаниматӣ буда, ғоидаи он низ ғайридоимӣ аст. Ҳамеша ба хотир нигоҳ дошт, ки заволи онҳо амри ҳатмист. Агар дар бораи бақои он фикр кунад ва хоҳиш манди бақои доштани он шавад, бояд донад, ки орзуи беҳуда кардааст. Пас, ҳар касе, ки чизи ғайримумкинро мехоҳад, донистанаш лозим аст, ки барои худ маводди ғаму андӯх ба вучуд меоварад. Бештари чунин касон ба ҳукми ҳавою ҳавас дучор гарида, аз ақл бегона мешаванд.

Пас, нуқсонро зиёни чизҳое, ки барои зиндагӣ зарурият надоранд, албатта, ғаму андӯҳи онҳо низ тӯл намекашад. Пас, баъд аз нуқсонро заволи онҳо чизҳои дигаре ба ҷояшон меоянд, ки он ғаму ҳузуро дур мекунад. Кас чизҳои кампадидро фаромӯш мекунад. Пас, зиндагӣ боз ба ҳоли худ, яъне ба ҳоли пеш аз заволи онҳо бармегардад. Бисёр касонро дидем, ки ба мусибатҳои азиме дучор шуданд, сипас баъд аз муддате онҳо ба ҳоли оддии худ баргаштанд ва маишати онҳо маҷрои аввалаи худро гирифт.

Дар ин сурат бар одами оқил вочиб аст, ки дар ҳоли мусибат нафси худро ба ин ҳолатҳои ғайридоимӣ омода кунонад ва он (нафс)-ро ба маҳв ва машғулият водор кунад, то ин ки он ҳолатҳои ногувореро фаромӯш кунад. Инчунин ҳамеша ба ёд дошта бошад, ки ба монанди ӯ дучори мусибатшудагон кам нестанд. Инчунин тасаввур кунад, ки онҳо (ғамзадагон) низ ба ин ҳолатҳо дучор шудаанд. Каси мусибатзада ба ҳамин восита худро тасалли дода метавонад ва тариқаи барҳам задани дарду аламро азхуд мекунад. Ёдоварии ҳоли мусибатдорӣ дигарон боиси сабукии ғам шуда, мояи тасаллият мешавад. Яке аз сабабҳои ғамзада шудани мардум он аст, ки чизҳои дӯстдошташон зиёд аст ва ба онҳо ниҳоят дилбастагӣ доранд. Бинобар ин ҳар касе, ки яке аз он чизҳои дӯстдошташро гум кунад, якин аст, ки баробари арзиши он ғамро аз худ дур кардааст. Дар натиҷа нафси худро аз як бори ғаму андӯх

наҷот дода, то ҳатто аз нобуд шудан онро халос намудааст. Пас, заволебии он чиз барои соҳибаш манфиате меоварад, гарчанде ҳавою ҳавас аз заволебии он чиз мутаассир мегардад. Пас, нафс роҳате касб мекунад, гарчанде он (роҳат бо талхӣ якҷоя аст. Дар масали ҳамин ҳолат шоире гуфтааст:

Агарчӣ сарвари мо будию ниҳон гаштӣ,

Барои ту ҳама ёрон ба ҳузну ғам гаштем.

Вале вафоти ту нафъе ба мо ато бинмуд,

К-аз он ҳама ғами оянда мо раҳо ҷустем.

Мувофиқи фикри мумсик ғамзада дар асоси ҷудоӣ аз чизе, ки дошт, гирифтори ғам гардидааст. Ғайр аз ин маҳз ҷудоӣ аз чизе нафсро водор мекунад, ки гирифтори ғам гардад. Ҳар дуи фикри ғавқуззикр як чиз аст. Бояд марди оқили комил чизе, ки ба зарари вай, тамом мешавад, он чизро интиҳоб накунад. Чунин шахс ҳатмист, ки оид ба иллати ғами бар сари вай меомада ва ҳикмати он назар афканад. Пас, агар он иллати ғам чизе бошад, ки паси сар карданаши имконпазир аст, илоҷи дафъӣ он ва ивази онро фикр кунад. Агар илоҷи дафъӣ он ғам душвор бошад, худро ба лаҳв ва фаромӯш кардани он машғул кунад. Тамоми имкониятҳоро истифода бурда, кӯшиш намояд, ки он ғамро аз нафси худ маҳв созад, зеро ки маҳз нафс ӯро ба ғам водор мекунад, на ақл. Ақл ҳамеша дер ё зуд касро ба чизи муфид даъват мекунад. Ақл ҳаргиз ғамовар шуда наметавонад, чунки дар ҳар як ғам зараре ҷо дорад. Бинобар он ки ғам дер ё зуд зарар меоварад, ақл ба он эътибор намедихад. Марди оқили комил дар он асно ғамро қабул менамояд, ки агар вучудиёти он ғам узри возеҳи мантиқӣ дошта бошад, чунин шахс ҳаргиз мувофиқи талаботи ҳавою ҳавас ба ғам гирифтор намешавад.

ФАСЛИ СЕНЗДАҲУМ ЗАРАРИ ПУРХҶҶРӢ

ПурхҷҶрию шикампарварӣ аз падидаҳои бадест, ки оқибат ба кас зарару бадбахтӣ меоварад. ПурхҷҶрию шикампарварӣ на фақат обрӯи касро мебарад, балки касро ба назари мардум ҳамчун разили ҳайвонсифат вонамуд менамояд. Гузашта аз ин ҳолати пурхҷҶрӣ касро ба касалии сӯӣи ҳазм (меъда) гирифтор мекунад.

Оқибат касалии сӯӣи ҳазм ба касалиҳои дигаре мегузарад, ки натиҷаи онҳо хеле бад мешавад. Ин мараз ҳолатест, ки таҳти

таъсири қувваи нафси шаҳвонӣ пайдо мегардад. Агар кас ба он ҳолат одат кунад, онгоҳ вай чашми шарму ҳаёи нафси нотиқаро кӯр месозад. Ин ҳолат низ як навъе ба нафс ва ҳавою ҳавас тобеъ буда, касро ба ин ҳолати ногуворӣ ғутовар месозад, лаззате хӯрок ба тасаввуроти шахсони пуртӯр ниҳоятдараҷа лазиз мегардад.

Марде аз пурхӯрон рӯзе бар сари дастархони пуртаом нишаста буд. Албатта, вай бо шиддати чашмгуруснагӣ ва хирс баҳри пур қардани шикам гӯё, ки аз қаҳтӣ баромада бошад, хӯрдан гирифт. Ҳангоме, ки шикамаш пур шуд, дигар хӯрда натавониста, ба гиря шурӯъ намуд. Касоне, ки дар он ҷо буданд, аз вай пурсиданд, ки «чаро гиря мекунӣ?» Вай гуфт: «Барои ин ки аз ин таомҳо дигар хӯрда наметавонам». Инчунин марде дар шаҳри Бағдод бо ман якҷоя буд. Дар ҷое будем, ки хурмо нави тоза бисёр буд. Мо ҳарду ба хӯрдан шурӯъ намудем. Ман баъд аз хӯрдани миқдори муайяни мӯътадилаз хӯрдан даст кашидам. Аммо вай хӯрданро давом дод, то ба ҳадде, ки қариб ҳамаи хурмо тамом шавад. Пас баъди аз хӯрдан боз монданаш дидам, ки чашмонаш бабокимондаи хурмо нигарон гаштааст. Бокимондаи хурморо аз пеши мо бурданд. Ман фаҳмида натавонистам, ки вай сер шуд ё не! Он гоҳ гуфт: «Хеле мехостам, ки ин табақи хурмо боз пур бошад ва ман аз нав ба хӯрдан шурӯъ кунам, гӯё, ки тоза ба хӯрдан шурӯъ карда бошам». Ман ба вай, гуфтам: «Агар лаззати иштиҳо баъд аз ин қадар хӯрдан ҳанӯз аз коми шумо нарафта бошад,, бехтар мебуд, ки пеш аз пур шудани меъда то ин андоза намехӯрдӣ, зеро ки ту ҳоло нафсатро ин қадар вазнин кардӣ ва меъдаи худро ба ин дараҷа васеъ сохтӣ. Чизе, ки оқибати он сӯъи ҳазм ва дигар касалиҳое, ки зарари бештаре доранд, чаро ба он ин қадар иштиҳо варзид?! Ҳоло бар ту зарари хурмо нисбат ба лаззати он бештар мерасад».Пас, дидам, ки ин суханони маро фаҳмид ва ба вай таъсир кард. Албатта, чунин суханон ба кас ҳатман таъсири мусбат мебахшанд, махсусан ба касоне, ки аз риёзатҳои фалсафӣ маҳрум набошанд. Ғайр аз ин ингуна суханон ба касоне, ки кавоиду усули фалсафиро медонанд, зӯдтар таъсир мекунад. Аҳли фалсафа ба ингуна суханон мӯхтоҷ нестанд. Зеро ки онҳо мӯътақиданд, ки нафси шаҳвонӣ ба нафси нотиқа наздик мешавад, яъне ҷисму ҷасадҳои нафси нотиқа чун олате барои худ нафси шаҳвониро мепазиранд. Равшан аст, ки бе нафси нотиқа дар бораи олами ҳаёт фурсати фикр намудан нест. Бинобар ин нафси нотиқа нафси шаҳвониро барои иктисоби

талаботи худ халал мерасонад ва онро аз тановули хӯроки барзиёде манъ мекунад. Зеро ки нафси нотиқа водор аст, ки тановули ғизо дар хилқати инсон маҳз барои лаззат нест, балки барои бақои ҳаёт аст ва фикр кардан ҳам бидуни хӯрокхӯрӣ мумкин нест.

Чунон ки дар бораи баъзе файласуфон мегӯянд, ки яке аз он рӯзе бо кӯдаке ғизо меҳӯрд. Пас, рӯзе кӯдак аз оҳиста хӯрдани файласуф малол шуда, аз вай канора гирифта, аз ин қадар оҳиста хӯрданаш таачҷуб карда, ба вай гуфт: «Агар ғизохӯрии ман мисли шумо оҳистаю кам мебуд, аз мурдан парво намекардам». Пас, файласуф ба кӯдак гуфт: «Оре, писарам, ман меҳӯрам, ки зинда бимонам ва ту мехоҳӣ зинда бошӣ, то ки ҳамеша бихӯрӣ».

Пас, касе ки пур кардани меъдаи худро то ҳадди ифрот зарур намешуморад, бояд мувофиқи он гуфтаи мо амал кунад. Донад, оқибати лаззатпарастӣ дарду алам аст. Бинобар ин худро аз пурхӯрӣ муҳофизат намояд. Мо қаблан ин фикрро ба тафсил баён намудем. Дар ин бобат боз мегӯем: Агар манъи таоми лазиз ҳам ба ин ё он хӯранда зарурият дошта бошад, пас, бояд, ки он марди оқил илоҷашро пайдо кунад. Вагарна кас аз дасти таъми лазиз ба маразҳои гуногуни ҷисмӣ ва нафсӣ гирифта мегардад. Агар худдорӣ карда натавонад, ҳатман зарар меёбаду ҳеҷ манфиате намебинад. Зарари он дар чунин ҳолат зоҳир мегардад, ки нафси худро барои пазироии дарду алам муҳайё насозад. Беманфиатии он дар чунии ҳолат зоҳир мегардад, ки минбаъд ба сабаби пайдо шудани иллат лаззати таъм аз вай канда шуда, ба як ҳоли номафҳум мемонад. Бояд истеъмоли таъми лазиз ба тадричу ба ҳолати оддӣ қарор ёбад. Агар кас баръакси гуфтори мо рафтор кунад, бояд донад, ки ақлаш тобеи нафс ва ҳавою ҳавас гардидааст. Пурхӯриву чашмгуруснагӣ ҳолати касро ба ҳолати саги гӯрусна монанда месозад. Бинобар ин агар кас илоҷи онро наёбад, он ҳолати бади сагона рӯзбарӯз қувват мегирад. Ҳолат ба дараҷае рафта мерасад, ки минбаъд ингуна ҳолати нафсониро тағир додан мушқил мешавад. Аммо кас агар дар сари вақт пеши роҳи онро гирад, рафта-рафта суст мешавад ва ботадрич нопадид мегардад. Чунон ки шоир гуфтааст:

Дар одати камхӯрӣ бувад шаъну виқор,

В-аз одати пурхӯрӣ бувад зиллату ор.

ФАСЛИ ЧАҲОРДАҲУМ ЗАРАРИ МАЙПАРАСТӢ

Майпарастӣ ва махсусан ба бардавомӣ табдил ёфтани он яке аз падидаҳои хеле бадест, ки оқибат касро ба ҳалокат ва фалокатҳои бисёр бурда мерасонад. Инчунин касе, ки нӯшокиро ба ҳадди ифрот истеъмол мекунад, ҳатман ба касалиҳои гаррӣ ва сактаи қалби, тангнафасӣ ва пур шудани шикамчаи дил, кафидани рағҳои хунгарди мағзи сар гирифтор мешавад. Ин ҳама боиси пайдоиши иллату марги ногаҳонӣ мешавад. Баъзан бадмастон дар чуқуриҳо ва чоҳҳо афтода, гирифтори шиканча мегарданд. Инчунин шиддати ҳарорати бадан, варами рағҳои хунгард ва касалии рағу пай, рӯдаҳои дарунӣ ва дигар аъзои асосии бадан пайдо мегардад. Ғайр аз ин ба касалиҳои ларзишу ларзонак ва фалаҷ шудан, махсусан, агар аъзоҳои бадани шахс заиф бошанд, дучор шудан мумкин аст. Илова бар ин нӯшидани зиёд одамро аз ақл бегона мекунаду ба кас беҳаёӣ ато менамояд ва ҳарзагӯӣ месозад. Ғайр аз ин шахсро аз идроки амалҳои оинию дунёи, яъне моддию маънавӣ боз медорад. Боздори он то ба дараҷае рафта мерасад, ки майпарастон бештар аз лаззатҳои оинию дунёи бебаҳра мемонанд. Ингуна шахсон натанҳо аз ҳаёт бебаҳра мешаванд, балки қисмҳои аъзои баданашон аз ҳаракат бозмемонанд. Чунончӣ, дар ин хусус шоире гуфтааст:

Агар бошӣ музмину ҳол вазнин,

Ва баргардӣ ба нӯшидан ту ҳар рӯз,

Дар ин ҳолат чи чизе метавон ёфт?

Агарчи чиз дар назди ту бошад.

Хулоса, майпарастӣ азимтарин иллати ҳавою ҳавас ва бузуртгарин одатҳои зиддиақлӣ аст. Зеро ки маҳз майпарастӣ ҳарду нафс—яне нафси шахвонӣ ва нафси ғзабиро тақвият медиҳад.

Пас, қувваи ин ҳарду нафс каси майпарастро водор мекунанд, ки талаботи онҳоро иҷро кунад. Албатта, чунин ранг гирифтани ҳол имконияти нафси нотиқаро нисбат ба он ду нафс нотавону беиқтидор мегардонад. Кор ба ҳадде рафта мерасад, ки кас то ҳатто фикру андешаро ҳам ба кор андохта наметавонад, зеро ки суръати таъсири май ба фаъолияти фикру андешаи инсон тез мегардад. Дар натиҷа каси майзада ба ҳукми амали май эътибор надода наметавонад. Пас, тамоми қувваи одамӣ ба он ду нафс, яъне нафси шахвонию ғзабӣ мутааллиқ мегардад. Бинобар ҳамин ҳам нафси

нотика ба онҳо ҳеч гуна мамонияте нишон дода наметавонад. Пас, дар ин ҳолат нафси нотика очиз гардида, шахс ба ҳолати ҳайвонӣ меафтад. Дар чунин ҳолат марди оқилро сазовор аст, ки иродаро сафарбар намуда, ин ҳолатро аз худ дур созад. Инчунин ақдро аз ҳучуми онҳо ҳимоят кунад ва эҳтиёт шавад, ки гиреҳҳои мавҷуда, яъне мушкилоти нафсро ба ихтиёри худаш нагузорад. Вагарна он ду нафс фаъолияти ақдро маҳдуд намуда, ғаму ғуссаро фаровон месозад. Илова бар ин он ду нафсро муяссар мегарданд, ки ақл ба ҳолатҳои лаззатбарӣ тачоти дилхоҳи онҳо халалрасон набошад. Дар натиҷа онҳо (нафси шахвонӣ, ғазабӣ) фазилатро дур ва фасоди мизочро зиёд мекунанд. Оқил дар чунин ҳолат бояд афкоре, ки қаблан дар (бори манъ ва пешгирии ҳавою ҳавас гуфтем, ба хотир оварад ва дар тамоми маонии онҳо ифодаҳои зикршударо тасаввур кунад. Махсусан гуфтори мо дар бораи ин ки майпарастӣ ва ғӯтавар шудан дар он оқибат ба ифротии лаззат бурда мерасонад ва он ба ҳолати муқаррарӣ табдил меёбад. Дар натиҷа лаззати қаблии солим аз байн меравад. Воқеа ва чизҳои зарурии зиндагӣ ба назари кас беаҳамият ва чизи дуҷумдараҷа вонамуд мегардад. Ҳол он ки кас бояд дар масоили лаззат ҳолати маъқулро, ки барои бақои ҳаёт зарур аст, ба эътибор гирад. Валекин бештар ҳамаи ин маъниҳо дар ҳолати майпарастӣ ва лаззатбарӣ аз он бекора шуда, маҳз «лааззати» майпарастӣ болотар аз лаззатҳои дигар қарор мегирад. Дар натиҷа ҳолати Ҳушёрӣ шахсе, ки майзада шудааст, ба мисли ҳолати шахси ночор гардид, ӯ маҷбур аст, ки ҳукми ӯро тобеъ гардад. Пас, бояд донист, ки зарари майпарастӣ қамтар аз зарари пурҳури набуда, балки хеле зиёдтар аз он аст. Бинобар ин одамизод бояд бо ҳаргуна илоҷи пешии гуруҳи майпарастиро бигирад. Майпарастӣ ба дараҷаи майзадагӣ набояд рафта расад, зеро ки агар ҳол чунин ранг гирад, дар он асно он ба қасали табдил меёбад. Эътироф намуд, ки ниёзмандию мӯҳтоҷ шудан ба таъбу майл маҳз барои паси сар қардани ғаму ғуссаи ногаҳонӣ ва ё худ шодкомиҳои зиндагӣ ба андозаи муайян бошад. Валекин дар ҳолати фикр қардан, андешаи илмӣ ва душвории муваққатӣ ба шароб майл намудан, низ оқибати хуб надорад.

ФАСЛИ ПОНЗДАҲУМ ЧИМОЪ

Албатта, ин ҳам яке аз падидаҳои ҳаёт аст, ки бештар ҳавою ҳавас касро ба он водор мекунад. Дар майли чимоъ низ асроре ҷо дорад, ки он вобастаи лаззатест ва он пур аз балову маразҳои бад мебошад: Аввало, дар ифроти ин амал заъфи кувваи биной ва беҳолию сустии мушакҳои бадан ниҳон аст, сониян, дар ифроти ин амал тез пиршавӣ ва ғартутию лоғарӣ ва низ пажмурдагии барвакт ниҳон аст. Саввум, дар ифроти ин амал зарарёбии мағзи сар ва асабҳо ҷо дошта, тамоми кувваи баданро нуқсдор карда, ҷисмро бемадор месозад. Охирон дар ифроти ин амал ба касалиҳои бешумор гирифта шудани бадан ҳатмист, ки дар ин бобат маҷоли баҳс ҳам нест. Сабаби шарик будани зарар бар ин амал вобаста бар он аст, ки худӣ нафс лаззати чимоъро аз ҳамаи лаззатҳо болотар мешуморад. Бо вучуди ин ҳол бояд донист, ки афзоиши оби манӣ рағҳои маниро васеъ менамояд ва ба онҳо хуни зиёдро ҷалб менамояд, то ки дар онҳо (рағҳо) оби манӣ ҳосил гардад. Бинобар ҳамин ҳам ба кас ҳисси шаҳват бо афзоиши он (бох) шавқи он низ якҷоя шуда, майлро дучанд мегардонад. Дар айни ҳол акси он, яъне кам кардани чимоъ ва худдорӣ намудан аз он рутубати азалоти ҷашмро, ки махсуси ҷавҳари аъзои бадан аст, кам мекунад. Дар ин ҳолат шиддати шаҳват ва нашъунамои тӯлонии он ҷуръати пирию хастагии бадан ва ғартутиро метезонад. Баъзан рағҳои оби манӣ танг шуда, моддаҳои дигари осебрасонро ба ҷисм ҷалб мекунад. Оқибат ба вучуд омадани оби манӣ ва интишори онҳо дар рағҳо кам мешавад. Дар натиҷа олати марди хурд ва шаҳват ноқораву шиддати талаби чимоъ маъдум мегардад.

Дар ин сурат бар марди оқил воҷиб аст, ки нафси худро аз ифроти амали чимоъ нигоҳ дорад ва то андозае доираи ҷунин амалро маҳдуд созад. Нафсро дар ин амал ба мӯътадилӣ одат кунонад, то он ки нафс ҳамеша аз паи он амал нагардад. Агар кас нафсро ба кам кардани чимоъ одат накунонад, пас ба сари худ болоҳои зиёде меоварад. Бинобар он ки кас ба ҳолати шаҳвонӣ гирифта нагардад ва оқибати ҳаётро ба душворӣ гирифта накунад, ба касалии муолиҷанашаванда гирифта нагардад, бояд ба тарикки зерин рафта бидунад: Пеш аз ҳама дар ин бобат суханҳои моро, ки дар боло зикр кардем, ба ҳисоб гирад. Сониян, доштани нафси худ ва манӣ он аз ифроти чимоъро ба он чизе, ки дар боби

«пурхӯрӣ» зикр намудем, риоя намояд. Махсусан, манъи шаҳват ва маҷбур кардани он бар истеъмоли ҷимои мӯътадил, ҳаддалимкон, риоя карда шавад. Агарчанде дар нафс ҳукми лаззати ҷимӯ мустаҳкамтар ва шадидтар аз лаззатҳои дигар мебошад. Пас, нафс махсусан, нафси пурҳаяҷони беадаб, ки онро файласуфон «нафси тарбиянашуда» меноманд, аз муковимати шаҳвати боҳи он соқит мегардад. Дар натиҷа шавқи он ба занҳои беадаб каму кос намешавад, агарчанде ин ҳолат беинтиҳо шуда наметавонад. Зеро ки ифроти ҷимӯ охируламр касро ба шиддати ҳарорат ва гум Кардани ҳисси лаззатбарӣ бурда мерасонад. Пас, нафси чунин шахс дар ҳолати лаззатбарӣ бо сабаби маъдум гаштани он азоби зиёд мекашад. Аммо нисбат ба ин амал талаботи одатшуда собит мемонад. Валекин аз чунин талаботи амали ҷимӯ кас ба хушӣ баҳрабардор намегардад. Сабабҳои маъдумии лаззати ҷимӯ зиёд аст. Аввало, набудани ҳолу имконияти кофӣ барои он амал. Дигар, ба сабаби нотавонии ҳолати табиӣ, ки аз заъфи пирӣ ба вучуд меояд. Дар натиҷа, талаботи шаҳвонӣ ва миқдоре, ки аз он кас мехоҳад, ба сабабҳои зикршуда муяссараш намегардад. Масали инро дар он ду марде, ки дар боби «пурхӯрӣ» зикр намудем, дидан мумкин аст. Пас, агар ҳолат чунин бошад, беҳтар он аст, ки ин амр дар ибтидои пайдо шуданаш, яъне пеш аз маъдум шудани ҳисси лаззатбарӣ касро пеш аз вуқӯъ дар ифроткорӣ пешгириӣ ва муолиҷа қардан муфид аст, то ин ки аз оқибатҳои бади он маҳфуз бимонад. Пас, бартараф кардани ин лаззат аз аввалин умури беҳтарини одамизод мебошад. Равшан аст, ки ҳолати ҷимӯ ба катори заруриятҳои нигоҳ доштан ва бақои ҳаёти ҷисмонӣ ба мисли таому хӯрокворӣ нест. Инчунин аз тарки ин амал чандон азобу алам чун азоби гуруснаӣ ва ташнаӣ ҳис карда намешавад. Балки баръакс дар ифроти ин амал заиф шудан ва умуман бекора гардидани тамоми аъзои бадан ҳатмист. Дар ин сурат касро мебояд, ки ҳаргиз тобеи ҳавою ҳавас нашавад ва барои хушқу беқудрат кардани фаъолияти ақл имконият надихад. Ҳар оқиле бояд бо он фахр кунад, ки вай ақдро бар нафс мусаллат доштааст. Иродаи одамро ба нарий, ки дар говҳои бузҳои нар ва ҳайвоноти дигар низ ҳаст, тобеъ нагардонад. Зеро ки инсон тафаккур ва андеша дорад, яъне аз ин ҷост, ки инсон мисли ҳайвон амал накунад. Инчунин қабоҳате, ки аксари мардум аз он, яъне аз ифроти ҷимӯ шарм медоранд ва онро пинҳон мекунанд, бояд, он амал дар назди нафси нотиқа ҳамчун амри

макрӯҳ ва ношоиста шинохта шавад. Аксари мардум он қабоҳатро бад мебинанд. Ин шояд аз он сабаб бошад, ки инсон вобаста ба нафси ғаризаи худ, вобаста ба таълиму тарбияи пазируфтаи худ ифроти ҷимоъро бад мебинанд. Инсонро вочиб аст, ки ифроти амали ҷимоъро ношоистаю бад қабул кунанд. Ин фикри моро қонунҳои бурҳонӣ низ тақвият медиҳад, ки дар ҳақиқат чизе, ки аксарияти мардум онро эътироф мекунанд, дар он чиз набояд шакку шубҳа кард. Пас, мо набояд бо чизе, ки қабеҳу ношоиста аст, худро олуида кунем, балки дарк кардани он чиз вочиби мост. Агар рафту дар анҷоми ин амал ночор бошем, пас ба он чунон наздик шавем, ки ўро дар пардаи ҳаёву; ҳиҷоб нигоҳ дорем, вагарна мо ба шахсе монанда мегардем, ки ў аз ақл бегона буда, танҳо ба ҳавою ҳавас тобеъ аст. Шахси бо ифроти ҷимоъ шуғлварзида дар назди оқилон аз хайвон ҳам бадтар аст. Зеро ки чунин шахсон худашонро ба нафси шахвонӣ ғулум сохтаанд. Ҳол он ки ақл, дониш касро водор менамояд, то ки кӯшиш бикунанд, ки одам аз табиати ҳайвонӣ дур шавад.

ФАСЛИ ШОНЗДАҲУМ ҲАВАСМАНДИИ БОЗИ ВА ТАРИҚА

Ин ду мавзӯъ яъне аз шавқи бозию тариқа сарфи назар кардан мумкин нест. Тарқи онҳо аз кас ҳам азму иродаро дархост менамояд, ҳам баъзан шарму ҳаё ва рӯй гофтан аз онҳоро зарур мешуморад. Сипас, нафсро дар вақти машғулият бар абаскорӣ ва бозӣ банд буданаш онро танбеҳ додан лозим аст, зеро ки тарқи ҳавасмандиву бозӣ ба манзалати тарбияти он муяссар мегардад. Чунончи, ҳикоят мекунанд, ки яке аз подшоҳони оқил ба бозӣ кардан бо узве аз ҷасади худ, яъне бо риши худ ҳавасманд буд. Ин беҳудакории ў хеле тӯл кашид, одамони наздики вай дар бораи ин одати вай гуфтаанд ва хостанд, ки ўро аз одати бозию абаскорӣ мунсариф созанд. Шоҳ боз ғофил мешуд ва ҳамон бозӣ бо ришро беихтиёр аз рӯи одат такрор мекард. Рӯзе яке аз вазирон ба вай гуфт: «Эй подшоҳам, кӯшиш бикунед, ки рӯзе ин корро, яъне бозӣ бо ришро дигар такрор накунад». Подшоҳ аз ин гуфтори вазир ғазабнок шуда, сурх гардиду ба ҳаяҷон омад. Дар натиҷа шоҳ ин одати бекораро тарк намуд. Нафси нотикаи шоҳ дар асоси сухани вазир нафси ғазабиро. ба ҷӯш овард. Дар ин маврид нафси нотика танҳо натавонист, ки бар нафси шахвонӣ таъсир расонад ва он одатро ба фармони худ дарорад. Дар ин сурат, бояд тазаккур

намуд, ки нафси ғазабӣ бо ёрмандии нафси нотиқа бар зидди нафси шаҳвонӣ баромаданд. Ҳар гоҳ ки муҳосиматии нафси шаҳвонӣ шиддат гирад, онҳо метавонанд, онро маҳкум ба ақибнишинӣ кунанд. Пас одами оқил ҳаргоҳ дид, ки нафси шаҳвонӣ барои иҷрои талаботи худ ӯро мағлуб ва мақхур карданӣ шавад ва ақли вайро беамал сохтанӣ шавад, онгоҳ бояд он ҳатман нафси шаҳвониро дар таҳти ҳукми ақл қарор диҳад. Чунин шахс шаҳвониятро идора карда метавонд. Лекин тааҷҷубовар аст, ки касе, ки бар маҳкам доштани нафси худ аз шаҳвате ва дигар талаботи он қодир бошад, барри ба даст гирифтани нафс аз абаскори ва майли одат душворӣ мекашад, гарчанде чунин шахс ёа онқадар ба гирдобии одат, абаскорӣ ва лаззату шаҳвоният ғутовар аст. Дар ин гуна ҳолат инсон ба ёдоварии илоҷҳои пешгуфташуда ва ҳушёрӣ аз оқибати амал мӯҳтоҷ мешавад. Чунон ки аксар вақт абаскорӣ ва одат сабаби ғофил мондан ва содир кардани саҳву фаромӯшӣ мешаванд. Аммо мазҳаб ё худ тариқат мӯҳтоҷ ба гуфтори махсусе мебошад, зеро ки он арази ҳавою ҳавас аст, на арази ақлӣ. Пас, дар ин хусус сухани мӯъҷазе баён мекунем:

Дарвоқеъ, барон инсон покизагию таҳорат воҷиб аст, ки оиҳо на ба қиёс гирхфта шаванд, балки бо эҳсос дошта шаванд. Пас, бояд иҷрои ин амр ба тавассути эҳсос, на ба таваҳҳум ва ҳаёл амалӣ гардад. Пас, агар он амри эҳсосиро дарк бикунем, ки дар он начосат нест, онро «тоҷир» меномем ва он амре, ки эҳсос покии онро дарк намуд, онро низ «покиза» меномем.

Аммо мазҳаб ё худ тариқати шаръӣ ба изҳори каломии мухтасаре оиди он мӯҳтоҷ мебошад. Пас, меғӯем: Покизагию таҳорат воҷиб аст, ки онҳоро аз рӯи ҳис, на ба тариқи қиёс ба назари эътибор гирад. Албатта, ин амри покизагию таҳорат бар ҳасби эҳсос аст, на бар ҳасби таваҳҳум, яъне бар ҳасби воқеият, на бар ҳасби ҳаёл аст. Пас, он чизеро, ки ҳис дарк кард, ки он чиз аз начосат дур аст, онро тоҳир гуфтем, ва он чизеро ки ҳис онро дур аз ифлосӣ дарк намуд, онро «покиза» меномем. Пас, мақсади модар ҳаёт аз ин ду маънӣ—таҳорат ва покизагӣ ё аз ҷиҳати дин ва ё аз ҷиҳати дониш — тозагӣ аз ифлосӣ аст. Чунон ки шарии динӣ намоз хонданро дар як пероҳане, ки агар ба он (пероҳан) пойҳои чиркини магас расида бошад, ҷоиз надоштааст. Пас, шустушӯ ва таҳорат дар оби ҷорӣ гарчанде бидонем, ки дар он об пешоб рехтааст, ҷоиз аст. Шартӣ асосӣ ҳамин ки он об ҷорӣ бошад. Аммо дар оби кӯли

азиме, ки оби он ҷорӣ набуда, дар як ҷо истодааст ва бидонем, ки дар он як қатра хун ё як қатра шароб рехтааст, истеъмоли он мумкин нест. Истеъмоли он онгоҳ равост, ки агар мо надонем, ки дар он чизи ҳаром рехта шудааст. Пас, агар мо таҳорат ва покизагиро, дар ҳақиқат ваҳмӣ, на ҳиссӣ шуморем, онгоҳ ҳеҷ чизи тоҳире, покизаеро бар ҳукми ваҳмӣ ёфта наметавонем. Чунки обҳое, ки мо онҳоро истеъмом мекунем, ҳеҷ гоҳ ба таври қатъӣ тамоман тоза нестанд, зеро ки ин обҳо аз роҳҳои дур меоянд. Албатта, ягон чизи чиркин, ё ҳайвони мурда, ё дигар чизе дар он афтадааст. Бинобар ин худованд таҳоратро ба ин тарзу тариқат душвор Накардааст. Вагарна ин амалро ваҳмӣ мекард, онгоҳ кор хеле душвору мушкил мегардид. Дар ин сурат одамон дар ин хусус, ки аз рӯи ваҳм ақл дар оби ҷорӣ чизи нопоке афтадааст — гуфта, гумон мебуданд, албатта, Таҳорат, покизагӣ ва ҳаёту зиндагии онҳо ногувор мегардид. Чунки доим дар фикри он аст, ки ҳеҷ чизи покиза ёфт намешавад. Пас, худованд ин ҳолатро ба ҳисоб гирифта, дар васфи таҳорату покизагӣ асосҳои ҳиссию муадян намудааст, то ки соҳибони мазҳаби динӣ дигар узре ва баҳонае надорад, ки дар шубҳаю ваҳм қарор гирад. Дар ин сурат қабехтарин чизе ба одами оқил ои аст, ки бидуни узру далел кор кунад, чунки бидуни узру далел кор кардан маҳз амали ҳавою ҳавас аст.

ФАСЛИ ҲАФТДАҲУМ **ИҚТИБОСУ ДАРЁФТ ВА МАСРАФ**

Дар ҳақиқат он таҳаввуле, ки мо онро махсуси худ намудаем ва он ба чизи дигар тобеъ набуда, фазли он ба ҳайвони ғайринотиқа тааллуқ дорад. Маҳз ҳамин фазл ақли моро вобастаи зиндагӣ намуда, баъзеи моро ба баъзеи дигар ба тариқи рафоқат ҳидоят намудааст. Чунон ки мо мебинем, хеле кам ҳайвоне вучуд доранд, ки дар байни онҳо улфату рафоқатӣ набошад. Бинобар ин аксаран ҳусни зиндагии мо аз рӯи қоидаи баъзан муованат, баъзан рафоқату ҳамкорӣ қарор ёфтааст. Агар ин тавр муованату ҳамкорӣ дар байни одамон бо ҳукми ақл намебуд, фарқ миёни инсону ҳайвон вучуд дошта наметавонист. Зеро ки камоли уованат ва иттиҳоди ақлӣ, ки сабаби ҳусни зиндагии мост, ин хислат дар байни ҳайвонот маъдум мебошад. Кӯшиши бисёри одамон барои таъмини зиндагии як нафар ва баръакс кӯшиши як нафар барои зиндагии одамон зарурият пайдо мекунад. Албатта, як одам аз кучо худро ҳам

мехӯронад, ҳам меиӯшнонад ва ҳам Ҷою макон фароҳам меоварад?! Лекин худи он як нафар ҳатман мутахассиси як хунар шуда метавонад. Агар он як нафар деҳқон шавад, пас, бинокор шуда наметавонад, агар бинокор бошад, бофанда шуда наметавонад ва агар бофанда бошад, ҷанговар нест ва ҳоказо. Хулоса, ҳар яке дар ҳаёт ба як фанне ё хунаре махсус мебошад. Дар ин сурат, агар гумон барӣ, ки ягон одаме дар дашт дур аз ҷамъият танҳо аст, гумон намекунӣ, ки он одам зинда бошад. Ва агар пиндорӣ, ки зинда аст, намехоҳӣ ҳаёл кард, ки зиндагии вай хуш аст. Чунон ки ҳаматарафа то ҳаддалимкон ночиз буда, зиндагии вай чун зиндагии як ҳайвони ваҳшӣ ногувор мебошад, зеро ки вай он ҳамкорӣ ва мурванат ва ҳамбастагии ҷамъиятиро аз даст додааст. Равшан аст, ки маҳз ба тавассути ҳамбастагӣ шудан, хушиву роҳати зиндагӣ ҳам гум намегардад, зеро ки ҷамъомади одамони зиёде, ки ба якдигар ёрӣ мерасонанд ва бо-дам дар муованат муттаҳиданд, онҳо корхое, ки ба нафъашон мебошанд, дар байн худ тақсим кардаанд. Ҳар яке аз онҳо дар яке аз ихтисос кӯшиш мекунад, ки дараҷаи санъати онро ба камол расонад. Пас, одамон дар ҳамин ҳолати иҷтимоӣ ба ходиму маҳдум, хидматгузор ва хидматкунонанд, баҳравар ва баҳраманд тақсим шудаанд. Бад-ин ҷиҳат ҳамаи онҳо дар ҳолати хушӣ ва гуворо зиндагӣ ба сар мебаранд, гарчанде ки дар неъмату фаровонӣ фарқи кулӣ ва ҷузъӣ, ломухол, мавҷуд мебошад. Ва ҳеч касе нест, ки дар ҳама заруриёту камолиёт ба дараҷаи кифоят рафта расида бошад.

Пас, ончи баён намудани он дар ин боб воҷиб буд, изҳор намудем. Акнун боз ба мақсуди дигари худ, дар ин маврид, бармегардем. Бинобар ин меӯем: Ҳаёт ва зиндагонии мардум биззарурат бо муованат ва иттиҳоду ёрии муштарак анҷом мегирад. Дар ин маврид, фақат бо ҳамбастагӣ ба якдигар камбудихоӣ ҳаёт ислоҳ мешавад. Пас, бар ҳар яке аз онон лозим мегардад, ки онҳо ба як бобе аз бобҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба ҳамдигар вобастагӣ пайдо кунад ва дар чизе, ки бар он қудрат дорад, то ҳаддалимкон ҷидду ҷаҳд намояд ва аз тариқи ифрот, дар амали худ, ҳазар намояд ва ба нуқсон роҳ надихад. Чунки агар дар якё аз онҳо нуқсон устодияти корӣ ва пастӣ ба вучуд ояд, пас он ҳолат касро водор мееозад, ки бори вазнин бар гардани дигарон гардад. Валекин ифроткорӣ, кӯшиши фавқуллоддаи тоқатнопазирро аз дигарон талаб карданӣ ин ё он кас оқибат ба нороҳатӣ ва ғуломии беохири он коргар бурда

мерасонад. Чунки мард ҳар гоҳ агар аз рафиқаш чизе, ки ӯ дар даст дорад, бидуни иваз бигирад, онгоҳ гиранда худро баландтар аз вай дида, ӯро ба бечорагӣ дучор намуда, аз йқтисоби маҳсулаш бозмедорад. Аммо он касе, ки гирифтано бениҳоят шумурда, аз он кирдор даст нақашад, он кас афзалият бар касоне медорад, ки ба вай хизмат мекунад. Баъзе касоне, ки иқтисобро маҳдуд наменамоянд, то ки моле барои худ чамъ оранд, ки бештар аз масраф бошад ва аз он моли иловагӣ ганчинае созад. Чунин кас барои мол дар қайди ғуломӣ монда, охируламп заар мебинад ва худро аз роҳи нодонӣ фиреб медиҳад, чунки мардум молро чун аломати аз ҳамдигар фарқкунанда дониста, аз ин ҷиҳат ҳаққи саъю кӯшиши ҳар касе мувофиқи кӯшиш ва ҷидду ҷаҳдаш дар масойли чамъоварии мол мегардад. Оқибат он молро барои худ чамъ намуда, валекин онро барои беҳбудии зиндагии худ сарф намекунад. Дар ин масъала вай аз заъулати дигарон истифода мебарад, гарчанде оқибат аз ин амалаш ҳатман зарар мебинад, зеро ки вай дар ин кораш самараи меҳнати худро бо самараи меҳнати дигарон иваз накарда, балки истисмор намудааст. Гузашта аз ин чунин шахс аз меҳнати худ ба касе ҳам ғоида нарасондааст. Шояд ҳамаи ҷидду ҷаҳди молчамъкунии вай барои дигарон, барои меросхӯрон бошад. Пас, онҳое, ки аз моли вай истифода мебаранд, бо моли вай роҳат мекунад, оқибат чунин шахс аз моли худ, ки мебоист ҳосил кунад, маҳрум менамояд. Пас, мақсади солеҳ аз иқтисоб он аст, ки миқдори дахл бо миқдори харҷ баробар бошад. Агар қисми зиёдии мол бимонад, албатта, он барои рӯзи ногувор мавриди истифода қарор гирад. Дар ҳар сурат зарурияти зиндагист, ки одами косиб самараи меҳнати худро бо самараи меҳнати дигарон иваз карда ва барои хидмати дигарон хизмат намояд.

Ҳоло дар хусуси чамъ ва захира кардан мегӯем: Ёфтано захира намудан яке аз қонунҳои ночории ҳаёт мебошад, ки иНсон барои беҳтар кардани зиндагӣ ва пешрафти ақлӣ шуғл варзида, ин ҳамаро чамъ менамояд. Ин амр хеле маълум ва равшантар аз он аст, ки мӯҳтоҷ ба тавзеҳ бошад. Чунон ки бисёре аз ҳайвоноти ғайринотиқ низ ба ёфтано ва захира кардани мидоди ғизой машғул мебошанд. Ин навъ ҳайвонот бар дигарашон, ки захира намекунад, афзалияти тасаввурӣ доранд. Чунки сабаби захира кардан, яъне тасаввур намудани ҳолате мебошад, ки захирақунанда бо заҳмат кашидан анҷой медиҳад. Пас, лозим меояд, ки ин ҳолати захира карданро,

чунон ки қаблан дар бораи иқтисоби мсл зикр намудем, чун ҳолати зарурӣ дар назар медорад. Агар дар ин хусус, яъне иқтисоби мол нуқсоне пайдо шавад, онгоҳ баръакси он на захира кардан, балки мӯҳточӣ ба вучуд меояд, ба мисоли касе, ки дар дашту биёбонҳои ғайрисукун беғизо бимонад. Аммо майл доштан ба ҳолати ифротӣ дар ин хусус ба шиканҷаву хастагии доимӣ бурда мерасонад. Аммо ҳолати эътидор, дар ин бора, он аст, ки инсон ба миқдори лозимӣ барои замоне, ки аз касбу кор мемонад, захира бояд кӯнад. Аммо агар касе мақсад дошта бошад, ки аз ҳолати мавҷуда ба ҳолати беҳтар ва болотар захира кунад ва барои он худуди муайяне нагузорад, он шахс низ ҳамеша ба қайду банди ғулумии молу сарват мемонад. Дар ин ҳолат он шахс аз пешрафту беҳбудӣ ва таматтуъи ҳаёт бозмемонад ва хурсандин вай ба нигаронӣ ва ғаму кулфат мубаддал мешавад. Чунки чунин шахс ҳамеша дар ғами болоравӣ буда, вале суръати тези онро дарёб намекунад. Азбаски мақсадро зуд ба даст оварда наметавонад, пас, ҳамеша дар ғаму андӯх монда аз ҳама норозӣ мешавад. Чунон ки мо ин ҳолатро дар боби рашку ҳасадхӯрӣ то андозае гуфта будем. Ва акнун шарҳи он ҳолатро ба таври муфассалтар дар фасли оянда баён хоҳем кард.

Аммо беҳтарин чизҳое, ки бояд баҳри оянда захира шаванд ва бардавом бошанду оқибати хуб дошта бошанд, чизҳои сунъию табииеанд, ки доимо мавриди истеъмолу ниёзмандии мардум бошанд. Дар тамоми шахрҳо аз паи ҳалли душвориҳои ҳамаи халқ будан амали хубанд. Вале шахсан амлоку чизҳои нафисаро захира кардан ба нохубӣ бурда мерасонад. Барои ҳамин ҳам ҳукамо касеро сарватманд намешуморанд, ки соҳиби амлоқ аст, балки ба назари онон касе, ки соҳиби хунари коркарди молҳои саноатӣ аст, сарватманд менамоянд. Чунон ки ҳикоя мекунанд: «Киштии сарватманде, ки худ хунарманд буд, бишикаст ва тамоми моли ӯро баҳр фурӯ бурд. Пас, вақтоки вай ба соҳил расид, дар замин як расми шақли муқаддасро дид. Вай хурсанд шуд, ки ба ҳазирае расидааст, ки дар он уламо зиндагӣ мекунанд. Пас, ба он ҳазира рафт ва бо дасткишти худ боз сарватманд шуду ончо бимонд. Рӯзе аз рӯзҳо киштие аз канори он ҳазира мегузашт, ки ба шахри ҳамон кас равона буданд. Пас, аз вай пурсиданд, ки агар номае барои хешовандонаш бихоҳад фириштад, киштибонҳо мебаранд. Вай гуфт: «Фурсати. нома навиштан надорам, вале ба онҳо бигӯед, ки: агар

онҳо дар ҳаёт ҳамеша соҳибзафарӣ бихоҳанд, бояд чизҳоеро захираву ҷамъ кунанд, ки ҳаргиз ғарқ нашаванд».

Дигар, миқдори хароҷот, чунон ки зикр намудем, бо миқдори дахл мувофиқат кунад ва танҳо барзиёдатии он барои ҳодисаҳои ногаҳонӣ захира шавад. Дар ин ҳолат, бояд миқдори дахл бештар аз миқдори масраф ё худ хароҷот бошад. Дар ин маврид бояд гуфт: «Набояд шахсе аз роҳи ҳасисӣ ва мумсикӣ захира кунад». Баробари ин шахс аз баҳри ишқи шахват ҳама дороиро бар абас харҷ намуда, оқибат бе захираи зарурӣ намонад. Кас бояд дар ин ду ҳолат ҳам ҷониби эътидолро гирад. Инсон ҳамеша ўҳдадор аст, ки ба талабу тартиби рӯзгор риоя кунад, вагарна ба азобу шиканҷаи тоқатфарсо гирифтор мегардад.

ФАСЛИ ҲАЖДАҲУМ

ТАЛАБИ МАРТАБАТ ВА ҶОҶУ МАНЗАЛАТИ ДУНӢ

Ба дурустӣ, кн дар бобҳои гузаштаи ин китоб ҳулосаи лозимии ин бобро баён намудам. Лекин бинобар аҳамияти ҷавҳари доштани ин мавзӯ мо боз суҳба дар бораи хусусият ва танзими чизҳои, ки дар зиндагӣ зарурият доранд ва инчунин он нуқтаҳои маонӣҳои зикршударо то андозае ҷамъбасти намуда, баён мекунем. Мо он афкорро, ки ба тақвияту камали ин мавзӯ ёри медиҳанд, илова мекунем. Пас, мегӯем: Ҳар касе, ки нафси худро ба фазилатҳои мушарраф созад ва бихоҳад онро аз ғаму андӯх ва бандагии ҳавову ҳавас озод кардан хоҳад, ўро воҷиб аст, ки он чи мо дар боби фазилати ақлу афъоли ақлӣ гуфтем, ба хотир оварад. Инчунин он чи дар боби муқайяд намудани ҳавову ҳавас ва ҳазар кардан аз фиребҳои латифу дилфиреби он гуфта шуд, ба ёд оварад. Ғайр аз ин он чи дар бораи лаззат ва ҳудуди таъсири он зикр намудам, ба ҳисоб гирад. Дигар ин, ки чизҳои зикршударо абноӣ ҷиҳс такроран бихонанду ба ҳар як нуқтаи он тааммул кунанд. Бар одами оқил воҷиб аст, ки он чи оиди аҳволи мардум баён намудем ва ончи дар аввали боб оиди барҳам задани ғаму андӯх зикр намудем, тааммул кунад. Кӯшиш кунанд, ки ҳамаи ин баёноти моро ҳазм бинамоянд. Дар чунин ҳолат ҳатмист, ки чунин шахсон дар корубори амалишон натиҷаи хуб ба даст меоваранд. Албатта, ингуна натиҷа дар нафс ҷой ва макони собит пайдо мекунад.

Сипас ба ин мавзӯе, ки мо ҳоло баён карданӣ ҳастем, диққат бикунед. Акнун мегӯем: Мо аз тамсил ҷанд қазияи мантиқро, ки дар иллат ва қиёси ақлӣ муштарак буда, дар аксар вақт оқибат ё ҳуд

натичаи ҳар як амрро баҳри тасаввур кардан мадад мерасонанд, аз назар мегузаронем. Пас, мебинем, ки онҳо гӯё умурҳое будаанд, акнун паси сар шудаанд, Ҳол он ки мо ҳамеша ўҳдадор ҳастем, то ки чизи хуби онҳоро кор фармоем ва зарарнокашонро тарк кунем. Дар ин сурат зиндагии мо хуб мегардад ва саломатии мо беҳтар мешавад, чунки бо ин амали худ аз падидаҳои бад ва ҳалокатовар наҷот меёбем. Пас, ба мо лозим Меояд, ки ҳамеша ба **ингуи**а фазилат таъзим намоем ва онро мавриди истеъмол қарор дода, умури худро бад-ин минвол танзим бинамоем, чунки дар он роҳи наҷот, саломатӣ ва афзалияти мо бар ҳайвонот ҷо дорад. Ҳайвонот ба чизе ҳучум мекунанд, бидуни ин ки оқибати ҳучуми худро тасаввур кунанд. Аммо инсон бо чашми ақли холиси дур аз ҳавову ҳавас диққат намуда, ба ҳолатҳое, ки бояд ба тавассути онҳо аз як ҳолат ба ҳолати беҳтар ва аз як мартаба ба мартабаҳои дигари дилхоҳи худ бирасад, амал менамояд. Одамизод мебинад, ки барои тай кардани душвориҳои зиндагӣ марҳалаҳои оқилонаву муфидона вучуд доранд. Агар мо онҳоро дуруст истифода барем, онҳо бидуни машаққат ба мақсад хоҳем расид. Пас, меғӯем: Ин ҳолатҳо се қисманд: Якум, муҳиту ҳолате ки мо дар он ҳастем ва дар он муҳиту ҳолат тарбия ва нашъунамо ёфтаем. Дуюм, муҳиту ҳолате, ки аз ин ҳам болотар ва беҳтар аст. Сеюм, муҳиту ҳолате, ки аз ҳарду муҳиту ҳолату фавқуззикр пасту бадтар аст. Равшан аст, ки нафси инсон аз йбтидо ба чизҳои дӯстдоштааш хостор ва шавқманд мешавад, бидуни ба инobatгирии он ки нисбат ба он.чизҳо боз чизҳои беҳтару баландтар вучуд доранд. Нафс дар ин бобат қодир нест, ки фикр кунад. Агарчанде мо дар нафси ҳудамон ин ҳРлатро то андозаё дарк мекунем, валёкин онро ба хубӣ дарк карда наметавонем, зеро ки он ба ҳукми ақл тобеъ нест ва он аз ҷиҳати майлу ҳоҳиши ҳавову ҳавас амал менамояд. Бинобар ин мо лозим донистем, ки ҳоло бо далелу бурҳонҳо ва мадракҳои қобили қабул чигунагии ҳамаи он ҳолотро нишон диҳем ва бар ҳасби воҷиб ҳукм барорем. Бинобар ин меғӯем: МунТақил шудан аз ҳолати қунунӣ, ки мо дар он ҳастем ва бо он одат кардаем, ба ҳолати дигаре, ки беҳтар аз он аст, ба осонӣ муяссарамон намешавад. Пеш аз ҳама барои мунтақил шудан, бояд, мо тасодуфҳои аҷибу нодирулвукӯъе, ки дар ин марҳала рӯй медиҳанд, дар назар дорем. Зарур аст, ки нафсро дар талаби мунтақил водор кунем. Пас, лозим меояд, ки саволҳои зеринро пеш гузорем: Чӣ зарурият пеш омадааст, ки мо

нафси худро ба азобу шиканча гирифта намуда, барои боло рафтан бикӯшем. Мо чаро аз ҳолати кунунии худ, ки ба он одат намудаем, берун омада, баҳри тараққию ноил гардидан ба ҳолати баландтаре кӯшиш намоем?! Магар чунин дигаргунии ҳолат манфиатовар ает ё не?! Пас, дар ҷавоб мегӯем: Қар касе, ки баданаш ба як ҳолату муҳите нашъунамо ёфта ва ба он одат кардааст, тағири он барояш ногувор аст. Касеро, ки мардум дар таҳти фармони вай набошанд &а касе дар пешу қафои вай чун хидматгор нагардад. Валекин якбора чунин шахс кӯшиш мекунад, то ки ба мартабаи ҳоким бирасад. Албатта, чунин шахс аз ҳукми ақли солим берун баромад, лаҷоми худро ба дасти ҳавову ҳавас додааст. Аввалан, ин ки вай ин мартабаро ба осонӣ дарёфт намекунад, балки онро бо меҳнат, кӯшиши знёд ва маҷбур кардани нафси худ, ба хатар гузоштани ҷону фиреб додани дигарон, ки дар аксар ҳолатҳо охируламр ба ҳалокат мерасонад, дучор мегардад. Дар ин сурат то расидан ба мартабаи мақсад бисёр азобу машаққат ва кулфати тоқатфарсо кашида, ба дараҷае мерасад, ки аз лаззати он мартаба дида азоби он зиёдтар аст. Лекин танҳо чизе, ки вайро ба ин азобу уқубат водор месозад, маҳз тасаввури феълии он чизи матлуб (мартаба) аст. Лекин тасаввур намекунад, ки он роҳ басо мушкилиҳо Дорад. Чунон ки дар ин бобат дар боби лаззат гуфта будем, ки ҳар каси ҳаёлий, бояд, он марҳалаҳои душвору хатарнокро тай намояд, то ки ба мақеад бираед. Аммо вақто ки ба баъд аз уқубатҳои зиёд расид, дере намегузарад, ки он суруру хурсандиро фаромӯш мекунад ва он лаззат ба алам мубадал мегардад. Чунки он мартаба баъд аз муддати каме ҳолати эътимодӣ (ҳамешагӣ) ба худ мегирад. Бинобар ин лаззати он мартаба кам шудан мегирад ва душвориҳо дар иҷрои умури мартаба ба вучуд омадан мегирад. Лекин бо вучуди ин ҳол ҳавову ҳавас ўро ба муҳофизати он мартаба водор месозад ва ба вай «ҷозат намедихад, ки онро тарк намояд. Чунон ки дар боби муқайяд кардани нафсҳо ин ҳолат зикр шуда буд. Пас, дар ин ҳолат вай фоидае накарда, балки зарари зиёде мебинад. Вай бадин сабаб, ба фикри мо, зарар мебинад, ки ўро ба зудӣ муяссар мегардад, ки ба ҳолати ин мартаба одат кунад ва рафта-рафта ба ҳолати пеш, яъне пеш аз расидан ба ин мартаба бармегардад. Дар натиҷа хурсандию шодмонии вай ба охир мерасад. Аммо вай дар кӯшиши ин мақсад талафоти зиёде дода, ҳолати оромӣро осоиштаро аз даст медиҳад. Бад-ин ҷиҳат гуфтем, ки вай аввало

худро дар азобу машаққат мегузорад, сонӣ мағрур мегардад ва оқибат варо як ҳолати ногуворе фаро мегирад.

Ташвишҳои зиёди ғайриҷашмдошт ба вучуд меояд, то ки он мартабаро муҳофизат кунад. Вагарна ҳар лаҳза бими аз даст рафтани мартаба таҳдид мекунад. Аз» ин лнҳоз ғамгин мешавад, чунки нафс ба он одат каДа мемонад. _

Инчунин меғӯем, чи тавре ки набошад, инҲолати мартабадорӣ барои кас ҳатмӣ нест, яъне зарурияти ба он нест. Чунон ки агар меъдаи шахсе ба хӯроки хушк одат карда бошад, ё худ тани ӯ ба пӯшоки дурушт одат карда бошад, варо чӣ ҳоҷат ин ҳамаро тарк намояд. Магар зарурияти ҷиддие ҷо дорад, ки вай ба ҳолату муҳити дигаре гузара д. Таоми обдору либоси мулоим дар навбати аввал, барояш созгорӣ накарда, он шахс аз он ҳама лаззате намебарад. Магар ин ки муддати зиёде онҳоро истеъмол намояд, то ин ки одат кунад ва ин чизҳои нав ба мисли чизҳои кӯҳна шаванд. Лекин ин одаткунӣ ҳам ба осонӣ нахоҳад анҷом пазируфт.

Пас, вакте. ки одат кард, он гоҳ тарсу ҳарос вайро фаро мегирад, ки мабодо ин ҳолати навро аз даст бидиҳад, чунон чи қаблан зикр намудем.

Инчунин меғӯем: Каси бандадору ҷоҳталаб дар корҳои дунёи мартабаи баландеро ба даст оварад, хурсанду шод мегардад, валекин баъд аз муддате рӯз ба рӯз он хурсандӣ кам шудан мегирад, то ин ки ба ҳолати пештара дучор шуда, ба ғаму андӯх ва парешонӣ гирифта мешавад. Аҷаб нест, ки ҳолаш аз пештара ҳам бадтар шавад, чунки он шахс доимо дар нафси худ "меди боз ҳам болотар рафтанро мепарварад. Пас, кӯшиш мекунад, ки ба мақсади худ бирасад. Агар шуду мақсадаш ҷомаи амал пӯшид, боз нафси вай ба ин қонеъ иа мегардад. Вай боз зиёдгару зиёдтар мехоҳад ва ҳоказо. Он муддате, ки ҳанӯз чунин кас ба мақсад нарасидаасту дар арафаи расида аст, нафси вай гӯё то андозае сокину розӣ мешавад. Ин розигию қаноат аз тарафи нафс маҳз аз боби фиреб аст, зеро ҳамин ки ба мақсад ра сид, қаноати нафс ба итмом мерасад. Ҳамоно вай дар орзуи дигарӣ мепайнандад. Ин ҳолат ба шахси мутеи хавову ҳавас буда, муттасилан, давом мекунад. Чунон ки дар ин китоб шарҳ додем, хоҳишҳои нафсонӣ, ғаризӣ аст ва соҳибашро ба машаққату душворӣ гирифта мекунад. Ин ҳолат аз ин ҷиҳат рӯй медиҳад, ки нафс таV лаботи худро ба талаботи ақлӣ монанда намуда, соҳибашро фиреб медиҳад. Чунин вонамуд мекунад, ки гӯё он

талабот аз боби ҳавову ҳавас нестанд. Ҳолатро тавре нишон медиҳад, ки гӯё онҳо аз боби шаҳвати нафсонӣ набуда, кӯшиши нафси нотиқа аст. Агар ба ин ҳама мадракҳову ҳучҷатҳои нафсонӣ мувофиқи қавоиди мантиқ муносибат карда шаванд, онҳо ботил мешаванд. Зикри фарқияти чизе, ки ақл онро нишон медиҳад ва чизе, ки ҳавову ҳавас талқин менамояд, як боби хеле муҳимест, ки ба бобҳои саноати бурҳон (мантиқ) тааллуқ доад. Ман дар ин маврид маҷолн зикри онро надорам. Шояд дар дигар ҷо таваққуф намоям. Ҳоло он чизеро, ки дар ин китоб сабт намудам, кифоя аст. Гумон мебарам, ки ҳар чи баҳри равшан кардани мавзӯи ин китоб зарурият дошт, иҷмолан баён намудам.

Боз мегуем: Ақл чизеро мебинаду интиҳоб мекунад ва беҳтарини он чизро, ки дорои оқибати нек аст, ҷудо карда қабул менамояд, гарчанде ки дар ибтидои қабул кардани он мушкилӣ пайдо мешавад, чунки нафс ва ҳавову ҳавас муҳолифиин маънӣ мебарояд. Нафс ва ҳавову ҳавас бошад чизеро интиҳоб мекунад, ки он чиз бенатиҷа ва муваққатист ва гоҳе оқибати он чиз барои ҳуди нафс ҳам маълум набуда, барояш мушкилӣ ба вучуд меоварад. Лекин ин мушкилӣ барои ҳавову ҳавас ва нафс дарси ибрат шуда наметавонад. Мисоли ин ҳолат чунон аст, ки мо қаблан дар бораи муқайяд ва ба даст гирифтани ҳавову ҳавас ҳолати кӯдакero нақл кардаем. Он кӯдак гарчи мубталои дарди чашм буд, валекин аз хӯрдани хурмо ва дар таҳти шуои офтоб бозӣ кардан бознамемонд. Мебоист, ки вай доруи ҳалилаҷ ва дигар доруҳои чашмро истифода мебард, лекин вай баръакс рафтор мекард.

Ба ҳар ҳол ақл ба соҳибаш чизе, ки ба ғоидаи вай ва чизе, ки ба зарари вай аст, нишон медиҳад. Нафс ва ҳавову ҳавас он чизе, ки ба соҳибаш ғоида дорад, нишон медиҳад, лекин аз чизе, ки зараровар аст, варо водор намекунад. Уро аз дидани натиҷаи он кӯр месозад. Умуман, инсонро одат шудааст, ки айбу нуқсонҳои худро намебинанд, вале норасоҳои дигаронро мебинанд. Ягон амали бадро худ борҳо содир мекунанд, валекин иқоори онро қабул надоранд. Ҳол он ки одами оқил, бояд, оиди чизҳое, ки ба назари аввал ғоидаовар мерасанд, хуб тааммул кунад ва фикру андеша кунад, ки онҳо мабодо аз талаботи нафсӣ буда, касро ба оқибати бад гирифтор накунад. Ҳар як амалро кас ба диққат аз қиёси фикри гузаронад. Чунки ақл чизеро, ки пешниҳод мекунад, он чизро бо ҳучҷату мадрак ва далели возеҳ нишон медиҳад. Аммо ҳавову ҳавас

чизеро бо майлумувофиқати табиат конеъ месозад, на бо далелу мадраке, ки имкони нутқ ва баҳс дар он бошад. Баъзан йюяд нафс ҳам чизеро чун ҳақиқати ақлӣ қарор дода.соҳибашро фиреб диҳад, валекин-жаме тааммул ошқрр ме созад, ки нишондодҳои он, ба ҳар ҳол, ноҳамвор ғайривозеҳанд. Мисоли ин ҳолат ҳамон аҳволи ошӣқон ва касоне ки бо ғурури мастӣ таоми бади зарарно]кро ҳам истеъмол менамоянд мунтазири фоида мешаанд. Ин гуна одамони беирода чун касонеанд ки ҳамеша бо риши худ бозӣ мекунанд, ё худ ба як чизе одат сарда, ба он чиз дилчасб мешаванду дар бораи зарару фоидаи он андеша намекунанд. Агар мо аз чунин одамон пурсем, ки чаро ин корхоро мекунанд? Онҳо чӣйобе намеёбанд ва ҳеҷ гуна узре ҳам пайдо намекунанд. Онҳо баҳона меоааранд, ки ба ин ё он қор майл доранд, дӯст медоранд. Албатта, ингуна одату ингуна узрҳо ғайримантикӣ мебошанд. Агар ба чунин касон бисёр фишор оваранд, то ки узри саҳеҳ оваранд, онҳо ба ҳазӣй мепардозанд, ки ҳеҷ маъние аз он ҳазён ҳосил намегардад. Ингуна шахсон аз чунин суол бештар ба ғазаб меоянд. Баъзан онҳо ба ҳуш меоянду беасос будани рафтору гуфторашонро мефаҳманд.

Пас, ҳамин ҷумлаҳои мӯҷаз дар ин маврид кифоя аст. Хулоса ин ки кас ба нафс ва ҳавову.ҳаваси он ҳаргиз мутеъ нашавад ва худро ҳамеша эҳтиёт кунад.

Пас, мо оиди тарз ва оқибати ба мартабаҳои баланд ноил гардидани шахс таваққуф намудем. Боз илова мекунем, ки барои расидан ба пояи баланди мартабаҳо чӣ қадар кӯшиш кардан лозим ва дар. он чӣ қадар хатари чонӣ чо доранд. Баъзан лозим меояд, ки то андозае аз бештари майлу рағбати нафс рӯ гардонем. Албатта, ин ҳолатро мо ба тафсил баён намудем. Дар айни ҳол такрор мекунем, ки барои ба мақсад. расидан азоби зиёде бояд кашид. Чунон ки мо онро феълан дар мавзӯи ба мартабаи баланд соҳиб гардидан баён кардем. Дидем, ки баъд аз ноил шудан ҳам шиканча давом менамояд. Ҷои азобу шиканчаи соҳибшавиро таҳлукаи рӯй гардондан аз он мегирад. Пас, ба тариқи хулоса гуфтем, ки беҳтарин ҳолатҳо барои инсон таъмини зиндагӣ мебошад, ки он аз ҳама беҳатар ва барои соҳибаш солимтар аст.

Акнун вочиб аст, ки дигар паҳлӯи ин ҳолатро мо ба мадди назар оварем ва нишон диҳем, то ки мардон фирефта нашавад. Агар мо бнхоҳем аз қабиле касоне бошем, ки бо ақли худ хушбахт шуда, аз офатҳои, ки дар мақсади ба мартаба расидан, вучуд доранд,

эмин бошем, ҳаргиз пайрави ҳавову ҳавас набошем. Дар ин варта танҳо ба камоли фазилати инсонӣ шарафманд шавему ба афъоли ақл така бикунем. Чунон ки дар фавқ тавзеҳ додем, дар ин тариқа инсон ба кулӣ аз ҳайвон фарқ мекунад. Пас, агар мо натавонем, ки ҳавову ҳавасро ба даст гирем ва ба кафофи зиндагӣ мутеъ монем, онгоҳ бикӯшем, то ҳар чӣ зиёдтар аз банди он кафофи зиндагӣ худро начот бидиҳем. Албатта, он зиёдию захирае, ки барои баъдан лозим мешавад, кӯшиш кардан равост, вале он низ оғуштаи хавфу хатар набошад. Мо бояд аз ҳаргуна амале, ки оқибати он гунаҳкорист, ҳазар кунем.

Пас, агар чунин иттифоқ афтад, ки мо ба мартабаи баланд соҳиб шуда, шахси обрӯманд бишавем ва ин ҳама худ ба худ бе машаққату азоб муяссар шуда, аз офату уқубатҳои дигари ҷонкоҳ эмин бошад, хуб аст. Пас, вақте ки ба чунин мартаба расидем, набояд хӯрду ззӯрок, нӯшокию пӯшокӣ ва муносибати худро бо дигарон тағир диҳем. Хулоса, соҳибмартабон аз ҷихати хулқ аз ҳолати пешин, яъне пеш аз соҳиб шудан ба мартаба, дигаргун нашуда, балки аз лиҳози хулқу атвор ба пояи баландтаре бирасем. Бикӯшем, ки нафси мо дар ҳолати нав тағир ёфта, худ ба феъли хайру некӯ одат кунад. Гузашта аз ин ба исрофкорӣ ва мағрурӣ одат накунад. Соҳибмартаба ҳамеша дар хотир дорад, ки ин ҳолати нав абадӣ нест. Аз ин рӯ агар бо сабабе аз мартаба ронда шавад, онгоҳ беҳуда гирифтори ғаму андӯх нашавад. Соҳибмартаба чунон хидмат кунад, ки ҳамеша аз нафрати халқ эмин бошад.

Касе агар ба ин гуфторҳо риоя накунад, бешубҳа, аз тариқу нишондоди ақл берун баромада, ба банди ҳавову ҳавас гирифтор мегардад. Албатта, айён аст, ки дар ҳаргуна амали беандешай мусибатҳои зиёде ниҳон аст.

ФАСЛИ НУЗДАҲУМ

РАФТОРИ БОФАЗИЛАТ

Агар ҷамъи рафтору сирате, ки аҳли фалосифа ва уламо бар он будаанд, ба таври мӯҷаз баён кунем, равшан мегардад, ки амали онҳо аз доираи адолат берун набаромада, бо мардуму тобеони худ ба таври шойта муомила кардаанд. Онҳо аз мардум низ фазилатро лғалаб мекарданд ва мардумро ба ин варта роҳнамойменамуданд.

Мардумро ёд медоданд, ки бо яқдигарашон утфу марҳамат

дошта бошанд. Онҳо ба ҳамаи мардум насиҳат мекарданд, ки барои нафъи умум кӯшиш намоянд. Аммо он касоне, ки ҷабру зулм ва сиёсати фосидро пешаи худ менамуданд, ба харачу мараҷ ва сиёсати абаскорӣ роҳ медоданд, аз гунаи одамон намеҳисобиданд. Аммо одамони зиёде ҳастанд, ки шариату қонун онҳоро водор мекунад, ки бе ҳукми зулм рафтор кунанд. Аммо намояндагони диние, ки ба нурӯ зулмат мегаравиданд, ба ингуна муҳиммот риоя намекарданд. Онҳо муҳолифони худро бо дурӯғ фиреб мёдоданд ва баъзаи мекуштанд, инчунин ба онҳо обу таом намеоданд. Агар он шахси муҳолиф бемор бошад, муолиҷа нёмекарданд. Онҳо ақида доштанд, ки мору каждӯм ба монанди онҳочонвару хазандагоне, ки аз онҳо фоидае бурда наметавонистанд, бояд ҳама нобуд карда шаванд. Инчунин онҳо бо об таҳорат намекарданд.

Дигар шуғлҳое, ки аз он бар ҷамъият зарар мерасид, баҷо меоварданд.

Онҳо баъзе амалҳоеро анҷом медоданд, ки бар худашон низ зарар доштанд. Онҳо оғӯштаи ақидаҳои бад буданд ва пайравонашон низ Таълимот ва корхояшонро давом медиҳанд, ки манъ кардани онҳо душвор аст. Шояд, ки бо илми калом дар афкори мазҳабии онҳо дигаргунӣ овардан муяссар шавад. Нисбат ба онҳо сухани зиёде гуфта шудааст. Бинобар ин бо чанд сухани дар ин китоб нисбат ба онҳо овардаамон қаноат мекунем.

Пас, дигар сухане дар ин боб надорем, магар ин ки таъкиду зикр кунем, ки инсон агар сират дуруст кунад ва рафтораширо нек созад, аз зарари мардум наҷот меёбад ва соҳиби ҳурмат мегардад. Мухтасар мегӯем: Инсон ба шарофати покӣ аз шарру ногуворӣ эмин мемонад. Агар кас ба мардум насиҳат кунад, ба онҳо раҳму лутф намояд, обрӯяш баланд мешавад. Пас, ин ду хислат яъне насиҳат намудану лутф кардан, баҳра ва самарайи сифати фазилят аст. Мо бо ҳамин кифоя мекунем.

ФАСЛИ БИСТУМ

БИМИ МАРГ

Ҳодисаи вучудиёти маргро ба ҳеч вачҳе аз ашёю нафси одамай комилаи нест кардан имконпазир нест. Инсон нисбат ба дигар чонварон афзалиятнокӣ дорад, ки он ҳам вобастаи тафаккур буда,

ба василаи он дар ҳар бобат нафсро қонеъ мекунонад. Нгфсро водор мекунад, ки он баъд аз марг ба ҷои беҳтаре меравад. Албатта, дар ин боб фикру ақоид зиёд аст. Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки нафсро ба тариқи бурҳон (мантиқ) бидуни хабари ҳиссӣ, қонеъ кунонидан мушкил аст. Шарҳи ин, албатта, дар ин ҷо ба тафсил оварда намешавад, зеро ки мақсади ин китоб дигар аст. Мо қаблан гуфтем, ки ҳаҷми ин китоб барои ғунҷонидани тавзеҳу шарҳи ин воқеа, яъне марг кифоят намекунад. Ғайр аз ин мавзӯи ин баҳс, албатта, ба динҳо ва мазоҳиби гуногун дахл дорад. Маҳз онҳо бар инсон воҷибияти ин аҳволотро маънидод мекунанд. Ҳар шарияте мувофиқи назарияи худ, ки инсон бояд бидуни далелҳои мантиқӣ аҳволоти баъди марг рӯй меодаро қабул кӯнад, шарҳ додаанд. Аммо ҳукми ингуна оину шариятҳо, ба назари муътақидон дуруст ва ба назари мухалифони ботил менамояд. Албатта, марому мақсади ин мавзӯъ на он қадар душвор аст, зеро ки намояндагони ҳар оину мазҳаб ба таври ночорӣ мӯҳтоҷи шарҳи ин масъала шудаанд. Бинобар ин дар ин соҳа сухани тӯлонии махсус ба амал омадааст, яъне ҳар яки онҳо ҳолати баъд аз маргро ба таври худ баён кардаанд. Бинобар ин мо шарҳи ин мавзӯро тарк карда, ба равшан кардани талаботи касе мегузарем, ки он муътақид аст, ки бо фосид шудани бадан нафс ҳам фосид мегардад. Пеш аз шарҳи ин ақида мо таъкид мекунем, ки агар касеро бими марг фаро гирад, он шахс тобеи ақли солим набуда, гирифтори панҷаи ҳавову ҳавас аст.

Пас, мегӯем: Мувофиқи кавли онҳо, албатта, инсон баъд аз марг азоб намекашад, чунки азоб ба ҳис тааллуқ дорад. Ва ҳис фақат ба махлуқи зинда тааллуқ дорад, яъне чонваре, ки дар қайди ҳаёт бошад. Чунин бармеояд, ки барои инсон ҳолате вучуд дорад, ки дар он азобу уқубат ҷо надорад, яъне ҳолати баъд аз маргии шахс беҳтар аз ҳаёт аст.

Агар касе аз онҳо гӯяд: «Инсон гарчанде, ки дар ҳаёт азоб кашад ҳам, лекин баробари азоб ба лаззатҳое ноил мегардад, ки албатта пас аз марг ба ингуна лаззат ноил шуда наметавонад». Ба он кас мегӯем: «Оё инсоне ҳаст, ки дар ин ҳолат, яъне дар қайди зиндагӣулаззат мебаряду азоб мекашад ва дар ҳангоми бо сраби марг аз онҳо маҳрум шудан, боқе дорад?»

Агар гӯяд: — На. Албатта, на, мегӯяд, барои ин ки агар нагӯяд: — На. Лозим меояд, ки дар ҳоли марг ӯ зинда бошад, барои ин ки азоб ба зинда тааллуқ дорад, на ба мурда. Пас, дар ин маврид ба вай

меғӯем: «Пас, мурда аз маҳрум шудан аз азоби дунёӣ боке надорад» Пас, агар ин тавр бошад, онгоҳ ҳолати марг аз ҳаёт беҳтар аст. Чунки чизе, ки дар ин ҷо ба назар гирифтааст, он чиз фазилати онро дорад, ки азобу лаззат барои зинда аст. Аммо мурда ба азобу лазза? мӯҳтоҷ нест ва он азобу лаззатро ба хотир намеоварад ва аз ин зарарё ҳам ба вай намерасад, ки азобу лаззатро аз даст додааст. Танҳо зинда аз маҳрумӣ лаззат азоб мекашад. Дар ин сурат барои зинда афзалиятнокӣ ба шарофати вучудиёти лаззат мебошад. Аммо мавқеи афзалиятнокӣ дар байни ду амал, яъне ҳаёт ва марг ҷо дошта, кас мӯҳтоҷ ба чизе мебошад, ки кадом яки онҳоро дарёфт кунад. Дар чунин маъсалагузорӣ, албатта, қудрати марг зӯртар аст. Бинобар ин дар ин маврид ҳолати марг беҳтар аз ҳолати ҳаёт аст.

Аммо агар гӯяд: «Ин маъниҳоро дар бораи мурда гуфтан лозим нест, чунки он маъниҳо барои вай дигар вучуд надоранд». Дар ин маврид бояд гуфт: «Ин маониро барои вай намеғӯем. ба маънии ин ки он маонӣ барои вай мавҷуданд, балки он маониро ба таври мутаваҳм ва ҳамчун мансури ваҳмӣ меоварем, ки чизеро бо чизи дигаре муқоиса намуда ва чизеро ба ҷои чизи дигаре қабул кунем, яъне тааллуқи чизҳоро ба ҳамдигар эътироф намоем».

Пас, дар ин боб аз қонунҳои бурхон (мантиқ), ки он аз қонуни мунқатеъ иборат аст, истифода мебарем. Мунқатеъ аз инқитоъ (ҷудо шудан) иборат аст, ки дар байни аҳли бурхон ибораи ғайриулқалом, яъне манъ кардани сухан мавқеъ дорад. Чунки яке аз ду тараф баҳскунандагон суханеро барои ҳиммат манъ карда, аз баҳс меғурезад, зеро метарсад, ки ҳукми мантиқӣ ба гардани вай наафтад. Ва агар ба зӯрӣ ва такрор бихоҳад, ки ҳасми худро мағлуб созад, ҳеҷ фоидае надорад, зеро ки он ҳукми мантиқӣ асту бас. Пас, бояд донист, ки ҳукми ақл дар ҳолати марг беҳтар аз ҳолати ҳаёт аст, Ва он бар ҳасби эътиқоди ақл аст, ё нафс!! Мумкин аст вучуди он ҳукм тобеи ҳавову ҳавас бошад, чунки тафовути ҳавову ҳавас аз раъи ақлӣ дар ин аст, ки ҳавову ҳавас интиҳоб мекунад ва чизи беҳтарро ҷудо мекунад ва ба он тобеъ мешавад ва онро мустаҳкам карда худ ба ғуломии он табдил меёбад. Ингуна тобеъ шудани он ҳуччату мадрак ва узри муайяне надорад, зеро ки он тобеият бо қувваи майлу рағбат ва дӯстию муҳаббати нафсӣ ба он чиз ба амал меояд.

Раъи ақлӣ он аст, ки интиҳоби он аз рӯи ҳуччати маълум ва узри равшан ба амал меояд, гарчанде нафс ба он муҳолифат нишон медиҳад. Дар ин сурат чаро лаззати ҳавову ҳавас боиси муҳосамати

раъи ақлӣ мешавад? Дар ҳақиқат он лаззат барои ба дараҷаи лаззат расидан азоб мекашад, чунон ки пештар дар ин бобат таваккуф намудем. Бояд гуфт, ки роҳату лаззатро фақат одами зинда ҳис ва тасаввур карда метавонад. Маҳз одами зинда дарёфт намудани онро, ки аз ақиби адами он роҳат биёяд, мақсади амали худ карда метавонад. Ҳамон роҳате, ки пас аз набудан пайдо шавад, онро «лаззат» меноманд.

Гарчанде ғами марг амри лозимӣ аст, валекин мавқеи он амри иловагӣ аст, чунон ки қаблан гуфтем.

Марг ҳодисаи ҳатмист ва вуқӯъи он шарт аст. Пас аз вуқӯъи он битарсидан ва аз тарси марг ғамгин шудан лозим нест. Фикри маргро бояд ба як ҷониб гузошта, онро фаромӯш кардану ба чизи дигар машғул шудан лозим аст. Дар ин тариқа касб ғанимат мебошад. Мо дар ин маънӣ бояд аз ҳайвонот хурсанд бошем, чунки онҳо дар ин бора фикр намекунанд. Чунин рафтори онҳо то андозае барои мо иборатомез аст. Ҳол он ки ҳайвонот нисбат ба одам ба ҳолати марг бештар дучоранд. Мо қудрату тоқати ҳайвонро надошта, танҳо ба василаи фикру тасаввури ақлӣ худро тасаллӣ медихем. Албатта, бо ин тариқа аз худ дур кардани фикри марг беҳтарин ҳолатест, зеро ки дар зиндагӣ ба ғайр аз ин ҳам барои инсон дарду алами зиёд вуҷуд дорад. Агар аз марг тарсида ва онро ҳаргоҳ тасаввур кунем, он гоҳ яқин донем, ки тасаввури марг баробари марг аст, Пас, беҳтарин роҳе барои нафс, ки он аз паи фикри марг нашавад, он аст, ки нафсро ба фикрҳои рӯзгор, лутфу меҳрубониҳо сафарбар намуд. Дар натиҷа бо ҳукми ақл нафси кас аз бими марг раҳой ёфта, аз ғами он халосӣ меёбад. Пас, чунон ки гуфтем, одами оқил ғами маргро намехӯрад. Агар мумкин бошад, дар бораи маҳв қардани ғам фикр кунад, то ки ҳам ғаму ҳам сабаби онро аз худ дур созад. Дар ҳоле ки агар дур кардани бими марг ва сабаби он имконпазир набошад ҳам, одам бикӯшад, ки ба ҷои он сабаби тасаллӣ ва истиқлолияти хушнудро пайдо кунад. Бо ҳар роҳ бояд кӯшиш намуд, ки фикри марг ба андешаи кас гирдгардон нашавад.

Мо оид ба бими марг ақидаҳои гуногунро дучор омадем. Касоне гуфтаанд, ки «ҳеҷ хавфе барои мурдан нест, ки инсон оқибати онро тасаввур кунад». Ва мувофиқи раъи дисарӣ, ки меғӯяд: «Барои мурда некӯие ҳаст, ки кас, албатта, аз марг он ҳолатро дарёфта метавонад: Бинобар ин инсони поку фозил аз марг

натарсад». Бояд гуфт, ки шахси аз шариати марг бохабар буда, медонад, ки он қарз аст. Маҳз марг мурдаро ба роҳат, ба ғалабаи абадӣ мерасонад ва ягона воситае мебошад, ки ба неъматҳои доимӣ мушарраф менамояд.

Пас касе, ки ба ин шариат боварӣ надорад, бояд кӯшиш ва таҷассуми зиёде кунад, то ин ки ҳақиқати онро бидонад. Агар кас танбалӣ кунад ва вақт дар ин таҷассуси он сарф накунад, ҳақиқатро аз даст медиҳад. Агар кас онро ногузир шуморад мумкин аст, худованд аз гуноҳи вай бигузарад. Агар он одаме, ки дар ин роҳ кӯшише накардааст, яздони пок ба он тобу тоқат оварда, мунтазир аст, ки ӯ оқибат ба дарки асрору фазилатҳои марг рафта мерасад.

Китоб ба поён расид ва мо ғарази охирини худро дарёфт намудем.

АЛОМАТИ ИҚБОЛ ВА ДАВЛАТ

Ба номи худои бахшандаву меҳрубон чунон ки Абӯбакр Муҳаммад Закариёи Розӣ мефармояд. Бидон, ки гуфтор андар баён кардани масъалаи иқбол ва давлат ва ошкор сохтани сабабҳои он мушкилию номафҳумиҳо дошта, баҳси дуру дарозеро дархост менамояд.

Ва ҳалли он вобаста мебошад ба таҳлилӯ омӯзише, ки такя ба иқболу давлат далели аломатӣ дорад.

Ва мақсади мо аз ин мақола ба қадри имкон зикри мухтасари баъзе аломоти (иқбол ва давлат) мебошад. Яке аз аломотҳои иқбол вобаста ба он аст, ки шахс дар илм комёбӣ ба даст оварад. Ин ҳолат баъзан ба шахс якбора ба тариқи рӯйдод муяссар гардиданаш мумкин аст. Чунин ҳолати фавқуллода бар изофаи ҳамаи он хислатҳои табиӣ, ки ӯро фароҳам ҳаст, гирифта шуда, то ба дараҷаи эҳтироми умум бурда мерасонад. Ин далолати хушбахтии он шахс аст. Яке аз сабабҳои дигари рӯйдоди иқбол ва давлат хоҳ вай сабаби илоҳӣ бошад ва хоҳ табиӣ бо қувваи зиёде, ки он вобастаи фаровонии модда буда, ба зудӣ таназул наёфта, бо суръат нашъунамо менамояд. Далели ин он қобилияти гузариши (аз як ҳолат ба ҳолати дигар) ва махсусан гузариши ачибу беҳамто мебошад. Ҳаргиз чунии гузариш ба воситаи қувваи ночизе ё худ камии модда ба амал омада наметавонад. Ба вуқӯъ пайвастанӣ гузариш аз ҳолате ба ҳолати дигар онгоҳ муяссар мешавад, ки

аломоти фаровонии қувваи гузаронандаҳо вучуд дошта бошанд. Ин яке аз беҳтарин иллати иқбол ба ҳисоб меравад.

Ва аломоти дигари иқбол ва давлат вобаста ба омони муносиби амрҳо ва пайдарҳамиву анҷомпазирии онҳо мебошад. Мувофиқату пайдарҳамии онҳо вобаста аст ба пешравию амрҳое, ки хоҳ шариф бошанд ва хоҳ ночиз. Валекин дар корҳои бузург ҳатман амрҳо ба ҳамдигар мувофиқат дошта бошанду далолати яқдигар бикунанд. Инҳо ба он далолат мекунанд, ки ҳолати ҳар як шахс ва кифояту таъҷоҳи ӯро қуввае ташкил медиҳад, ки он берун аз қувваи табиӣ ӯ мебошад. Зеро ки шахс худ кафил ва офаридаи иқтидору бозӯи ҳамон қувва мебошад.

Устувории иқбол ва давлати ҳокимони гузашта ва дарбориёни онҳо масалан, вобаста ба он аст, ки аввало таббохон (ошпазон) таомҳои дилхоҳашонро бе амри онҳо тайёр намуда ба рӯи дастурхон мегузоранд. Сониян нқбол ва давлати онҳо вобаста аст ба корҳои бузурге, ки берун аз хӯрдухӯриш ба амалоянд. Масалан, аз кабили бадбахтиҳои ба сари душманонашон омада, барҳам хӯрдани зиддиятҳои мавҷуда ва аз байн рафтани низоъу муҳолифатҳо.

Яке аз аломатҳои дигари иқбол ва давлат вобастаи рафтори нафс ва мувофиқат кардани он ба тартибу риёсати муайяне мебошад, ки он бештар бо сифатҳои баландҳиммати, саховатмандӣ, далерӣ, фозилӣ, ва устувору кавӣ гардидани дараҷаи камолот алоқаманд мебошад. Ва инсон ба чунин амрҳо он гоҳ ноил мегардад, ки вай мартабаеро хоҳон шуда, ба воситаи истифодаи он мартаба ва бо қулай амалҳои нафсиву моддии худ кӯшиш бикунанд. Инчунин тарзу тариқати ба он ноил шуданро аниқ равшан донад.

Аломати минбаъдаи иқбол ва давлат вобастаи майлу ишқи раёсат доштан ва афзунии кӯшиши шахс ба сӯи он, то ба дараҷае, ки бе ноил Гардидан ба вай дигар зиндагӣ барояш маънии худро гум кунад. Вай ба ғайр аз ноил шудан ба он ба ягон амри дигаре аҳамияти ҷиддӣ надихад. Далели аввалини ноил гардидани шахс ба риёсат пеш аз ҳама ба ҳарҷониба тайёр омода будани он вобаста аст, зеро ки табиат ягон чиз ва ё қувваеро бе сабаб намеофарад ва он чиз ё қувва низ бе сабаб ашро тарк намекунад.

Аз ӯҳдаи иҷрои ин амал танҳо он шахс барои метавонад, ки агар ӯ ҳақиқатан сазовори ин риёсат шуда бошад. Агар ин лаёқату сазовориро надошта бошад, он гоҳ боист, ки қувваҳои нафс ба қувваҳои муфид ва ғайри муфид ҷудо мешавад, ки дар чунин ҳолат

амалӣ шудани ғараз номумкин аст. Аломати дигари иқболу давлат вобаста ба он аст, ки шахс дар амрҳои норавшану шубҳанок бо ҳалимиву эҳтиётгорӣ наздик шавад. Ва чунин рафтори шахс ӯро аз содир кардани саҳв муҳофизат иамуда, ӯро барои дуруст дарк намуданв ҳақиқати амрҳо раҳнамоӣ менамояд.

Аломати дигари иқболу давлат вобаста ба фазилят,, росткорӣ, дақиқии ҳиссиёт ва зикру пешгӯӣ карда тавонистани ҳамаи он чизҳое, ки дар гузашта ва меомада бо вай рӯй хоҳанд дод. Чунин шахс, шояд, ки бо воситаи қувваи илоҳӣ ба чунин амали росткориву покрафторӣ муваффақ мегардад. Ингуна сифатҳо бар вай то даме вучуд дошта метавонад, ки агар он шахс поку фозилу сиёсатмадор бимонад. Барои шиддати равнақёбии эҳтиёчи раис ва сиёсатмадор ба фазилят ва илм он гоҳ зарурият пайдо мекунад, ки дар байни амрҳои сиёсатмадору тобеон ҳисси қаноатмандӣ ҳосил гардад.

Аломати дигари иқболу давлат вобаста ба майл кардани шахс ба рафиқон, ҳамроҳон ва ёрони мувофиқ буда, онҳо ҳамеша толиби салоҳияти корҳои ҳамдигар» ва дар ҳаргуна вазъият тақозои дӯстии якдигарро дошта бошанд. Ғайр аз ин онҳо ба ҳамдигар ихлосманд бошанд. Барои амалӣ шудани ин амрҳо қувваеро дошта бошанд, ки он давомдиҳандаи сифатҳои нек ва касро ҳамеша ба чониби хайр биравонад. Ингуна қувва бо нафси шахс алоқаманд буда, аз вай ҳаргиз чудой напазирад. Ва он қувва ҳеч гуна бадие ба шахсияти ӯ раво набинад. Онҳо бе якдигар зиндагиро ҳам тасаввур карда наметавонанд. Амалӣ шудани ин амрҳо пеш аз ҳама вобаста ба натиҷаи дурусти муборизаи онҳо бо қувваҳои рақибангез аст.

Аломати дигари иқболу давлат вобаста ба дараҷаи эҳтимому эҳтироми тобеон ва асҳобон нисбат ба шахси боиқболу бодавлат аст. Тобеону асҳобон дар ҳолатҳои рӯйдоди ногуворӣ, ки он агарчанде аз зарурият ба вучуд омада бошад ҳам, ба ҳамдигар содиқ бимонанд. Шахси раёсатманд дар ҳолатҳои баЛандии мартабааш ҳам, ҳамеша хоҳони эҳсон буда, аз бадкориву бадандешӣ худро нигоҳ дорад. Агарчанде ин сифатҳо ба боазаматии шахс далолат кунад ҳам, вале он ҳодисаи илоҳӣ буда, дар нафсҳо яку якбора ба вуқӯъ мепайвандад. Маҳз ҳамин ҳолат ба соҳибиқболу соҳибдавлат будани раёсат далолат мекунад. Ва аломати дигари иқболу давлат вобаста ба он аст, ки агар қалби шахс аз бадбинӣ, бадандешӣ ва кинаварзӣ пок буда, вай нисбат ба рафиқонаш ҳурмату эҳтироме

дошта, онҳоро беҳтарин атои табиат шуморад. Он шахс дигаронро дӯст дорад ва дар ислоҳи онҳо бикӯшад ва ҳаргиз чунин набошад, ки аз паи фасоиди онон гардад.

Аломати дигари иқболу давлат вобаста ба он аст, ки шахс ба адолат майл намуда, ба зулму ситам нафрати комил дошта бошад.

Дар натиҷа эътимоднок шудану манзалат пайдо намудан дар назди ҳокимон дар асоси риояи чунин талабҳо муяссар мегардад, ки ин ҳам вобастаи қувваи илоҳӣ аст. Ин амрҳо барои давом додан ва мустаҳкам кардани бақои майли раияти ғуломон ба сиёсатмадорон зарурият пайдо мекунад, ки инҳо боиси устувории мулк ва дараҷаи шахси боиқболу бодавлат хоҳанд шуд.

Устувории мулк вобаста ба қонунҳои боадолати ӯ, аз қабилӣ ҳазар кардан аз сустбунёдӣ, вайроншавӣ, аз душманону мухолифон ва инчунин нисбат ба онҳо эҳтиром доштан мебошад. Дар натиҷаи дастурамалии одилӣ шавқи дигарон нисбат ба ҳолату сиёсати вай афзун мегардад.

Чунин шарифтарин ва азимтарин нишонаҳои иқболу давлат, ки ба онҳо ҳамеша бояд муроҷиат намуд, зеро ки дар ин он аломоти иқболу давлат ба тарзи мухтасару мӯъҷаз баён ёфтанд.

АЗ КИТОБИ «ЛАЗЗАТ»

(Иқтибос аз «Зодулмусофирин»-и Носири Хусрав)

Ва акнун нахуст он чи Муҳаммади Закариё гуфтааст андар мақолати хеш, андар лаззат ёд кунем, он гоҳ суханони мутаноқизи ўро бар ў рад кунем. Он гоҳ сипас аз он баён кунем, ки маротиби лаззот бар ҳасби маротиби нуфус аст ва тавфиқ бар он аз худой хоҳем.

ГУФТОРИ МУҲАММАДИ ЗАКАРИБ ДАР ЛАЗЗАТ ВА АЛАМ

Қавли Муҳаммади Закариё он аст, ки гӯяд: «Лаззат чизе нест магар роҳат аз ранҷ ва лаззат набошад, магар бар асари ранҷ». Ва гӯяд ки «чун лаззат пайваста шавад, ранҷ гардад». Ва гӯяд: «Ҳоле ки он на лаззат аст ва на ранҷ аст, аз табиат аст ва он ба ҳис ёфта нест». Ва гӯяд, ки «лаззати ҳиссӣ раҳонанда аст ва дарди ҳиссӣ ранҷонанда аст. Ва ҳис таъсирест аз маҳсус андар худованди ҳис. Ва таъсир феъл бошад аз асаркунанда андар асарпазир ва асар пазируфтган бадал шудани ҳоли асарпазир бошад. Ва ҳол ё аз табиат бошад, ё берзШ аз табиат бошад». Ва гӯяд: «Чун асаркунанда мар ои асарпазирро аз ҳоли табиии ў бигардонад, он чо ранҷу дард ҳосил ояд. Ва чун мар асарпазирро ба ҳоли табиии ў бозгардонад, он чо лаззат ҳосил ояд», Ва гӯяд, ки «асарпазир мар он таъсирро баД-ин ҳарду рӯй ҳамеёбад, то он гоҳ, ки ба ҳоли табиии хеш бозгардад ва мар он таъсирро, ки ҳамеёфт андар он ҳоли мутавассит наёбад, албатта». Ва гӯяд: «Пас, асарпазир дарду ранҷ аз он ёбад,-к-аз табиат берун шавад ва лаззат онгоҳ ёбад, ки аз табиат берун шудан, ки ба табиат боз ояд». Онгоҳ гӯяд: «Ва боз омадан ба табиат, ки лаззат аз ў ҳамеёбад, набошад, магар сипас аз берун шудан аз табиат, ки ранҷ аз он ёфта бошад». Пас гӯяд, ки пайдо шуд, ки лаззат чизе нест, магар роҳат аз ранҷ».

Ва гӯяд: «Ҳоли табиӣ аз баҳри он маҳсус нест, ки ёфтган ба ҳис аз таъсир бошад ва таъсири он муассир мар ҳоли асарпазирро бигардонад аз ончи ў бар он бошад. Ва ҳоли табиӣ он бошад, к-аз ҳоли дигар баД-он наёмада бошад ба тағиру таъсир. Ва чун аз ҳоли дигар ба ҳоли табиӣ наёмада бошад, он чо ҳис ҳосил нашуда бошад, то асарпазир мар онро биёбад, аз баҳри он ки ёфтани мардум ба ҳис мар гаштани ҳолрост, ки он ё берун шудан бошад аз табиат, ё боз

омадан ба табиат. Пас, ҳоли табиӣ на берун шудан бошад аз табиат ва на боз омадан бошад бад-он».

Пас, гӯянд, ки «зоҳир кардем, ки ҳоли **табиӣ** маҳсус нест ва ончи ба ҳис ёфта набошад, на лаззат бошад ва на шиддат». Ва гӯяд, ки «таъсире, ки пас аз таъсире бошад ~ва ҳарду мар якдигарро зидди он бошанд, лаззат расонад ба асарпазир чандон ки он таъсири пешин аз асарпазир ба ҷумлагӣ зоил нашуда бошад ва асарпазир ба ҳоли хеш боз наёмада бошад. Ва чун таъсири пешин зоил бошад ва асарпазир ба ҳоли табиӣ хеш бозояд, онгоҳ ҳаме он таъсир, ки ҳаме лаззат расонад ба асарпазир дарду ранҷ расонад». Ва аз баҳри он чунин аст, ки гӯяд, ки «чун мар он таъсири пешинаро зоил кунад ва мар асарпазирро ба ҳоли табиӣ боздорад, боз мар асарпазирро аз табиат ба дигар ҷониб берун бурдан гирад ва аз берун шудан аз табиат мар асарпазирро ранҷ ҳосил шавад. Пас, он таъсир аз бозпасин то ҳаме мар асарпазирро суи ҳоли табиӣ ӯ боз оварад, лаззат бад-ӯ ҳамерасонад. Ва чун асарпазир ба ҳоли табиӣ хеш боз расад, лаззат аз ӯ бурида шавад. Он гоҳ он таъсири бозпасин доим гашт ва мар ӯро аз ҷониби дигар аз табиат берун бурдан гирифт, боз мар ӯро ранҷонидан гирифт». Пас, гуяд: «Пайдо шуд, ки ҳоли табиӣ мар асарпазирро чун восита аст миёни берун шудан аз табиат, к-аз он дарду ранҷ ояд ва миён боз омада ба табиат, к-аз он лаззату осонӣ ёбад. Ва он ҳол, ки табиат аст, на ранҷ аст ва на лаззат».

гуфтори писари закарис

Он гоҳ писари Закариё мар ин қавдро шарҳ кунад ва гӯяд, ки «мисоли ин чунон бошад, ки марде андар хона бошад, ки он хона на чунон сард бошад, ки ӯ аз сармо биларзад ва на чунон гарм бошад, ки мар ӯро аидар он арақ ояд, то ҷасади ӯ андар он хона хӯ кунад ва на гармо ёбад ва на сармо. Он гоҳ муфочотан он хона гарм шавад, чунонки он мард андар ӯ ба гармо ранҷа шавад саҳт ва бетоқат шавад. Онгоҳ сипас аз он боде хунук андар он хона омадан гирад андак-андак. Пас он мард, ки андар ӯ аз гармо ранҷа шуда бошад, бад-он чи аз табиат, ки бар он буд, берун шуда бошад, аз он хунукӣ лаззат ёфтан гирад ва баҳри он ҳаме сӯи табиат боз ояд, то онгоҳ ки он хунукӣ мар ӯро бад-он пешини ӯ боз расонад, ки он на сард бувад, на гарм. Онгоҳ пас аз он агар хунукӣ пайваста шавад, ҳам аз он сармо, к-аз ӯ лаззат ёфт, ранҷа шудан гирад бад-он чи аз табиат

ҳама боз ба дигар ҷониб берун шавад. Ва агар боз кас аз он сармо гармо бад-он хона пайвастан гирад, он мард аз он гармо боз лаззат ёфтани гирад бад-он чи ҳама сӯи табиат боз орадаш, ҳамчунин то боз бад-он ҳоли 1 табиати хеш боз расад, лаззат ёбад».

Пас, гӯяд, ки «зоҳир шуд, ки лаззати ҳисси чизе нест, магар роҳат аз ранҷ ва ранҷ чизе нест, магар берун шудан аз табиат ва табиат на ранҷ асту на лаззат». Онгоҳ гӯяд: «Ва чун берун шудан аз табиат андак-андак бошад ва бозгаштан ба табиат ба як дафъат бошад, дард пайдо наёяд ва лаззат пайдо ояд. Ва чун берун шудан аз табиат ба як дафъат бошад, боз омадан бад-ӯ андак-андак бошад, дард пайдо ояд ва лаззат пайдо наёяд». Пас, гӯяд; «Мар он бозомаданро ба табиат ба як дафъат «лаззат» ном ниҳоданд ҳар чанд, ки он роҳат бувад аз ранҷ».

Ва гӯяд: «Мисоли ин-чунон бошад, ки мардумро гуруснагию ташнагӣ андак-андак ранҷонад ва он мар ӯро берун шудан аст аз табиату?то чун саҳт гурусна ё ташна шавад, рнгоҳ ба як бор таом ё шароб бихӯрад, то ба ҳоли хеш, к-аз он пеш бар он буд, боз расад, аз он лаззат ёбад. Ва лаззат пайдо ояд мар ӯро бад-он чи ба як дафъат ба табиат боз омад ва ранҷи гуруснагӣ ё ташнагӣ, ки мар ӯро андак-андак аз табиат берун бурда буд, пайдо наёмадаш. Ва мар он боз омаданро ба ҳоли беранҷӣ «лаззат» гуфтанд ва он чизе набуд, магар роҳат аз он ранҷи хурд-хурд, ки ҷумла шуда буд ба як дафъат». Ва гӯяд: «Чун боз аз ҳоли тандурустӣ касеро ногоҳ чароҳате расад, ки бад-он аз ҳоли таоиии % хеш ба як дафъат берун шавад, аз он Дарду ранҷ ёбад.

Ва чун ба рӯзгор он чароҳати ӯ андак-андак ба ҳоли Дурустӣ боз ояд, лаззат ҳеҷ наёбад. Пас, мар он берун шуданро аз табиат ба як дафъат «дарду ранҷ» гуфтанд, ки пайдо омад ва мар он боз омаданро ба ҳоли аввал «лаззат» нагуфтанд, ки пайдо наёмад».

гуфтори муҳаммади закарис дар лаззати муҷомеат

Онгоҳ андар лаззати муҷомеат гӯяд: «Он низ бадон аст, ки моддате ҳама ҷумла шавад андар маконе, ки он макон ба ғояти бедорист ва ниҳояти ебандағни ҳис аст. Ва чун он моддат ба замони дароз ҷамъ шавад ва ба як бор аз он ҷо берун ояд, аз он ҳама лаззат ҳосил шавад». Ва гӯяд: «Он лаззат бар мисоли лаззатест, ки мардум аз хоридани гарӣ ёбад». Дар лаззати дидани нақӯрӯён гӯяд, ки «он аз он бошад, ки мардум аз ҷуфти номувофиқи зиштрӯй сер шуда

бошад ва аз табиат берун омада». Ва андар лаззати шунидани овози хуш гӯяд: «Ҳам ин тартиб мавҷуд аст, аз баҳри он ки овози борикеро бишунавад, аз шунидани овози ситабр сипас аз он лаззат ёбад». Ва гӯяд: «Ҳар чанд мардумро аз дидани рӯшноӣ лаззат ёбад, чун рӯшноиро бисёр бинад, аз чашм фароз кардан ва тират низ лаззат ёбад».

Ин ҷумла, ки ёд кардем, қавли Муҳаммад Закариёт андар мақолате, ки мар онро муфрад бар шарҳи лаззат бино кардааст ва мо гӯем андар ин маънӣ ончи ҳақ аст ва таноқузи қавли ин мард ба уқало намоем...

ДАР РАДДИ ҚАВЛИ МУҲАММАДИ ЗАКАРИЁ

— Гӯем, ки ин мард ба оғози мақолат гуфтааст, ки «лаззати хиссӣ чизе нест, магар роҳат аз ранҷ. Ва ранҷ низ чизе нест, магар берун шудан аз табиат ва лаззат чизе нест, магар боз омадан ба табиат ва боз омадани табиат набошад, магар сипас аз берун шудан аз он». Онгоҳ гуфтааст: «Дуруст шуд, ки лаззат набошад, магар сипас аз ранҷ ва берун омадан аз он». Онгоҳ ба охири мақолат гуфтааст, ки «мардум аз нигаристан сӯи нур лаззат ёбад, валекин чун мар нурро бисёр бинад, аз дидори торикӣ ва чашм фароз кардан низ лаззат ёбад». Ва ин сухан боз пасини ӯ нақз кунад мар он муқаддимаро, ки ба оғози мақолат гуфт: «Лаззат набошад, магар бар асари ранҷ ва лаззат набошад, магар боз омадан сӯи табиат пас аз берун шудан аз он». Ва гуфт, ки «табиат ба миёни ранҷу лаззат миёнҷӣ аст ва махсус нест». Пас, бояд, ки моро бигӯяд, ки табиати миёни нигаристан андар нур ва миёни нигаристан андар зулмат жадом аст? Ва чун мардум аз дидани нур лаззат ёфт, сӯи кадом табиат ҳаме боз шуд? Ва чун ба иқрори ин марди нигаранда аз дидани нур лаззат ёфт ва он мар ӯро боз омадан буд сӯи табиате, ки аз он берун шуда •буд. Пас, муқаддимааш ботил бувад, ё бо натиҷааш дурӯғзану ҳаромзода омад.

Онгоҳ гуфт: «Чунки аз дидани нур сутӯҳ шавад ва «з дидани торикӣ ва чашм фароз кардан лаззат ёбад». Ва ин қавл низ мутаноқиз аст ва ботил кунад мар он муқаддимаро, ки гуфт: Лаззат набошад, магар ба бозгаштан мар асарпазирро суи табиати хеш пас аз берун шудани ӯ аз он, аз баҳри он ки берун шудани нигаранда сӯи рӯшноӣ аз табиати хеш, ки пеш аз он бар он буд, ба лаззат буд,

на ба ранҷ». Ва ин хилофи ҳукми писари Закариёст. Ва бозгашан бад-он низ ҳам ба лаззат буд ба иқрори ӯ ва миёни нигаристан ва нонигаристан ҳоле миёнҷӣ нест, ки он нигаристан ва нонигаристан низ нест, чунон ки ӯ даъво кард, ки «он на ранҷ аст ва на лаззат, балки ин ҳарду лаззат аст».

Ва низ гуфт, ки «мардум аз нигаристан сӯи зани хубрӯӣ лаззат бад-он ёбад, ки аз дидан мар зани зиштрӯӣро ранҷур шуда бошад». Ва ин сухане саҳт ракик ва бемаънӣ аст, аз баҳри он ки мардумро аз нигаристани сӯи хубрӯён на бад-он лаззат расад, ки аз каси зиштрӯӣ сутӯҳ шуда бошад, балки нафси мардум мар онро ёфтан, ин лаззати ҷавҳарист ва мар дигар ҷонваронро бо мардум андарин лаззат ва андар лаззат ёфтан аз самои хуш ва қигаҳое баназм бар суханони мавзун анбозе нест. Ва ин қавл низ мутаноқиз аст мар он қавро, ки пеш а_з он гуфт андар маънии лаззат аз нигаристан сӯи рӯшноӣ ва торикӣ, аз баҳри он ки агар муқаддима ростгӯӣ будӣ, боистӣ, ки ҳар на некрӯӣ дидӣ ва на зиштрӯӣ бар табиат будӣ. Ва чун некрӯӣро бидидӣ, ранҷа шудӣ, аз баҳри он ки бад-он аз табиат берун шудӣ ва боз пас аз он чун зиштрӯӣро Дидӣ, аз он лаззат ёфтӣ, аз баҳри он ки бад-он сӯи табиат бозгаштӣ, валекин ҳол ба хилофи ин аст.

Пас, зоҳир кардем, ки муқаддимаи ин мард бад-он чи гуфт: «Лаззат ҷуз бар ақибӣ ранҷ набошад», на рост аст. Бояд, ки мутобеони ин файласуф моро бигӯянд, ки чун мардум зане некӯрӯӣро, ё нигоре некӯро бубинад ва аз он лаззат ёбад, ба кадом табиат ҳаме бозгардад ва ба чи вақт аз он табиат берун шуда буд, то чун бад-он бозгашт, лаззат ёфт? Пас, зоҳир аст, ки ин лаззат бад-он нигарандаи сӯи хубрӯӣ на сипас аз берун шудани ӯ расид аз он табиати хеш, ки он то дидан буд, албатта, на мар хубрӯӣро ва на мар зиштрӯӣро. Ботил шуд қавли Муҳаммади Закариё, ки гуфт: «Лаззат набошад, магар ба бозшудан сӯи табиат.

эйзан дар радди муҳаммади закариё

Ва низ гӯем бар радди ҳукми писари Закариё, ки гуфт: «Ёфтан ба ҳис набошад, магар ба таъсир кардан аз маҳсус андар ҳос, то худованди ҳис мар онро биёбад ва бад-он ёфтан аз ҳоли табиӣ хеш бигардад ва аз табиат берун шавад ва аз он ранҷа шавад ва ин таъсири пешин бошад. Онгоҳ чун таъсири дуюм бад-у пайвандад, ки таъсири он зидди пешин бошад ва мар онро бад-он ҳоли аввалӣ

боз орад, аз он лаззат ёбад, ки худованди ҳисси биной ва шунавоӣ пас аз он ки нашунавад ва нанигарад, аз ҳоли табиӣ хеш бошад. Ва чун нигоре некӯ, ё боғе хуррам, ё сурате ораста бубинад, ҳоли ӯ, ки табиӣ буд, мутабаддил шавад ва он берун шудани ӯ бошад аз табиат ва аз он лаззат ҳамеёбад. Ва ҳамчунин чун овози руде сохта ба вазни рудзани устод мар онро бо нағмаи дархури он ба қавли мавзун ва алфозе равону ҳамвор бишунавад, ҳоли ӯ бад-он низ мутабаддил шавад. Ва ин низ мар ӯро берун шудан бошад аз ҳоли табиӣ хеш. Ва аз он пас ин ҳол ҳаме ба зидди он аст, ки муқаддимаи ин файласуф бар он аст, аз баҳри он ки ин кас ба берун шудан аз табиат, ки ӯ бар он аст, ҳаме лаззат ёбад. Онгоҳ агар ин мард, ки мар он зани некӯрӯйро бисёр бидид ва аз дидори ӯ лаззат ёфт ва бад-он аз табиат берун шуд, агар низ мар он занро набинад, саҳт ранҷур шавад аз нодидани он, чунон ки хешро бар талаби ӯ бар мухотирҳои азим арза кунад ва аз ҳалоқи хеш бок надорад. Ва ин мард ба нодидан мар он занро ҳаме ба ҳоли табиӣ хеш боз шавад, ки пеш аз дидори ӯ мар он занро бар он буд». Пас, ин натиҷа баръакси он муқаддима омад, ки ин файласуф ба орози мақолати хеш гуфт, аз баҳри он ки ӯ ҳукм кард, ки «ранҷ аз он ҳосил ояд, ки худованди ҳис аз табиат берун шавад ба пазируфтани таъсир аз асаркунанда ва лаззат ёбад, чун ба ҳоли табиӣ хеш бозгардад». Ва ин мард он гоҳ, ки зани некӯро надида буд, бар ҳоли табиӣ буд ва чун мар ӯро бидид ва аз ҳоли табиӣ хеш берун шуд, вочиб омад, ба ҳукми ин файласуф, ки ранҷа гашти, валекин лаззат ёфт. Ва боз чун дндори он хубрӯй аз у зоил шуд ва ба ҳоли табиӣ бозгашт, вочиб омад, ба ҳукми ин файласуф, ки лаззат ёфтӣ, валекин ранҷа гашт. Аз ин зоҳиртар радде ва дурусттар нақзе чигуна бошад, ки мо бар ин файласуф кардем.

Ва ҳамин аст ҳоли сухан андар ҳоли шунавандаи овози хуш ва сухани мавзун, ки чун мар онро бишунавад ва аз табиат берун шавад, лаззат ёбад ва чун онро гум кунад, ё бар ақиби он бонги хар, ё бонги сутур шунавад, ҳаме ба табиат бозгардад, валекин ранҷа шавад.

Ва низ гӯем, ки қавли ин мард бад-он чӣ гуфт: «Чун касе овози борик бисёр бишунавад, ҳар чанд ки аз он лаззат ёфта бошад, чун пас аз он овози ситабр бишунавад, аз он низ лаззат ёбад», ҳаме нақз кунад мар он муқаддимаро, ки гуфт:

«Лаззат набошад, магар ба боз омадан ба ҳоли табиӣ пас аз берун шудан аз он, аз баҳри он ки ҳоли табиӣи шунаванда он аст, ки ҳеч овоз нашунавад, албатта, на борик ва на ситабр, ҳамчунон ки ҳоли табиӣи басованда аст, ки на сармо ёбад ва на гармо ва на дурушт бисовад ва на нарм. Ва чун шунаванда мар овози борики баназмро биШунавад, ҳаме аз ҳоли табиӣ берун шавад ба ҷонибе ва аз он ҳаме лаззат ёбад» ба хилофи қазияти ин файласуф, ки гуфт: «Аз берун шудан аз ҳоли табиӣ мар худованди ҳисро ранҷ ояд. Ва ин лаззат, мар ӯро гӯем, ки аз овози чанг ва чангзане хуш расид, ки мар онро бо қавли манзуми дархӯр бад-ӯ расонид». Пас, воҷиб ояд аз ҳукми ин файласуф боз омадани ин мард ба ҳоли табиӣи хеш ҳоле бошад ба зидди ин ҳол, ки ёд кардем ва он ба овози харе бошад, ки баробар шавад бо дашноми харбанди ситабровоз, то ҳисси самъи он мард, ки аз овози чанг ва нағмаи борик аз табиат берун шуда буд, ба табиат боз ояд ва аз он лаззат ёбад. Валекин ҳар касе донад, ки ҳеч мардум аз он нағмаи хуш ва овози чанг ранҷа нашавад ва на аз бонги хар лаззат ёбад бо он ки агар чунон ки мард гуфт: «Мардум, ки аз шунавидани овози борик бар акиби он овози ситабр лаззаг ёфтӣ». Ҳукми ин мард рост набудӣ, аз баҳри он ки ин мард ҳам ба берун шудан аз табиат ба ёфтани овози борик лаззат ёфта будӣ ва ҳам ба бозгаштан бад-он ёфтани овози ситабр ёфта будӣ. Ва ҳукми ӯ чунон аст, ки «мардум ба берун шудан аз ҳоли табиӣ ранҷа шавад, на лаззат ёбад». Ва мардум аз овози борик ва ситабр лаззат ёбад, на ба борикӣ ва ситабрии овоз лаззат ёбад, бал ба назми он ёбад. Набинӣ, ки ҳеч овоз аз овози пари паша бориктар нест ва овозе ситабртар аз бонги хар нест ва мардум аз ин лаззат ҳеч наёбанд. Пас, чунин сухан гуфтан фалсафа набошад, балки ҳарза кардани чаҳлу сафоҳат бошад.

Ва низ гӯем андар лаззате, ки мардум аз роҳи басованда ёбанд, ки бисуданиҳо чизе аз ҳаво нармтар нест. Ва агар марде бараҳна бинишинад, то ҷасади ӯ бо ҳаво хӯ кунад ва он ҳоли табиӣи ӯ бошад, онгоҳ пас аз он агар ҷубба аз мӯи самур бипӯшад, бад-он аз ҳоли табиӣи хеш берун шавад, валекин ранҷа нашавад, балки аз он лаззат ёбад, муҳолифи ҳукми ин файласуф бошад, ки гуфт: «Ранҷ аз берун шудан ояд аз табиат ва лаззат боз ба гаштан бошад ба табиат».

Ва андар ҳоли чашанда гӯем, ки чун мардум чизе начашида бошад, ҳосати чашандаи ӯ ба ҳоли табиӣ бошад ва чун қадре ангубин ба даҳон андар ниҳад, ҳосати ӯ аз ҳоли табиӣ бигардад ва

берун шавад ва аз он лаззат ёбад. Ва ба ҳукми ин файласуф,, боистӣ, ки ранча шудӣ, бад-он чӣ ангубин мар ҳосати чашандаи ӯро аз ҳоли табиӣ берун барад. Ва ин таъсиркунандаи нахустин буд андар ҳосати ин мард. Ва чун бар асари ин таъсир¹ кунанда ва дигар таъсиркунандз ба зидди ин биёяд ва он пораи шаҳми ҳанзал буд, то мар ӯро аз берун шуд аз табиат ба табиат боз бурд, боистӣ, ки аз он лаззат ёфтӣ ! ба ҳукми ин файласуф. Валекин аз ин бозбаранда мар ӯро ба табиат саҳт ранча гашт ва ба чашидани ангу» р бин, ки бад-он аз ҳоли табиӣ берун шуд, лаззат ёфт ва аз чашидани шаҳми ҳанзал, кӣ бад-он ба ҳоли табиӣ боз гашт, ранча шуд. Зоҳир шуд, ки қавли йн мард андар ин маонӣ нодуруст аст. Пас, иН ҳол чуНон аст, ки чашандаи шаккар ва ангубин ҳамёша ба табиат бозояд ва чашидани ҳалила ва ҳанзал ҳамеша ҳаме аз табиат берун шас вад. Ванизгӯем, кӣ йн мардба аввалӣ оғози мақолати хеш гуфт, ки «лаззати Ҳиссӣ ёфтани роҳат аст аз ранҷ ва ранҷ аз он расад, ки худованди ҳис аз ҳоли табиӣ берун шуда бошад ва аз ёфтани гармо бар ақиби сармо ва ёфтани хунукӣ, бар ақиби гармо» бар он бурҳон оваранд. Пас гуфт: «Ҳамин аст ҳоли дигари ҳавос». Ва гуфт: «Зоҳир кардем, ки лаззат чуз бар ақиби ранҷ набошад ва ин роҳат бошад аз ранҷ, ки мар ӯро «лаз, зат» ном ниҳоданд». Ва мо гӯем андар радди ин қавл, ки агар марде бошад тандуруст ва дурустҳавос ва дигаре биёяд ва шаккаре ба даҳоии ӯ андарниҳад ва нофаи мушқу дастаи гул пеши ӯ ниҳад ва бо овози хуш шеърӣ маънавӣ бархонад пеши ӯ ва дебое мунаққаш пеши ӯ боз кунад ва ба ҷомаи нарм танаширо пӯшад, то ҳамаи ҳолҳои табиӣ ӯ мутабаддил шавад. Пас, ба ҳукми ин файласуф, ки гуфт: «Чунон ҳоли табиӣ мардум мутабаддил шавад, мардумро ранҷ ояд, воҷиб ояд, ки ин мард саҳт ранча шавад аз чашидани шаккар ва ёфтани бӯи мушқ ва гӯл ва шунавидани самои хуш ва пӯшидани ҷомаи нарм ва дидани зебои мунаққаш». Валекин ҳамаи уқало донанд, ки ҳоли ин мард ба хилофи он бошад, ки ин файласуф ҳукм кардааст. Ва агар ҳукми ин мард рост будӣ, чизҳои макрӯҳ набудӣ андар ин олам, ки мардум ба ранҷи он маҳсус аст аз дигар ҳайвон.

Ва зоҳир аст мар уқалоро, ки ҳосати басовандаи мардум мар мӯи самурро бисовад, аз ҳоли табиӣ берун шавад. Ҳамчун ки чун мар палоси пурмӯйро ё хори хасакро бисовад, аз табиат берун шавад, валекин аз он яке лаззат ёбад ва аз ин дигар ранча шавад. Ва ҳосати нигаранда, мардум чун духтари хубрӯйро бинад андар

чомаҳои дебо аз ҳоли табиӣ берун шавад, ҳамчунон ки гандапири зангии нобиноро бинад андар гилеми зишт, боз аз ҳоли табиӣ берун шавад, валекин аз он яке лаззат ёбад ва аз он дигар ранҷа шавад. Ва ҳосати шунаванда, мардум чун шунавад, ки занаш ногоҳ писаре дурустсурат зод, бад-он аз ҳоли табиӣ берун шавад, ҳанчунон ки агар бишунавад, ки бародараш бимурд ва молаш султон баргирифт, яиз аз ҳоли табиӣ берун шавад, валекин ҳолаш андар ин ду берун шудан аз табиат на чунон бошад, ки ҳукми ин файласуф бар он аст. Ва ҳосати бўянда, мардум аз ёфтани бўи анбар ва раёхин аз ҳоли табиӣ берун шавад, ҳамчунон ки ёфтани ганди мурдор ва саргин аз ҳоли табиӣ берун шавад, валекин мар ои берун шуданро бичӯяд ва аз ин дигар бутрезад.

Ва гӯем, ки ҳукм, ки ин файласуф кардаст, чаро андар баъзе аз ҳосати басованда нест ва андар кулли ин ҳосат низ нест, яъне ки ин ҳукм андар ёфтани гармову сармо аст, ки шиддати ранҷ ба мардум расад ва бас, чунон ки чун пас аз ранҷагӣ аз сармо гармо бад-ӯ пайваста шавад, аз он лаззат ёбад. Ва ин баъзе аст аз он чи ба ҳосати басованда ёфтаст, аз баҳри он ки баҳосати басованда чуз гармо ва сармо чаҳор маънии мухталиф низ ёфтааст, чун нарму дурушт ва мутаҳаррику сокин. Ва ҳоли мардум ба ёфтани ин маъниҳо на бар он сабил аст, ки ба ёфтани гармо ва сармо аст ва мардум аз бисудани дурушт аз паси бисудани чизе нарм лаззат наёбад ва аз бисудани мутаҳаррик сипас аз сокине лаззат ёбад албатта. Пас, зоҳир кардем, ки ҳосати басованда мар се мухолифро ёбад аз гармӣ ва сардӣ ва нармию дурушті ва мутаҳаррику сокин. Ва ҳукми ин файласуф андар як ҷуфт аз ин се ҷуфт ҳақ аст ва андар ду ҷуфти боқӣ ботил аст. Ва андар чаҳор ҳосати дигар аз нигаранда ва шунаванда ва бўянда ва чашанда ин ҳукм ботил аст.

*масали муҳаммади закариё андар ин ҳукм мисли
марди биёбон аст, ки "мевае надида бошад*

Ва масали ин мард ба ҳукм кардан андар лаззат, ки мардум мар онро ба панҷ ҳавос биёбад ва гуфтан, ки «он чуз роҳат аз ранҷ ҳеҷ чиз нест ва ин чуз бар ақибӣ ранҷ набошад», чун масали мардуми биёбонӣ аст, ки ҳеҷ мева надида бошад, пас бар табақе ангуре бинад ва хурмоею анцире ва бодомею харбуза ва мар он чавзи тарро бо пӯст баргираду бичашад ва нохушии он ба кому

забони ӯ расад, андеша накунад, ки шояд будан, ки зери ин пуст андар чизи хуштар аз ин аст, ё шояд будан, ки ин дигар чизҳо ҷуз чунин аст, бал ҳукм кунад, ки ин чизҳо чунин талху нохуш ва забонгир аст ва аз ин чизҳо ҳеҷ чиз чунин нест. Ва ҳукми ӯ монанди ин файласуф бошад, бад-он чи андар як сеяк аз хосат аз ҷумлаи панҷ ҳавос маънӣ биёфт, ҳукм кард, ки андар ҳар панҷ ҳавос ин ҳукм, ки ман андар ин як сеяк ҳосате ёфтам, равон аст, то чун аз он боз ҷӯянд, ҷаҳлу ғафлати ӯ зоҳир шавад, чунин, ки зоҳир кардем, ҷаҳлу сафоҳати ӯро.

фарқ миёни лаззат ва роҳат

Балки гӯем, лаззат чизи дигар аст ва роҳат аз ранҷ чизи дигар. Аммо лаззат он аст, ки чун мардум аз ҳоли табиӣ бад-он расад, шодмона ва тоза шавад ва чун аз он бозмонад, ранҷа шавад. Чунон ки чун аз ҳоли дарвешӣ ва гуруснагию ташнагӣ ва танҳой ба тавонгарӣ ва таому шароб ва мунису мӯҳдас ва ҷуз он расад, шодмона ва тоза шавад. Ва чун аз он бозмонад, бар ҳоли пешини хеш бимонад, балки ранҷа шавад.

Ва роҳат он ранҷ он аст, ки чун мардум аз он ба ҳоли табиӣ хеш бозгардад, бар ҳоли хеш монад. Чунон ки чун аз тандурустӣ ба беморӣ шавад, ранҷа шавад ва чун аз беморӣ дуруст шавад, ба ҳоли пешини хеш бозгардад, на лаззат ёбад ва на ранҷ албатта.

Ва акнун ки аз радди қавли ин мард дар ин маънӣ пардохтем ва миёни лаззату миёни роҳат аз ранҷ фарқ кардем, андар маротиби лаззат сухан гӯем, чунон ки ба оғози ин қавл ваъда кардем.

ПОРЧАЕ ЧАНД

Ва ин чаҳор қисм ҷисм он чи саҳттар аст ва фароз ҳам омадааст, хок аст, ки бар марказ аст ва об аз ӯ кушодатар аст, ки бартар аз ӯст ва бод аз об кушодатар аст, ки бартар аз он аст, боз оташ аз ҳаво кушодатар аст, ки бартар аз ҳаво аст.

Ва Муҳаммад Закариёи Розӣ гӯяд андар китоби хеш, ки онро «Шарҳи илми илоҳӣ» ном ниҳодааст, ки ин ҷавоҳири ин суратҳо аз таркиби ҳаюло мутлак ёфтаанд бо ҷавҳари хало. Ва андар оташ ҷавҳари ҳаюло бо ҷавҳари хало омехта аст, валекин хало андар ӯ бештар аз ҳаюло аст. Ва боз андар ҳаво гӯяд: «Ҳаюло камтар аст аз ҳаюло». Ва андар об гӯяд: «Ҳаюло камтар аз он аст, ки андар ҷавҳари ҳаво аст ва боз андар хок хало камтар аз он аст, ки андар ҷавҳари об аст».

Ва гӯяд, ки «оташ андар ҳаво ба задани санг бар оҳан аз он ҳаме падида ояд, ки ҳаворо сангу оҳан ҳаме кушодатар аз он кунад, ки ҳаст, то ҳаме оташ гардад».

Ва Собит ибни Қурра-ал-Ҳарронӣ, ки мар кутуби фалсафиро тарҷума ӯ кардааст аз забон ва хати юнонӣ ба забон ва хати тозӣ бар афлок ва кавокиб, ки эҳё ва нагтоқанд, бурҳон кардааст ва гуфтааст, ки мардумро ҳаёт ва суҳан бад-он аст, ки ҷасади ӯ шарифтар ҷасад аст ва андар шарифтар ҷасаде, ки он ҷасади мардум аст, шарифтар нафс фуруд омадааст. Ва он нафси зинда ва суҳангӯй аст. Ва ин муқаддимаи содиқа аст. Онгоҳ гуфтааст: «Ва афлоку анҷуми аҷсоди эшон ба ғояти шараф ва латофат аст ва ба ниҳояти покизагӣ аст. Ва ин муқаддимаи дигар аст содиқа». Натиҷа аз ин ду муқаддима ин ки мар ин афлок ва анҷумро нафси нотиқа аст ва эшон зиндагон ва суҳангӯён. Ва ин бурҳонест, ки ин файласуф кардааст бар он, ки фариштагони афлоку кавокибанд ва зинда ва суҳангӯянд.

Ва фалосифа ҳаргиз мар инро наситоянд, аммо девро муқирранд ва гӯянд: «Нафсҳои чоҳилони бадкирдорон, ки аз ҷасад ҷудо шаванд, андар ин олам бимонанд, барои он чи бар ҳасрати шаҳватҳои ҳиссӣ берун шаванд аз ҷасад ва он орзуҳо мар ӯро; баркашад, натавонад, ки аз табоеъ гурезад ва дар ҷисме зишт шаванд он нафс ва андар олам ҳамегардад ва мардумонро бифиребад ва бадкирдорӣ омӯзад ва андар биёбонҳо мардумонро роҳгум кунад, то ҳалок шаванд. Чунон ки Муҳаммад Закариёи Розӣ гуфтааст андар китоби «Илми илоҳӣ»-и хеш, ки нафсҳои бадкирдорон, ки

дев шаванд, хештан ба сурати фариштагон мар касонро бинамоянд ва мар эшонро бифармоянд, ки «рав, мардумонро бигӯй, ки сӯй ман фариштае омад ва гуфт, ки худой туро пайғамбарӣ дод ва ман он фариштаам». То бад-ин сабаб дар миени мардумон ихтилоф афтад ва халқ кушта шавад, бисёре ба тадбири он нафси дев гашта...

қавл оиди ҳаюло

Асҳоби ҳаюло чун Эроншаҳрӣ ва Муҳаммад Закариёи Розӣ ва ҷуз эшон гуфтанд, ки ҳаюло ҷавҳаре қадим аст». Ва Муҳаммад ибни Закариё панҷи қадим собит кардааст;—яке ҳаюло ва дигар замон ва се дигар макон ва ҷаҳорум нафс ва панҷум борисубҳона ва таоло... Ва гуфтааст, ки «ҳаюло мутлақи ҷузвҳо будааст номутаҷаззӣ, чунон ки мар ҳар якеро аз \bar{y} азме будааст, аз баҳри он ки он ҷузвҳо, ки мар ҳар якеро аз \bar{y} азме набошад ба фароз омадани он чизе набошад, ки мар \bar{y} ро азме бошад. Ва низ мар ҳар ҷузверо аз \bar{y} азме раво набошад, ки аз он хурдтар азме раво бошад, ки бошад, чи агар мар ҷузви ҳаюлоро ҷузв бошад, \bar{y} худ ҷисми мураккаб бошад, на ҳаюло мабсут бошад ва ҳаюло, ки мар ҷисро модда аст, мабсут аст.

Пас, гуфтааст андар қавл андар ҳаюло, ки таркиби аҷсом аз он аҷзон номутаҷаззо аст ва кушода шудани таркиби аҷсоми олам сӯи он аҷзо ббшад ба охири кори олам ва ҳаюло мутлақи он аст.

далели қадими ҳаюло ва баёни падид омадани аносир ба мазҳаби муҳаммади закариб

Ва гуфтааст ва қадим аст, аз баҳри он ки раво нест, ки чизе коим ба зоти чизе, ки ҷисм аст, бошад, на аз чизе мавҷуд шавад, ки ақл мар ин суҳанро напазқрад. Ва гуфтааст: «Аз он ҷузвҳои ҳаюло он чи сахт фароз омадаст, аз \bar{y} ҷавҳари замин омадааст ва он кушодатар фадэоз омадааст, аз \bar{y} ҷавҳари об омадааст. Ва он чи аз \bar{y} низ кушодатар фароз омадааст ҷавҳари ҳаво омадааст, ва он чи аэ ҷавҳари ҳаво кушодатар омадааст, ҷавҳари оташ омадааст». Ва гуфтааст, ки «аз об он чи фарозтар ҳам ояд, аз он ки ҳаст, замин гардад ва аз \bar{y} он чи кушодатар аз он шавад, ки ҷавҳари \bar{y} ст, ҳаво гардад ва он чи кушодатар аз он шавад, ки ҳаст, оташ гардад. Онгоҳ бад-ин сабаб аст, ки чун мар оҳанро ба санг барзананд, оташ падид ояд, аз баҳри он ки ҳаво, ки ба миёни сангу оҳан андар аст, ҳаме кушода ва дарида шавад». Ва нодон ҳаме пиндорад, ки аз сангу оҳан

ҳама оташ падида ояд. Ва агар аз сангу оҳан оташ будӣ, мар оҳану сангро ҳамчу хештан гарму равшан кардӣ, аз баҳри он ки хосияти оташ он аст, ки мар чизро, ки андар ӯ бошад, ба ҳоли хеш гардонад.

баёни пайдоиши афлок

Онгоҳ гуфтааст, ки «таркиби ҷирми фалак ҳам аз он ҷузвҳои ҳаюло аст, валекин он таркиб ба ҳилофи ин таркиб аст. Ва бар дурусти ин қавл он аст, ки мар фалакро ҳаракот на сӯи миёнаи олам аст ва на сӯи ҳошияти олам аст, аз баҳри он ки ҷисми ӯ саҳт фароз омада нест, чун ҷавҳари замин, то мар ҷои тангро бичӯяд, чунон ки замин ҷустааст ва низ саҳт кушода нест, чун ҷавҳари оташ ва ҷавҳари ҳаво, то аз ҷои танг бигурезад, ки андар ӯ нагунҷад. Ва ҳаракати мустақим ҷуз бар ин ду ҷиҳат нест ва иллати ин ду ҳаракат аз ин ду аст, ки гуфтем, ки мар ҷирми табииро аз ҳаракати табиӣ чора нест. Пас, чун фалакро таркиб ҷуз ин ду таркиб бувад, чун бичунбад, ҳаракати ӯ биистидорат ояд, Ва бо ин таркиб бо ӯст, ҳаракати ӯ ҳамчунин ояд, аз баҳри он ки мар ӯро ҷой аз ҷои дигар дархӯрдтар нест, чунон ки мар ҷирми саҳтро ҷон танг дархӯрд аст ва мар к ҷирми кушодаро ҷои кушода дархӯрд аст».

Онгоҳ гуфтааст, ки «чигунагиҳои аҷсом аз гаронию сабуки ва торикию равшани ва ҷуз он ба сабаби андаке ҳало ва бештаре он аст, ки бо ҳаюло омехта аст, то ҷизе сабук аст ва ҷизе гарон аст ва ҷизе равшан аст ва ҷизе торик аст, аз баҳри он ки чигунагии араз аст ва араз маҳмул бошад бар ҷавҳар ва ҷавҳар ҳаюло аст». Ва аз ин ҷумла, ки ёд кардем, мағзи сухани Муҳаммад Закариёи Розӣ аст андар ҳаюло. Ва бурҳон кардааст Муҳаммади Закариё бар он, ки «ҳаюло қадим аст ва раво нест, ки ҷизе падида ояд на аз ҷизе», бад-он чи гуфтааст: «Ибдоъ, аъни ҷизе кардан на аз ҷизе ба мақсуди қунадаи ҷизе наздиктар аст аз таркиб, яъне агар худой мардумро ибдоъ кардӣ тамом ба якбор, мақсуди ӯ зудтар аз он ба ҳосил шудӣ, ки ба ҷиҳил сол мар ӯро ҳаме таркиб қунад. Ва ин як муқаддима аст». Онгоҳ гӯяд, ки «соней ҳақим аз коре, ки он ба мақсуди ӯ наздиктар бошад, сӯи коре, ки он аз мақсуди ӯ дуртар бошад, майл нақунад, магар онгоҳ, ки аз вачҳи осонтару наздиктар мутааззир бошад. Ва ин дигар муқаддима аст». Онгоҳ гӯяд: «Натиҷа аз ин ду муқаддима он ояд, ки вучуди ҷизҳо аз соней олам ба ибдоъ бошад на ба таркиб. Ва чун зоҳири ҳол ба ҳилофи ин аст ва вучуди ҷизҳо ба таркиб аст, на ба ибдоъ лозим ояд, ки ибдоъ мутааззир аст, аз баҳри

он ки ҳеҷ чиз андар олам ҳаме падида наёяд, магар ба таркиб аз ин уммаҳот, ки асли он ҳаюло аст».

Ва гӯяд, ки «истикрои кулӣ бар ин бурҳон бошад. Ва чун ҳеҷ чиз дар олам падида наёяд, магар аз чизе дигар, воҷиб ояд, ки падида омадани тобеъ аз чизе будааст, ки он чиз қадим будааст ва он ҳаюло будааст. Пас, ҳаюло қадим аст ва ҳамеша будааст, валекин мураккаб набудааст, балки кушода будааст». Ва далел бар дурустии ин қавл он аст, ки гӯяд, ки «чун асли ҷисм як чиз аст, ки он ҳаюло аст ва андар ин ҷисми кулӣ, ки олам аст, ҷузъҳои ҳаюло бар якдигар уфтода аст. Ва баъзе аз ҷисм бартар аст ва баъзе фурутар аст, ин ҳол далел аст бар он, ки ҳаюло мақхур набудааст пеш аз таркиби олам. Ва чун мақхур набудааст ва қаҳраш ба таркиб уфтодааст, кушода будааст пеш аз таркиб ва ба охири қор, ки олам бархезад, ҳаюло ҳамчунон ки будааст, кушода шавад ва ҳамеша кушода бимонад».

Ва низ гуфтааст, ки «исботи соней қадим бар мо бад-он воҷиб аст, ки маснӯъ зоҳир аст. Пас, донистем, ки соней ӯ пеш аз ӯ будааст. Ва маснӯъ ҳаюло аст мусаввар. Пас, чаро соней пеш аз маснӯъ ба далолати маснӯъ собит шуд ва ҳаюло пеш аз маснӯъ ба далолати маснӯъ, ки бар ҳайло аст собит намуд? Ва чун ҷисм маснӯъ аст аз чизе ба қаҳри қоҳире ҳамчунон ки қоҳири қадим собит аст пеш аз қаҳр он чи он қаҳр бар ӯ афтодааст, воҷиб аст, ки қадим бошад ва собит бошад пеш аз қаҳр ва он ҳаюло бошад. Пас, ҳаюло қадим аст». Ин ҷумлаи қавли ин файласуф аст андар қадимияти ҳаюло...

қавл оиди макон ва замон

Гуруҳе аз ҳукамо мар маконро қадим ниҳодаанд ва гуфтанд, ки макон бениҳоят аст ва ӯ далели қудрати худой аст. Ва чун худой ҳамеша қодир бувад, воҷиб ояд, ки қудрати ӯ қадим бошад».

далел бар он ки макон бениҳоят аст

Ва далел бар ниҳоятии макон ин оварданд, ки гуфтанд: «Мутамаккин бе макон набошад ва раво бошад, ки макон бошад ва мутамаккин набошад». Ва гуфтанд, ки «макон ҷуз мутамаккин пазиранда нашавад ва ҳар мутамаккине ба зот мутаноҳӣ аст ва андар макон аст. Пас, воҷиб омад, ки мар маконро ниҳояте набошад». Ва гуфтанд, ки «он чи берун аз ин ду олам аст, аз ду берун

нест, ё ҷисм аст, ё на ҷисм аст. Агар ҷисм аст, андар макон аст ва боз берун аз он ҷисм ё макон аст, ё на макон. Агар на макон аст, пас, ҷисм аст ва мутаноҳӣ аст ва агар на ҷисм аст, пас, макон аст». Пас, дуруст шуд, ки гуфтанд, ки «макон бениҳоят аст».

Ва агар касе гӯяд: «Мар он макони мутлақро ниҳоят аст», даъво карда бошад, ки ниҳояти \bar{y} ба ҷисм аст. Ва чун ҳар ҷисме мутаноҳӣ аст, ё ниҳояти ҳар ҷисме макон бошад ва ҳар ҷисме низ андар макон бошад. Пас, гуфтанд, ки «ба ҳар рӯй мар маконро ниҳоят нест ва ҳар он чи мар \bar{y} ро ниҳоят набошад, қадим бошад. Пас, макон қадим аст».

Ва гуфтанд, ки «мар ҳар мутамаккинеро ҷузвҳои \bar{y} андар макони ҷузвӣ аст ва кулли \bar{y} андар макони кул лӣ гаравида аст. Ва макони ҷузвӣ мар азми ҷисмро, гуфтанд, ки ба гирди сатҳи берунии \bar{y} ҷисме дигар андар омада бошад, чун сатҳи андарунӣ, ки ҳавои басит ба гирди себе андар ояд, чун мар \bar{y} ро андар ҳаво бидоранд». Ва гуфтанд, ки «раво бошад, ки чизе аз чизи дигар дур шавад, ё наздик шавад, валекин дурӣ ҳаргиз наздик нашавад ва наздикӣ ҳаргиз дур нашавад, яъне, ки чун ду шахс аз якдигар ба даҳ арш дур бошанд, дурӣ ба миёни эшон дар арш бошад. Ва раво бошад, ки он душахс ба якдигар наздик шаванд, то миёни эшон ҳеҷ масофате намонад, валекин он ду макон, ки он ду шахс андар \bar{y} буданд, бар сари даҳ арш ба ҳам фароз наёяд. Ва чун он шахсҳо аз ҷойҳои хеш ғоиб шаванд, ҳаво ё ҷисми дигар ба ҷои эшон биистад ва ҳаргиз он як масофат ба миёни он ду макон на бештар аз он шавад, ки ҳаст ва камтар аз он». Ва гуфтанд, ки «андар шиша ва хум ва ҷуз он макон аст. Набинӣ, ки гоҳу андар \bar{y} ҳаво аст ва гоҳе об ва гоҳе равған ва ҷуз он. Ва агар андар \bar{y} макон набудӣ, ин чизҳо ба таоқуб андар вай ҷой нагирифтанд. Ин ҷумла, ки ёд кардем, кавли он гурӯҳ аст, ки «мар маконро қадим гуфтанд, чун ҳаким Эроншаҳрӣ, ки мар маъниҳои фалсафиро ба алфози динӣ иборат кардааст андар «Қитоби ҷалил» ва «Қитоби асар» ва ҷуз он мардумро бар дини ҳақ ва шинохти тавҳид баъс кардааст ва пас аз \bar{y} чун Муҳаммади Закариё, ки мар қавлҳои эроншаҳриро... боз гуфтааст...

Ва аз он қавлҳои некӯ, ки Эроншаҳрӣ гуфтааст, яке андар боби қадимияти макон аст, ки гуфтааст: «Макон қудрати зоҳири худой аст». — Ва далел бар дурустии ин қавл он овардааст, ки қудрати худой он бошад, ки мақдурот андар \bar{y} бошад ва мақдуроти ин аҷсом мусаввир аст, ки андар макон аст. Ва чун аҷсоми мусаввир, ки

мақдурот аст, аз макон берун нестанд, дуруст шуд, ки макони мутлақ қудрати худой аст, қудрати зоҳир, ки ҳамаи мақдурот андар ӯянд. Ва зишт кардани Муҳаммади Закариё мар ин қавли нерӯро на чунон аст, ки гуфтааст: «Қадим панҷ аст, ки ҳамеша буданд ва ҳамеша бошанд, яке худой ва дигар нафс ва се дигар ҳаюло ва чаҳорум макон ва панҷум замон»...

Ва Муҳаммад Закариёи Розӣ... андар исботи макон ва замон... андар кутуби хеш ҷое гуфтааст, ки «гувоҳӣ андар исботи замон ва макон аз мардуми омма ҷӯянд, хирадмандон, ки нафси эшонро бадеҳат бошад ва ба лаҷоҷ ва .барои мутоқаллимон парварда нашуда бошад ва мунозаат начӯянд». Ва гуфтааст, ки «ман аз чунин мардумон пурсидам ва гуфтанд: «Ақлҳои мо гувоҳӣ ҳамедиҳад, ки берун аз ин олам кушодагӣ аст, ки гирди олам гирифтааст ва ҳамедонам, ки агар фалак бархезад ва гардиш набошад, чизе ҳаст, ки он ҳамвор бар мо мегузарад ва он замон аст»...

Аз ҳукамо он гурӯҳ, ки гуфтанд: «Ҳаюло ва макон қадимонанд ва мар замонро ҷавҳар ниҳоданд» ва гуфтанд, ки «замон ҷавҳарест дароз ва қадим» ва рад карданд қавли он ҳукаморо, ки гуфтанд: «Мар замонро адади ҳаракоти ҷисм». Ва гуфтанд: «Агар замон адади ҳаракоти ҷисм будӣ, раво набудӣ, ки ду мутаҳаррик андар як замон ба ду адади мутафовит ҳаракат кардандӣ». Ва Ҳаким Эроншаҳрӣ гуфтааст, ки «замон ва даҳр ва муддат номҳоест, ки маънии он аз як ҷавҳар аст ва замон далели илми худой аст. Чунон ки макон далели қудрати худой аст ва ҳаракат далели феъли худой аст.

ҚИССАҲО ВА ҲИКОӢТИ БЕМОРОН

таърихчаи аввал

Абдулло ибни Савода ба табҳои дуздӣ, ки рӯзе пас аз шаш рӯз ва гоҳе рӯз андармнён ва гоҳе рӯзе чаҳор рӯз андармиён ва гоҳе ҳар рӯзе мубтало шуда буд. Пеш аз гирифтани таб мухтасар варо меларзонд ва тез-тез пешоб мекард.

Ман чунин фикр дорам, ки ин табҳо, бояд, ба табҳои доимӣ мубаддал гардад, Иллоти ингуна таб, иборат аз он аст, ки дар бадани бемор ҷароҳате, ё дончае, ё сӯме ҷо дошта бошад. Гумон мебарам, ки иллоти дигари он вобаста ба бемории ғуддаи пешобро ба масона гузаронанда (кулия) бошад. Пас, ман андаке чирку пешоби беморро хориҷ кунонидам. Бад-ин ҷиҳат беморро аз мавҷуд набудани асли таб огоҳ намудам. Иллоте, ки маро дар аввал ба хулбсаи қатъии дар бадани бемор ҷо доштани ҷароҳате, махсусан дар ғадудҳои он расидан монеъ шуд, ин буд, ки бемор қаблан ба табҳои якрӯздармиён ба навъи дигари табҳо мубталб"шуда буд. Аз ин рӯ гумон менамудам, ки ин навъ таби дуздӣ бояд аз вараму омос ҳосил шуда бошад. Бинобар ин, мумкин аст, ба таби доимии шадид мубаддал гардад.

Ман ар вақти пурсиши бемор фаромӯш кардам, ки чунин суол кунам: «Вақте, ки аз ҷои нишаст бармехезад, дар ноҳияи камар сангиние эҳсос мекунад ё не?» Бемор ҳам дар ин боб «зҳоре накард. Валекин пеш аз ҳама зиёдии пешоб гумонӣ маро барои вучуди ҷароҳате дар ғудда тақвият дод.

Бояд изҳор кард, ки ман аз чунин иллоте, ки падари бемор ба заъфи масона мубтало буда ва аз ин дард менолида, хабаре надоштам. Илова бар ин дар мавоқеи саломатӣ ҳам ӯ ба ҳамин дард мубтало будааст, иттилое надоштам.

Бинобар ин мо табибонро зарур аст, ки аз диққати комил бар ин қабил маворид ғофил набошем ва ниҳояти мушоҳидаро анҷом диҳем.

Вакте, ки чирк дар пешоби бемор дида шуд, доруи афзункунии пешобро барои ӯ сохтам, то ин ки пешобаш аз чирк соф шавад. Сипас ғили махтум ва кундур ва дами алоҳавин ба ӯ хӯронидам, то беморияш рафъ гардид ва дар арзи ду моҳи муолиҷа тамоман сихҳат шуд.

Бояд гуфт, ҳангоме ки бемор ибтидо аз сангинии ноҳияи каМар шикоят нанамуд, чунин рафтори ӯ маро ҳидоят каржки дар бораи саҳл будани чароҳати руддааш андеша кунам. Аммо пас аз он ки чиркро дар пешобаш мушоҳида намудам, аз ӯ суол кардам: «Оё чунин ҳолате эҳсос карда будӣ?»

— Гуфт: «Оре».

Дар чунин маврид ман фикр кардам, ки агар чароҳат бузург мебуд, қатъан ҳуди бемор аз он шикоят менамуд,

Ман аз каму андакии чирки пешоб ба ҳулосае омадам, ки захм, боистӣ, ночизе бошад. Ҳол он ки табибони дигар ҳатто пас аз зуҳури чирк дар пешоб ҳам чизе аз ҳолати ӯ дарк нанамуда буданд.

таърихчаи дуввум

Сақизфурӯши ҳисобдор назди ман омад ва аз дарди қуланҷ шикоят қард, вале наметавонист, дардашро шарҳ диҳад. Ман барои ӯ доруе аз тамри ҳиндӣ, (яъне меваи туруше, ки тамъи он моил ба ширинӣ дорад), сохтам. Бемор мувофиқи дастури ман рафтор қард ва дардаш аз байн рафт.

Пас аз чанде бори дигар дарди хушқа дар шикамаш чанд рӯзе амал менамуд. Сипас бар асари ахлооти савдоӣ ба исҳол шрифтор шуд ва даргузашт, зеро ки ӯ аз мадди назари ман дур буд,

Умуман, бояд донист, ки баъзе касон дар мавридҳои муайян ба иллати резишӣ сафроии раддӣдар рӯдаҳашон гирифтори дарди шадиде дар шикам мешаванд ва бадин иллат ба бемориҳое ба монанди қуланҷ гирифтор мегарданд.

Ингуна беморӣ баъзан осоре аз худ дар меъдаи беморон боқӣ мегузорад. Пас аз чанде он ба ин шахси беморшуда ислоҳи шадиди раддиро меоварад, хосса дар касоне, ки мизочашон савдовӣ бошад.

Сақизфурӯши ҳисобдор аз ин қабил мардум буд. Бояд ба ин навъ беморон доруҳои нармкунанда ҳуронд ва бо моеоти луобдор рӯдаву меъдахоро тоза шуст. Ман ин қабил беморонро бисёр дучор омадам.

таърихчаи саввум

Ин шахс дер боз ба касалии сарсом (варами сар м димоғ) гирифтор буда, қабл аз расидани ман боре ба сарсом мубтало шуда, вале беҳбудӣ ёфта будааст. Аммо чирк ба гӯшаш рехта, захми

илочнопазирро ташкил дода буд. Дар оғози беморӣ низ хун гирифта буд.

Бар асари фасод, яъне дармони табибон ҷароҳати чирковар дар гӯшаш кӯхнаву доимӣ гардида буд. Он ҷароҳату чирки сахтшуда то ба пардаи гӯш расида буд. Мо дар чунин ҳолат барои берун овардани чирки ҷароҳат аз дохили гӯш, даме ки он захм сахт шудааст, фасд (яъне хунгирию рагзанӣ) менамоем.

Пас, пеши ҷароҳати дохили гӯш боз шуд ва он бемор бо дармони иловагӣ беҳбудӣ ёфт. Вале ахлоти раддӣ дар дохили гӯши вай боқӣ монда буд. Сабаби ин он буд, ки дар ҳангоми бори аввал бемор шудан истифрои қавӣ ба амал наёмада, моддаи нозарур ба дохили гӯш маҳфуз монда буд.

Бемор парҳезро риоя накарда, каллаи гусфанд ва ангур хӯрд ва дар хӯрдани онҳо зиёдарӯй кард ва дар натиҷа ба таби доим бо ғашӣён ва андӯҳ ва хушкии мизоч мубтало гардид. Пас аз он меваву маводди нармкунанда ба ӯ додам, ки тамоми онҳоро баргардонд.

Ман беморро рӯзи саввум аз назар гузаронидам. Дидам, ки вай ба сардардии шадид ва тарс аз рӯшноӣ ва ашки фавқуллода ва сурхии чашм мубтало гардида буд. Мебоист ман аз бемор хун гирам, вале ба иллати ҳузури мардум бар болини бемор ҳуни зиёде аз ӯ нагирифтам.

Қарор додам, ки фардои он рӯз мизочи беморро мулоимӣ диҳам, вале дар он рӯз ниҳоят кам аломати дардро бозёфт намудам. Вале баногоҳ аз сӯрохи гӯши вай аломати касалии сарсом ошкор шуд. Ман метарсидам, ки ин бемор басарсоми хақиқӣ мубтало бишавад. Ман барои роҳати вай ва илоҷи дард мусҳили қавӣ, мебоист, менамудам, вале ба иллати он ки мардуми бисёр ҳузур доштанд, ин амалро накардам. Сипас, барояш филус, (яъне шираи меваи талхмазза) ва амсоли онро тайёр кардам. Аммо ҳеч қадом дар ӯ таъсири мусбат накард. Дастур додам, то ки се рӯз ӯро хунгири намоянд. Ман ӯро дар ин муддат надидам.

Пас аз гузашти се рӯз ба дидани дидораш рафтам, ӯро ба ҳолате баде дидам, ки фикраш мушаввашу пешобаш ҳунолуд ва баданаш варам карда буд. Хостам, аз бинни ӯ хун бигирам, вале ба сабаби ҳузури гӯрӯҳи мардуми нодон худдорӣ кардам, зеро қабл аз ман табибе кабуд, ки ин амалро анҷом бидиҳад. Он вақт ман ҳам ба Чуз кашкоб давои дигаре надоштам, ки ба вай бидиҳам. ан гумбн бурдам, ки шояд ин дору ба мулоиматӣ овар!ад. Аз ӣ чихат

кашқобро ба бемор хӯрондам. Баъд барояш обқ каду ва луоби испарза (гӣёҳи биёбонӣ) тайёр намудам, вале бемор ҳеҷ кадомро амал нанамуд.

Чун рӯзӣ чаҳорум расид, ҳолаш сахт ва аломоти оқибати бад кар вай намудор гардид. Чашмҳояш нимпӯшӯ забонаш бисёр сиёҳ ва забар гардида буд. Ин буд, ки бемор ҳамон рӯз фавт кард. Ин ҳамон рӯзе буд, ки ма_н қаблан Онро аз фавтидан хабар дода будам.

Табибони нодон тасаввур мекарданд, ки бемор бар асари рутубати мизоҷ ба касалии лақва, (яъне беморие, ки аз асари он лабу .дахон қач мешавад), мубтало гардида бошад. Ҳол он ки асари нимпӯш шудану тангшавии чашми рост ва дарҳам кашида шудани аъзои бадан аломати марг аст.

таърихчаи чаҳорум

Марде назди ман омад ва аз хафақони қалб шикоят дошт. Дастамро ба рӯи пистони чапаш ниҳодам ва эҳсой кардам, ки шоҳраги қаҳандааш чунон ба шиддат меза над, ки ман ба монанди он надида будам. Онгоҳ дасти чапи худро дароз кард, ки шоҳраги бозӯашро ба ман нишон диҳад. Дидам, ки шоҳраги бозӯи ӯ бисёр тез мезанад. Зарбаи он ба ҳоле, ки ҳис карда мешавад ва мушакҳои ӯ доим ба шиддат болову поин мешаванд. Ӯ хаёл мекард, ки аз шоҳраги бозуяш хун гирифтаанд, вале нафъ накардааст. Ҳамин ки ҳар гоҳ чизҳои ғарм бихӯрад, ба нафъи ӯст.

Ман муддате дар қораш мутаҳайир гардидам ва баъд аз он ки мутаваҷҷеҳ шудам ва ҳақиқати ҳолашро донидам, давоулмуск, (яъне доруи аз чанд модда сохташуда) барояш тайёр кардам. Ман ба ин васила донидам, ки ҳолати ӯ дар набз монанди беморони тангнафас аст, ки бо васеъшавии сина гузариши ҳаво кам мешавад.

таърихчаи панҷум

Муҳаммад ибни Ҳусейн ба бемории хориш ва гармича мубтало шуд. Сипас, гармича ба сари олаташ зад.

Ман аз он мекеҳнбндам ки ин беморӣ ба дарун назанад. Бадбахтона чунон шуд, ки ман қаблан пешгӯй карда бу⁻⁷ дам. Зеро ки баъди чанд вақти табобат чирк аз ӯ хориҷ! шуд.

таърихчаи шашум

Панбафурӯши ришдароз ба дарди тоқатфарсои меъда гирифтор шуд. Вайро дастури ошомидани шароби холиси қавӣ дода буданд. Пас аз нӯшидани шароб дардаш поин фаромад ва дар атрофи ноф чамъ шуд. Пас аз он ба ҳабсулбавл, (яъне маҳкам шудану кабз овардани пешоб) дучор гардид ва масонааш пур Шуд. Милзани пеши раҳи пешобашро кушод. Валекин дар ин кор, яъне дохил намудани мил зиёдарӯй кард, ки дар натиҷа бемор ба касалии бе ихтиёре пешоб намудан дучор гардид. Дар вақти пешоб хилти сафеди хом меомад. Донистам, ки ин хилти сафед аз қисматҳои боло меояд ва маҳз он монеи хуручи пешоб шуда буданд.

Пас аз чанде он бемор ба бемадории поҳо мубтало шуд. Чун маро бар болини хеш хонд, дидам, пизишкон поҳояшро бо равғанҳо,и гарм молиш медиҳанд. Ман гуфтам, ки масонааш дарднок шуда ва поҳояш ба иллати иштироки аъсобашон ба масона ба муносибати мучоварат бо якдигар дарднок шудаанд. Ғайр аз ин маълум буд, ки дар решаи пой варам пайдо шудааст.

Бар пушти хамидаи вай малҳам гузоштам. Пас аз чанд рӯз ба ҳаракат додани поҳо қодир шуд. Ва акнун, ки ин дostonро менависам, ба ҳамон ҳол аст, яъне ба ҳаракат додани пойҳо.

таърихчаи ҳафтум

Абдулхусейни Ҳайёт шрифтори бемории ҳо.рӣ (гармича) шуд ва бар асари дармоғи ман беҳбудӣ ёфт. Паи он аз заъфи меъда шикоят кард, ба ӯ қурсҳои гули сурх ва шанбалила, (яъне гиёҳе, ки тухмаш зардранг аст), додам. Пас аз хӯрдани қурсҳо, (яъне донаҳои дору) таби шадиде бар вай пайдо шуд, ки муддатҳо бад-он мубтало буд.

таърихчаи ҳаштум

Марде ба ном Абудовуд, ки галабони мо буд ва улоғхоро меронд, мубтало ба чашмдард гардид. Чун бемрияш шурӯъ шуд, дастур додам, ки хун гиранд, вале ӯ амал накард. Дар натиҷа дарди чашм бодкаш шуд.

Дорое, ки бо худ ҳамроҳ дошт, ба мизони як чакра, балки зиёдтар дар гӯш чаконд. Ман ӯро аз ин кор шадидан манъ

мекардам, то он ки дилтанг шудам. Бемор 50 ин ҳама ҳол супориши маро риоя накард.

Фардои он рӯз ҳолаш бадтар ва дарди чашмаш шиддат ёфт, ки то он вақт ман чунон чашмдардиро надида будам.

Тарси ман бештар аз таркидани табақоти чашм ва берун рехтани онҳо буд, зеро дар нағлаи варами шадида пилки даруни чашм аз тамоми пардаи пеши чашм ба андозаи як мош бештар маълум набуд. Чун дард ӯро ба азоб гузошт, хунгири кардам. Бори аввал се рита ва шояд зиёдтар дар мартабаи дигар аз ӯ хун гирифтам. Бо ҳамин обгирии чашмашро мондам. Сипас, ба чашмаш гарди сафед пошидам. Дар натиҷа он рӯз ором хоб рафт ва дардаш сокит шуд. Фардои он рӯз беҳбудӣ ёфт. Ҳамроҳон аз ин амр дар таачҷуб монданд.

таърихчаи нӯҳум

Холиди Табарӣ дар натиҷаи ҳастагии фавқулодда гирифтори бемории ҳорӣ (гармича) шуд. Вайро кашкоб ва аз қабиле он доруҳои дигар хӯрондам, то он ки беморӣ филҷумла таскин ёфт. Пас аз он дарде дар ноҳияи камар ва роҳи шош, ки ба воситаи гурда ба мезакдон мегузарад, пайдо шуд. Табибон тасаввур намуданд, ки бемории қуланҷ шудааст. Онҳо ба ҳамин қарор омаданд, ки ба у чаворишот, (яъне доруи хуштамъи ҳазмқунанда)-и гарм диҳанд. Онҳо тасаввур мекарданд, ки кашкоб ба вай зарар расонидааст.

Гӯё иллату сабаби беморӣ дар меъдааш бошад. Маҳал ва чойдоди дардро бо дастбнам молида дидам. Дардро гарму сахт ёфтам.

Аз бемор суол кардам, ки «зарбаи дастро эҳсос менамояд?»

Ҷавоб дод: «Оре, бисёр».

Муайян кардам, ки он ноҳия ба варами гарм дучор аст.

Аз зери ду бағалл вай дар як бор дусад дирҳам хун гирифтам. Пас, аз чанд рӯзе ба ӯ оби тоҷрезӣ ва коснӣ ва мағзи бодиринг хӯрондам, то беҳбудӣ ёфт. Баъди чунин табобат дар ҳуди ҳамо? рӯзи хунгири дардаш сабук шуд.

Фикри ман оид ба ин дард он бувад, ки қисмате аз моддаи бемор хомӯш ва қисмате ба ин мавзӯ гузаштааст. Далели ин фикрам он аст, ки маҳсусшавии истифроғ маълум набуд.

таърихчаи даҳум

Ибодӣ ном шахсе, гирифтори бемории ҳорӣ (гар мича) шуда, чою маҳалли беморияш, яъне дардаш тағйир меёфт. Пешобаш муддате беранг, яъне ба ранги табиӣ мемонд. Ҳолаташ гоҳе сабук ва гоҳе вазнин мешуд аммо ранги пешоб тағир намеёфт. Таб гоҳе қатъ ва замоне баланд мешуд.

Баъд аз муддате аз бозӯяш хӯн гирифтам, ҳолаш хубшуд. Аммо рагзан дар гирифтани хун зиёदारӯй кард. Сипас, ҳамон рӯз ранги пепюбаш сафед шуд ва комилан беҳбудӣ ёфт.

таърихчаи ёздаҳум

Духтари Ҳусейн ибни Абдӯя аз рӯи одат шири шутур хӯрд, бидуни он ки бо ман машварат кунад. Чун дарпаи хӯрдани шир дамидагӣ дар меъда пайдо шуд, доруи давоулмуск хӯрд, бидуни он ки қаблан хун гирад ва ёхуд доруи исҳоловар хӯрад..

Пас аз он ба таби саҳт мубтало гардид ва то ҳатто аломоти обила дар вай зоҳир шуд. Чаҳор бор пушти сари ҳам обила баданиӯро фаро гирифт.

Вақте, ки бемории обила шурӯъ шуд, он гоҳ муолиҷаи бемор ба ман вогузор гардид. Таваҷҷӯҳи ман ба чашмаш шуд. Сурмае соида бо гулоб ба чашмаш рехтам ва бо он ки дар атрофи чашмхояш обила вучуд дошт, дар онҳо чизе зоҳир нашуд.

Пирзанҳое, ки атрофи бемор буданд, аз маҳфуз мондани чашмони бемор аз обила тааҷҷуб карданд. Вайро муддате ба хӯрдани кашкоб ва амсоли он водор намудам. Чунон ки аз рафти ин беморӣ мушоҳида кардам, ин даво ба мизочаш амал накард. Дар натиҷа таби гармдар бемор боқӣ монд.

Андешидам, ки ин ҳолат бар асари бакоёи ахлотест, ки бо исҳоловарӣ дафъ нагардида буд. Ғайр аз ин ба иллати заифии қувваи бемор, наметавонистам, фавран доруи исҳоловар диҳаму дарунашро пок кунам.

Вайро маҷбур намудам, то ки қариб понздаҳ рӯз пеш аз дамидани шафақ оббозӣ бикунду субҳҳо кашкоб бихӯрад. Дар натиҷа рӯзе ду мартаба мизочаш созгори намуду хуб пок гардид. Пас аз чиҳил рӯз дард пухта расиду пешоб тарики муқаррариро гирифт ва пас аз панҷоҳ рӯз бемор беҳбудӣ ёфт.

таърихчаи дувоздаҳум

Танумандии писари Хусейн ибни Абдӯяро табибон ба иллати мизочи рутубатдор мепиндоштанд. Онҳо коди)р набуданд, ки дар байни фарди пургӯшту чоқ ва ин навъ беморӣ фарқ гузоранд. Ҳол он ки вай ба дарди мафосил, (яъне банди устухон) гирифтोर шуда буд ва дер напоида сихҳат шуд.

Чан бор аз ӯ хун гирифтам ва ҳар ҳафта як бор ба ӯ доруи мусҳили сафровӣ додам, зеро ин хилт моддаи чирки тунде буд, Ки боистӣ, дафъ мешуд,

Ғизоҳои туршу бенамак ва қабзоваранда барояш муҳайё намудам. Варо аз хӯрдани ширинӣ ва чарбиву маводди тунд манъ кардам. Дар натиҷа беморияш сабук гардид, валекин аломати бемории мухтасари ғайри кобили мулоҳиза боқӣ монд. Бемор ба ҳар ҳол мувофиқи ин дастури ман муддате табобат кард, дардаш комилан беҳбудӣ ёфт ва гӯшти баданаш кам шуд.

таърихчаи сенздаҳум

Ибни Идриси Аъвария ва Хайтамирин ба таби доимӣ гирифтोर шуданд. Варами баданаш зиёд шудан гирифт.

Бемории вай кӯҳна гардида буд. Дар ин ҳол табиб ба вай донаи доруи табошир, (яъне дорӯи аз найшакар тайёр кардари) медод.

Дастур додам, пас аз сиканчабин кашкоб бинӯшад ва ғизои рӯзонро пас аз он ки таб поён фаромад, бихӯрад. Умуман, то тавонад, хангоми таб аз хӯрдани ғизо бипарҳезад.

Ман дар чунин тарзи муолиҷа исроркорӣ доштам, вале барои бемор анҷоми он мушкил буд. Бо вучуди ин бад-ӯ гуфтам:

«Ғайр аз ин барои ту илоҷе нест».

Вай дар набудани ман чандин рӯз дастури маро ба кор бурдааст ва пас аз даҳ рӯз, ки ӯро дидам, беҳбудӣ ёфта буд.

таърихчаи чаҳордаҳум

Писари Абдулмӯъмини Заргар гирифтори ҷароҳати чашм шуда буд, ки аз чашмаш доим ашк мерехт. Дастур додам, то ки аз доруи чашм, ки барояш сохта будамк ба чашм бимолад ва ииз дар кунҷи дохилии чаш-м бнчаконад. Ин амалро анҷом дод ва беҳбудӣ ёфт.

Гарчи медонистам, ки ин илоҷи қатъӣ нест, балки ин дору оби захро хушк ва ҷамъ мекунад. Инчунин мӯҳлати сиҳҳатшавии захро метезонад. Ман ин амалро ҷаҳдин бор таҷриба кардам. Ҷолинус (донишманд ва табиби Юнони қадим, ки дар садаи Имелодӣ зиндаги кардааст. Вайро дар адабиёти Шарқ «Ҳотам-ул-хукамо» меноманд) дар «Наводир» ном асараш суҳане дорад, ки ҳамон гуфтор мар ба сохтани ҷунин доруи ҷашм барангехт.

таърихчаи панздаҳум

Зани Ҷаъдӯя, хоҳари Ҳайдар, гирифтори бемории хорӣ (гармиҷа) шуд. Бад-ӯ, (яъне ба шавҳараш) гуфтам: «Ҳар рӯз, ки барои дастур наздам меоӣ» пешоби беморро биёвар.

Рӯзе омаду гуфт, ки «дард ва вараме дар пистони занам пайдо шудааст».

Дастур додам, ки пистонро сард нигоҳ надорад ва ба молиши он бипардозад.

Вайро гуфтам, ки иллати ин беморӣ бар асари гузаштани давраи бӯҳрони он аст. Бад-ин тартиб беморияш сабук шуд.

Вайро огоҳонидам, ки агар ин дард бидуни истифрои як мартаба сокит шавад, мумкин аст, дубора авҷ гирад.

Вай рӯзе ба он моил шуд, то ки истироҳат бикунад. Ҳамон рӯз дасту пояшро ба сардӣ нигоҳ дошт.

Дарду варам фуру нишаст, вале беморӣ ва ахлот ба саҳттарин ва шадидтарин шақл баргашт. Сипас, дастур додам, ки гарм пӯшида, дар ҳавои тоза сайругашт бинамояд. Вайро доруи исҳоловар додам ва оқибат беҳбудӣ ёфт.

таърихчаи шонздаҳум

Ҳасани Дарбон ба бемории бисёр саҳт гирифта шуд. Ҷигараш табъан гарм буд. Шираи нафт ба дасту пояш рехтам, ки он сабаби печидагии андом гардид. Дар натиҷа таб ором шуд. Беморӣ ўробаинҳолат тарк намуд. Афсӯс, ки табиби дигаре вайро фасд (хунгири) кард, дубора шиддати ҳарорат афзуд. Бемор бемадор» шуда буд, пас аз се рӯз мурд.

таърихчаи ҳафздаҳум

Занеро, ки Абӯисо Ҳошими мисгар назди ман овард бисёр чоқ буд ва мизочи рутубатдор, яъне мулоим дошт. Ҳангоми таваллуд

кардан ба касалии фалаҷ гирифта шуд. Ғайр аз ин ба дарди тоқатфарсои дигар дучор гардид.

Бемориаш равшан буд, зеро ки далелҳои саҳеҳ ва возеҳе дошт. Доруе аз қабилӣ шарбатҳои қавӣ, ки исҳоловар аст, ба вай хӯрондам, ки балғамро дафъ кард. Дастур додам, пас аз он тариқи чаҳоргона, (яъне доруи чаҳортаркиба) бихӯрад, вале дорусоз дар ивази он тарёк дода буд.

Бемор беҳбудии комил ёфт. Ман ва дигар табибон аз ин амр дар тааҷҷуб мондем.

таърихчаи ҳаждаҳум

Ҳамсои мо савдогари лоғаре, ки сокини Дарабунна фал (маҳаллае дар Бағдод) буд, аз кӯдакӣ ба бемории саръ, (яъне касалии асаб, ки кас ногаҳон афтада дандонҳои шро ба ҳам фишор Мёдиҳад), гирифта буд.

Тахмин карам, ки иллати бемориаш бар асари зиёди балғам аст. Дастур додам, ба дафтаот қай кунад. Доруи қайовар барояш тайёр кардам, ки чандин бор бихӯрад. Пас аз он шарбате, ки дар дафъи савдо асари қавӣ дошт, ба ӯ нӯшондам, дар натиҷа се моҳ осори ин беморӣ мушоҳида нашуд. Ҳамсоиҳои ӯ ва сокинони Дарабуннафал бар мо ташаккур ӣзҳор карданд.

Баъдҳо шабе бемор моҳӣ хӯрд ва шароби зиёд нӯшид. Ҳамон шаб боз ба он дард мубтало шуд. Дубора ба василаи нӯшидани шарбати қайовар аз ӯ дард наҷот ёфт.

Муддати зиёде он бемор бар он тадбир амал мекард, то мо аз Бағдод хориҷ шудем. Бояд гуфт, ки қабл аз он ҳам дар бемористон доруҳои исҳоловар ба ӯ дода буданд, вале фоида нарасонда буд.

таърихчаи нуздаҳум

Вақте дар ҳоли Назифи китобфӯруш, ки гирифтори касалии асаб буд, диққат кардам. Дидам, ки рағи тардан хеста ва сурат бод карда, андом бисёр сурху чашмон низ сурх ва бадан каме варам кардааст.

Ба донишҷӯе, ки тиб меомӯхт, дастур додам, аз шоҳрағи по хун гирад. Ӯ аз бозувонаш хун гирифт. Ман ҳоли беморро назорат мекардам. Бемор соли дароз ба ин дард мубтало нашуд.

таърихчаи бистум

Марде назди ман омад, ки пас аз мастии фавкуллода аз биниаш хун фавора зада буд. Дидам, чашмони сурху ҷисми фар-бех дошт. Ҳамоно аз ӯ хун гирифта, доруҳои қабзовор додам. Дар натиҷа бехбудӣ ёфт.

таърихчаи бисту якум

Марде бо сурфа балғами хунолуд ҷудо мекард. Рӯзе тунчишкро (дар равған) сурх кунонида хӯрондам. Пас аз он қадре хун аз сари Синааш гирифтам. Ман бисёр тарсида будам, зеро ки ҳолаш хатарнох буд. Баъдҳо ӯро тандуруст дидам, ки фақат сурфаи мухтасари доимӣ дошт. Ба вай дастур додам, то ғизояш моҳии тоза бошад, ки дар натиҷа ахлош нест хоҳад шуд.

таърихчаи бисту дуввум

Марде аз сокинони Дорулақвол (маҳаллае дар Бағдод) назди ман омад, ки ба қадри ду ангушт мӯйсараш рехта буд. Бад-ӯ дастур додам, ҳамон ҷои мӯйрехтаро бо кӯҳнапора бимолад, то ки хун барояд ва сипас онро -бо пиёз молӣш диҳад.

ӯ дар ин дастур зиёдарӯй кард, ки дар натиҷа захм пайдо шуд. Сипас дастур додам, ки он ҷоро чарбуи мурғ бандад. Дар натиҷа сӯзиш қатъ шуд ва мӯҳояш дар зарфи моҳе рӯид. Ин мӯи сабзида хубтару сиёҳтар ва пурпушттар аз собиқ шуд.

таърихчаи бисту саввум

Пемории зани ҷомашӯй вакили фарзанди Саид ибни Абдурраҳмон нишонаҳои касалии истисқо, (яъне дар шикам обҷамъшавӣ)-ро , дошт. Аммо имкони муайян кардани иллати он душвор буд.

Барояш чанде доруи қаланфурӣ ва чанде доруи заъ-фаронӣ муҳайё кардам.

Рӯзе, ки бар ташт пӯшод мешуст ва дар он тағора рӯнокӣ афтод. Бемор аз зарби афтодан чанде оби зард аз даҳонаш хориҷ шуд. Сипас, муддате сабук ва осуда шуд. Аммо боз такроран ба ҳамон дард гирифта шуд..

Пас аз он ман ҷӯёи ҳоли ӯ шудам, боварӣ ҳосил кардам, ки вай бемории раҳимӣ (бачадон) дорад. Баъди ин муолиҷаи варо пеш гирифтам.

Вай гумон дошт, ки обистан аст, аммо чунин набуд.

Бояд донист ва таҳқиқ намуд, ки баъзе аз бемориҳои раҳимӣ (бачадон) шабеҳи истисқо мебошанд.

таърихчаи бисту чаҳорум

Бани ибни Савода ба таби сафровӣ мубтало гардид. Бомдоди рӯзи чаҳорум пешобаш хунин шуд ва мизочаш сафрои сабзи хунин, яъне шабеҳи ҳуноба гашт, лоғар шуду бемадор гашт. Иллати бемории ӯ бар мо пӯшида монд, бо далели он ки беморияш ором ва сокин буд.

Шабе ҳолаш дигаргун шуд ва беморияш шиддат ёфт. Пиндоштем, ки чизе нӯшидааст. Асри он рӯзпешобу наҷосаташ сиёҳ шуд. Бомдоди рӯзи шашум мурд. Маълум кардам, ки вай ба сурхаки қаттоле, ки ба аъзои дохилӣ сироят менамояд, мубтало будааст.

тдърихчаи бисту паиҷум

Зане ба пешоби сиёҳ ба монанди шахси заифи савдой барои машварат назди ман омад. Вай изҳор дошт, ки дарде дар сутуймӯҳраи пушт дошта ва аз замоне, ки пешобаш бад-ин ранг дар-омада дардаш таскин ёфтааст. Аз даҳ рӯз пеш аз он ки назди ман ояд, ранги пешобаш чунин гардида будааст. Илова бар ин чанде боз таби шабона ҳамроҳ бо ларз ҳар шаб ӯро азоб меодааст.

Мизочи ӯ омехтаи савдоиву сафрой буд. Ман лозим донистам, ки бад-ӯ доруҳои пешобронро тавсия кунам.

таърихчаи бисту шашум

Зани Абуисо дучори қуланҷи сабуке шуда буд. Вай доруи сеҳрборон, (яъне доруи хуштаъме, ки барои амали ҳазм мадад мерасонад), нӯшида буд. Сипас, доруи бисёрӣ гармӣ хӯрд. Макони дард дар раҳим (бачадон) буд.

Ба иллати дарду варами раҳим, ки бар рӯи меъда .фишор м.еова,рд, хушкӣ пайдо карда буд. Чун сангнниа дард ба поён мефаромад, дардаш шиддат меёфт ва аз ин ҷиҳат мизочаш тоқатфарсой мекард.

Вақте ин доруҳоро ба кор бурд, пеши шиками ӯ чизе ба монанди ҳамроҳак берун зад. Ба момо дастур додам, ки он)ро бимоладу даст занад ва мизони сахтию сустии онро таъин кунад. ӯ гуфт, ки «нарму беҳис аст». Ба момо .дастур додам, ки ронҳои

беморро ду рӯз бубандад ва қисмати беҳисшударо бибурад. Пас аз он се бор он ҳамроҳакмонанд берун баромад ва он бурида шуд. Сипас бемор беҳбудӣ ёфт.

таърихчаи бисту ҳафтум

Ҳамсои мо пирамарде буд ва касалии сил дошт, ки муддати зиёд аз синааш хун мерафт. Чун ҳолаш бад шуд, доруҳое, ки монеъи сурфа бӯд, меҳӯрд.

Чанд рӯзе, ки бо ин дармону табобат мегузаронид, ҳолаш сабук мешуд. Рӯзе вай даргузашт ва афсӯс, ки ман дар он айём аз вай беҳабар мондам.

Бинобар ин бояд аз доруҳое, ки хилтро банд оварад, парҳез кунанд, магар ахлоте, ки аз сар ба поин ояд.

Ҳамчунин бояд, аз порчае марҳам бастан бар шиками беморони сурҳакӣ ва обилае худдорӣ намуд, зеро ин кор мумкин аст, фавран боиси тангии нафас ва исҳоли саҳти пешоби хунӣ гардад. Ман дар ин бобат дештар таваққуф намудаам.

бемори аввал аз мақолаи аввал

Ин бемор тамоми рӯз таби сӯзоне дошт. Шабҳангом арақи зиёде кард, вале аз арақоварӣ таби ӯ нақост ва дар ҳолаш сабукие ҳосил нашуд. Тамоми шаб табаш шадид буд. .

Рӯзи дуввум таб боз ҳам шадидтар шуд. Пас аз он бар асари шустани рӯда мизочаш амал кард. Тамоми шаби баъд ва нима аз рӯзи саввум ҳолаш беҳтар гардид.

Дар охири рӯзи саввум Таб бо сӯзиши фавқуллода ва хушкии даҳон ва арақ шиддат кард ва асло сабукие дар таб ҳосил нашуд. ТахаЮлоти рӯзҳои гузашта мекарду ҳазён мекуфт. Дар ин шаб пешобаш сиёҳ шуд. Ваъд аз он дар шаби қабл аз рӯзи панҷум, то нимаи рӯзи панҷум таб сабуктар гардид.

Баъд аз зуҳури рӯзи панҷум аз ду сӯрохи биниаш чанд қатра хуни сиёҳ чакид ва дар пешоби вай тикаҳоешнновар шабеҳи оби манӣ ба шақлҳои мухталиф, ки барҳе гирд ва баъзе ба шақли дигар, ки тахнӣшин намешуданд, вучуд дошт.

Шаби қабл аз рӯзи шашум низ ҳоли бемор саҳт буд. Дар ин шаб дасту пояш сард гардид, чунон ки ба заҳмат гарм мешуд.

Хобаш кам ва пешобаш сиёҳ гардид ва ба ҳазён афтод.

Бомдоди рӯзи шашум бемор аз забон монд ва арақи сарде бикард. Сипас, наздики зуҳур дасту пояш сабз шуд ва даргузашт.

Дар тамоми муддати беморӣ арақаш сард ва нафасгириаш аНиқ номуназзам буд. Дар ин бемор аломати вазнинию сахтӣ аз шаби аввал ошкор буд, зеро паи ҳам арақ мекард, вале ҳеҷ гуна камие дар таб ҳосил намешуд.

Буқрот гӯяд:

«Ҳар гоҳ нишонаҳои бӯҳрон зоҳир шавад, вале бӯҳрон ошкор нагардад, беморӣ ду сурат хоҳад дошт:

Агар нишонаҳои бӯҳрон бо далоили кушанда ҳамроҳ бошад, далолат бар марг кунад, ҳар гоҳ аломатҳои бухрон бо далоили беҳбудӣ ҳамроҳ бошад, далолат бар давоми умр кунад».

Чун таби бемор пас аз арақоварӣ ҳам паст нашаваду балки рӯзи дуввум шадидтар ва сахттар ва рӯзи саввум пешобаш сиёҳ шавад, он гоҳ вазнинии ҳоли бемор қатъӣ гардад. Ба далели он ки пас аз бӯҳрон нишонаи кушандаи дигаре зоҳир шавад, ки аломати аввалиро таъкид бикунанд, онгоҳ маргро пешбинӣ намудан равост.

Мақсадам аз аломати аввалӣ он аст, ки таб бо арақ поин наёяд ва дунболае он беҳобӣ ва ҳазён авҷ гирад. Пешрафти аломатҳо ва сиёҳии пешоб дар рӯзи чаҳорум далолат бар ду амр менамояд:

Нахуст он ки беморӣ ба ҳолати арвоҳӣ, яъне лоғарӣ расида, зеро қаблан аз рӯзи дуввум вазъи бемор вазнин мешавад.

Дуввум он ки маълум мешавад, ки маргаш аз тариқи арвоҳ иттифоқ хоҳад афтод.

Рӯзи чораҳум сахтии бемориро дар рӯзи шашуму ҳафтум намоён менамояд. Чуз он ки чун шиддати зиёд ва далоили кушандаи ошкор бошад. Марг ба рӯзи шашум қудрат пайдо мекунад.

Чун рӯзи шашум омад ва ҳамлаи беморӣ бо зухуроти сахтӣ дафъатан фаро мерасад, бемор дар он рӯз мефавтад. Аз ин маълум мешавад, ки бӯҳрони бемор ба рӯзи шашум даррасидааст.

Рӯзи саввуму чаҳорум пешоби бемор_ сиёҳ буд, ки нишонаи мунтаҳои сахтиву тундии беморӣ аст, ба далели он ки агар сахтӣ ва шиддат дар ду ҳамла пушти сари ҳам иттифоқ афтад, нишонаи қавиию вазнинии беморӣ аст.

Дар рӯзи панҷум пас аз нишонаҳои боло хуни сиёҳ аз сӯроҳиҳои биниаш омад, заъфи неруяш муҳаққақ шуд.

Агар қувваи бемор қавитар ва аломати вазнинии дард сабуктар мебуд, маргаш то рӯзи ҳаштум ба таъхир меафтад.

Вазъи нафасгирии бемор, далел бар табоҳии ҳол бувад, чунон ки дар китоби «Абизимийе» («Эпидемия»-асари Буқрот) омадааст.

Арақи сарди дарозмуддати беморӣ мадору қувваи касалро мекошт, вале шиддати маразро заррае кам намекард.

Дуввумин ҳамлае, ки муайян кардани мараз ба бемор даст дод, далел бар он аст, ки набояд ба зудӣ ба аломатҳои дард дар айёми беморӣ, то расидани сабукии бӯҳрон эътимод намуд, зеро дар ин қабил маворид эҳтимоли аз нав ҳамлаи саҳт карданаҳ чо дорад.

Тамоми он чи дар ин достон гуфтем, ба ҷамеи аломот ҷуз пешобе, ки тикаҳои шиновари шабеҳ ба оби манӣ дошт, мутобиқ аст бо матолиби китобҳои «Тақаддумат-ул-маърифат» ва «Бӯҳрон ва айёми он» (асарҳои Буқрот).

таърихчаи бисту ҳаштум

Бемории Ҳасани Кӯҳбуд ибтидо гумон ба зотулҷанб, (яъне варами пардаи даруни паҳлӯ) буд.

Баъдан ин гумон мусаллам гардид, вале хунгири накард. Баданаҳ гарму ахлоташ беш ва сафедранг буд.

Рӯзи ёздаҳум, ки ўро дидам, дасту пояш мисли ях буд ва ба ҳеч васила гарм намешуд. Қабл аз он ҳам таб накарда буд.

Аз рӯзи ҳафтум ҳоли ўро ба ман хабар доданд, аммо дар ин дам баданаҳ сард ва дар чашмонаҳ осори заъифи хувайдо буд.

Хост он рӯз хун гирад. Чун рагашро даст гузоштам, онро даркашида ва иопадид дидам, ҳамано ўро аз хунгири манъ кардам. Оби даҳонаҳ бӯ меод ва ҳолаиғ чунон буд, ки дар китоби «Бемориҳои ҳод» (асари Буқрот) омадааст.

Гумон бурдам, ки аз як рӯз бештар нахоҳад монд. Дарвоқеъ, пас аз ҳафт ё ҳашт соат даргузашт.

таърихчаи бисту нӯҳум

Писари Ҳасан ибни Абдӯя ба саҳттарин навъ зуком ва шадидтарин шақле, ки ман назирӣ онро надида будам, мубтало гардид.

Навъи сабуктари он дар бемор маъмулан як моҳ ё бештар боқӣ мемонад. Сипас ба сари сина осор гузошВ, та, сабаби сурфа ва ахлот мегардад.

Ҳоли вай дар ними рӯз сабуки ёфт ба холе, ки гӯё ҳеҷ асаре дар бемор боқӣ нагузошт, вале охир ба дарди пайвандгоҳи камар мубтало гардид.

Бояд донист, ки ин ҳолатро Қолинус чунин шарҳ додааст: — «Дафъи маводди изофӣ танҳо аз роҳҳои оддии бадан Лест, балки аз маҳалли иттисоли аъзо низ, мумкин аст, ба амал ояд».

Ба ҳамин чиҳат зукоми бемор ногаҳон ва зуд беҳбудӣ ёфт, вале дарди пайвандгоҳи камар пайдо гардид, зеро маводди изофӣ ба тарафи бандҳо кашида шуда буд.

таърихчаи сиюм

Яке аз бузургони Бағдод дарде дар варик, (яъне қисмати болоии рон) дошт. Табиб вайро ба иллати равшании пешоб ва танумандӣ ва сангинии ғизояш давои маснон (яъне дарахтест сершира) ва шохтарра дод, вале дардаш зиёдтар шуд ва бемориаш шиддат ёфт батарзе ки қодир набуд, рост қарор гирад.

Пас аз он ба вай дастури шустани меъда дод, вале ҳоли бемор бадтар шуд, он гоҳ маро ба кӯмак талабид. Ман вайро бо меъдаи пур чандин бор доруи қайовар додам ва пас аз он хардал ба чойдоди дард молидам, то он ки ббила кард.

Дардаш каму сабук шуд, то он ки қисмати аъзами дард аз байн рафт. Сипас меъдаи вайро пок намудам, ки бар асари он рӯдаи бемор оромӣ ёфту ҳолаш беҳ шуд.

таърихчаи сиву якум

Хоҳари Варроқ ба дарди варик, (яъне қисмати болони рон) гирифтдор шуд. Бад-ӯ дастури шустани меъда додам, вале ӯ ба тарафи исҳоловарӣ гирод. Сипас, дастур додам, ба оби моҳии шӯр меъдаро пок намояд. Чунин кард ва пас аз муддате оромӣ, беҳбудӣ ёфт.

таърихчаи сиву дуввум

Бемории Ибни Далел низ ба монанди бемории хоҳари Варроқ буд. Вай меъдаро пок накард, дар натиҷа аз дасти ин беморӣ ланг шуд. Сипас, миқдори зиёде шираи ҳиндувона нӯшид ва шифо ёфт.

таърихчаи сиву саввум

Писари Амру ибни Ваҳоб таб кард ва ярақони шадиде бар ӯ пайдо шуд ба тарзе, ки чашмонаш рузи панҷум ба монанди як тикка заъфарон шуда буд.

Рӯзи нӯҳум ба ҳабсулбавл, (яъне банди пешоб) гирифтор шуд. Пешобаш бисёр кам ва ба мизони се қатра монанди моеъи халтаи сафро буд. Миҷозӣш бисёр ба сиёҳӣ майл мекард. Рӯзи шашум пешобаш сиёҳ ва баъд сурхи ҳамроҳ бо кафи зарде буд.

Сипас, шаби ездаҳум ба руоф, (яъне аз бинӣ омадани хун) мубтало шуд ва аз бинии росташ хуни зиёде омад. Шаби сздаҳум даргузашт, дар ҳолате, ки ҳавосаш баҷо ва то мавқеи марг ҳушёр буд. Бемории ҳиқҳикаю зуком бар вай чира шуд ва инчунин варами чигараш намоён буд.

таърихчаи сиву чаҳорум

Ибни Носир дар ними тан аз даруни бадан ҳа)роратро эҳсос мекард. Ними дигар монанди ях сард буд. Тарафи сарди бадан набз надошт, вале дар қисмати гарм набзаш тунду тез буд.

Рағҳои гарданааш бархеста ва пешобаш сафед ба монанди оби чорӣ буд. Чашме, ки дар тарафи сард буд, беандоза хурд ва дарҳам кашида буд.

МУНДАРИҶА

Муҳаммад Закариёи Розӣ	3
Сирати ф а л с а ф ӣ	3 3
ТИББИ РҶҲОНӢ	
Фасли якум — Ситоиши фазилати ақл	45
Фаасли дуюм — Идора ва шикасти ҳавову ҳавас. Баъзе ақоиди касоне, ки муосири Афлотуни ҳаким будаанд.....	47
Фасли саввум — Ёддошти афкоре, кӣ қабл аз зикри падидаҳои бади нафс ш у д а а н д	6 0
Фасли чаҳорум Шиносонидани ашхос бо айбҳо.....	61
Фасли панҷум — Ишқу улфат ва ҷумлаи суҳан оид ба лаззат.....	6 3
Фасли шашум — Такаббурию худписандӣ... .. .	7 4
-Фасли ҳафтум — Ҳасадбарӣ	7 5
Фасли ҳаштум — Худдорӣ аз ғазаб . , .	81
Фасли нуҳум — Худдорӣ аз Дурӯғӣ.....	82
Фасли даҳум — М у м с и к ӣ	85
Фасли ёздаҳум — Амрҳои з а р а р н о к	8 6
Фасли дувоздаҳум — Наҷотёбӣ аз ғам . ,	88
Фасли сенздаҳум — Зарари пурхӯрӣ	93
Фасли чаҳордаҳум — Зарари майпӯрастӣ ,	96
Фасли поиздаҳум - Ҷимоъ,	98
Фасли шоиздаҳум — Ҳавасмандӣи бозӣ ва тариқа....	100
Фасли ҳафтдаҳум — Иқтибосу дарёфт ва масраф ...	103
Фасли ҳаждаҳум — Талаби мартабат ва чоҳу манзалати дунёӣ	107
Фасли нуздаҳум — Рафтори бофазилат . ,	113
Фасли бистум Бими марг	115
АЛОМОТИ ИҚБОЛ ВА ДАВЛАТ	
А з к и т о б и « Л а з з а т »	123
Порчае ч а н д	134
Қиссаҳо ва ҳикоётӣбеморон	140

Закариёи Розӣ 3 20 Мунтахаби осор:
Ҳикоятҳо (Барои бачаҳои синни миёна ва
калони мактабӣ). Душанбе: Адиб, 1989-160

С.

Олими шаҳирн тоҷик, яке аз ситораҳои пурчилои фарҳангу тамаддуни асрҳои IX—X Закарнӣи Розӣ дар ии рисола ба ҷавону наврасон хислатҳои ҳамидаи инсонӣ — иффат, сидку сафо, поки» загии ахлоқ, накурой ва накуном зистанро бо ақоиду афкори муътамади илмӣ баён намудааст ва онро метавоя дастури ҷуарзишв зиндагӣ номид.

Закарие Рози

Духовная медицина.

Книга представляет собой назидательные истории для юношества. Автор — ученый IX—X вв., дает наставления молодым, воспитывает в них верность, честность, справедливость, проповедует стремление к знаниям, любовь к Родине.

ББК 87.717

4803540201 — 304 _

³ М 503(12)-89 ~"192 89

Для среднего и старшего школьного возраста
Мухаммад Закарие Рози

ДУХОВНАЯ МЕДИЦИНА

(на таджикском языке)

Мухаррири ороиш *У. Ашӯров* Мусаввир *Ф. Хдқаев* Мухаррири техникӣ
М. Саидова Мусаҳҳеҳ *М. Холматова*

БИ № 424

Ба матбаа 25.08.88 супурда шуд. Ба чопаш 06.06.89 имзо шуд. Формати 84XЮ87з2. Коғазии типографии № 2,, Хуруфаш адабӣ-бадеӣ. Чопи балаид. Ҷузъи чопии шартӣ 8,4. Ҷузъи рангаи шартӣ 8,662. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 8,433. Адади нашр 14000. Супориши 2893. Нархаш

45 тин.

Душанбе, нашриёти «Адиб», кӯчаи Рӯдакӣ, 33.

Мы.бааи № 1 Қомитети давлатии РСС Тоҷикистон оид ба
корҳои

нашриёт, полиграфия ва савдои китоб. Душанбе, хиёбони
Ленин, 37.

Ба шакли электрони даровард Зиёзода Ҷумъахон
ziyozoda@list.ru